MARGINALIA HISTORICA

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

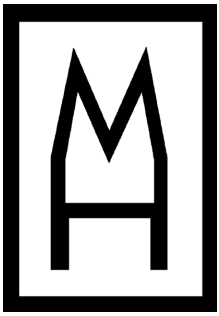

2/2010

Praha 2010

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 1, číslo 2/2010

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.

Webová stránka: http://kdddweb.pedf.cuni.cz

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31th March and 30th September.

Web page: http://kdddweb.pedf.cuni.cz

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wółkiewicz (Varšava)

Předseda redakční rady/Editor-in-chief

Petr Čornej

Výkonný redaktor/Executive editor

Jan Šindelář

Tajemnice redakce/Secretary of editors

Olga Kovaříková

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám výkonného redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci studentského vysokoškolského projektu *Vzdělanost a česká společnost* (hlavní řešitel doc. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.)

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

OBSAH

Milan DUCHÁČEK, *Místní kolorit vzájemně přizpůsobených továren na vzdělání* 5

STUDIE

Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Založení cisterciáckého kláštera Aula Regia na Zbraslavi* 12

Volker MOHN, *Kulturně politické zájmy úřadu Rosenberg v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu propagandistické výstavy Deutsche Größe*. 41

Tamara NOVÁKOVÁ, *Syndikát českých spisovatelů osídluje Horní Albeřice*. 68

RECENZE A ANOTACE

1 Knihy a knihovny

Kamil BOLDAN, *Záhada Kroniky trojánské. Počátek českého knihtisku* (Petr Čornej) 110

Jenský kodex (sv. 1 Faksimile, sv. 2 Komentář) (Petr Čornej) 112

2 Dějiny a dějepisci

Josef VÁLKA, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. Studie, eseje, reflexe…*(Petr Čornej) 116

Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí – 20. století* (Milan Ducháček). 119

3 Memoáry

Peter DEMETZ, *Praha ohrožená 1939–1945: politika, kultura, vzpomínky* (Olga Kovaříková) 125

4 Metodologie

Jiří TRÁVNÍČEK (ed.), *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém* (Milan Ducháček) 128

5 Dějiny umění

Josef VOJVODÍK, *Povrch, ambivalence, skrytost. Manýrismus, baroko a (česká) avantgarda* (Hana Havlůjová) 132

Dušan KOVÁČ – Michaela MAREK – Jiří PEŠEK – Roman PRAHL (eds.), *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů* (Jiří Tejkal) 136

6 Dějiny, literatura, žurnalistika

Jan ČERMÁK, *Jako když dvoranou proletí pták. Antologie nejstarší anglické poezie a prózy* (Iva Borkovcová) 137

Zuzana URVÁLKOVÁ, *Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše––Herloßsohna v českém literárním kontextu* (Iva Borkovcová) 141

Barbora HANZOVÁ (ed.) za spolupráce Jakuba SICHÁLKA a Borise LEHEČKY, *Pokušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám* (Martina Šmejkalová) 145

Jan GEBHART – Barbara KÖPPLOVÁ – Jitka KRYŠPÍNOVÁ a kol., *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava* (Olga Kovaříková) 147

7 Festivity

Jiří HRBEK, *České barokní korunovace* (Ivana Čornejová) 148

KRONIKA

Alžběta ČORNEJOVÁ, *Imaginace strachu* 151

Hana HAVLŮJOVÁ, *Egypt and Austria 2010* 153

Olga KOVAŘÍKOVÁ, *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* 156

Jan ŠINDELÁŘ, *Volný čas v komunistickém Československu* 158

Hana HAVLŮJOVÁ, *Už jste to slyšeli? Phonogrammarchiv* 160

„MÍSTNÍ KOLORIT VZÁJEMNĚ PŘIZPŮSOBENÝCH TOVÁREN NA VZDĚLÁNÍ“

(Konrad Paul Liessmann)

Milan DUCHÁČEK

20. listopadu roku 1925, pohlcen prací na prvním díle Žižky, gratuloval Josef Pekař Václavu Chaloupeckému k velké knize o Starém Slovensku: „Beze všeho lichocení nebo přátelského nadsazování opakuji, že je to jedna z nejcennějších našich vědeckých prací posledních let. Dílo podivuhodné a důmyslné energie. […] Potřebovali bychom práci, jakou jste věnoval Slovensku (jsme Vám ovšem málo vděčni za to!) o Čechách stol. 11.–14. […] Vím ovšem, jak jste zaměstnán. Jsme přetíženi všichni, také proto, že mnoho chceme dokázati. Bojím se, že generace příští bude se od nás lišiti v tomto směru velmi podstatně.“[1]

Ačkoli Pekařova schopnost pracovní koncentrace byla pověstná, lze myslím s úspěchem pochybovat o tom, že by současná historická obec včetně nejmladší generace byla v otázce badatelské píle zásadně odlišná od klasiků domácí historiografie. Naše resuscitované periodikum by ostatně svým obsahem rádo podobné teze vyvracelo. Badatel v humanitních oborech je však dnes vystaven systému hodnocení vědecké práce, který jej nutí k „vykazování“ takové formy publikační činnosti, která v podstatě znemožňuje soustředění na syntetické celky. Humboldtovský ideál vzdělance coby všestranné osobnosti schopné kontextuálního myšlení a tvorby individuálního vědeckého díla, jak jej ve své kritice současného evropského systému univerzitního vzdělávání zachytil v titulku citovaný Konrad P. Liessmann,[2] je

1 A AV ČR, osobní fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 20. 11. 1925.

2 Konrad Paul LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění*, Praha 2010, s. 9–11.

v tomto systému degradován. A autorská monografie, někdejší ideál odborné práce a Pekařem vyzdvihované „dílo podivuhodné a důmyslné energie" jednotlivce, se ocitla zcela *in margine* vědecké práce. V anglosaském světě je běžné, že pracuje-li historik na syntéze, disponuje kruhem spolupracovníků, kteří mu zajišťují rešerše. Ze syntézy se tak stává spíše kompilace. A v rámci „sciences" se do řečeného žánru počítají vlastně již jen skripta. Z toho mj. plyne, že historikovou doménou je dnes článek v kolektivní monografii. S vědomím řečeného lze v názvu našeho časopisu lze hledat jemně ironický osten. Přáním redakce pak je, aby Marginalia poskytovala začínajícím i zkušeným badatelům prostor pro publikování textů, jež jakkoli zdánlivě marginální, budou tendovat k širšímu rozběhu s vědomím, že pro pochopení dění v centru je často zásadní pohled z periferie.

Prosazovat nové tištěné periodikum zaměřené na dějiny kultury a vzdělanosti v klimatu, kdy se nad existencí Akademie věd ČR dosud houpe Damoklova čepel, se může jevit jako naivní idealismus. Vždyť aktuálním představám o vzdělávání vládnou vize odborníků na umělou inteligenci. Například jistý Roger C. Shank, předseda a vývojový ředitele firmy Cognitive Arts a někdejší ředitel Ústavu pro výzkum učení americké Northwestern University, vidí budoucnost učení pouze v online podobě: „Naše mysl bude vzdělaná jiným způsobem a našemu intelektuálnímu světu nebudou vévodit ani humanisté (tedy badatelé společenskovědních oborů – pozn. MD), ani vědci (míněno přírodní – tedy scientists - pozn. MD), ale empiristé, jejichž zvídavost podnítilo zkoumání tohoto světa."[3] Ovšem, jak jinak. O koherenci páně Shankova myšlení však dostatečně vypovídají tituly jeho dvou knih: *Virtual Learning: A Revolutionary Approach to Building a Highly Skilled Workforce*[4] a poněkud více hippie *Coloring Outside The Lines: Raising a Smarter Kid by Breaking All the Rules*.[5] Za pozornost stojí především vzájemná neslučitelnost obou vizí. Takový anarchistický „smarter kid", který svobodomyslným tahem pastelky unikl spárům „tradičního vzdělávání", se jistě ochotně smíří s tím, že bude „revolučně vybudován" jako snadno ekonomizovatelná „workforce". Nejen historikové vědí, kam

3 *Příštích padesát let. Věda v první polovině 21. století.* Ed. John BROCKMAN, Praha 2004, s. 194.

4 Roger C. SCHANK, *Virtual Learning: A Revolutionary Approach to Building a Highly Skilled Workforce.* New York 1997.

5 Roger C. SCHANK, *Coloring Outside The Lines: Raising a Smarter Kid by Breaking All the Rules.* New York 2000.

takové „pedagogické“ zhovadilosti vedou. Liessmann k tomu suše poznamenává, že „reformní ideologie je neoliberální karikaturou fantazmatu Lva Trockého o permanentní revoluci“.[6]

Není snad třeba opakovat, že kolektivní formy výzkumu jsou v rozporu s podstatou bádání v humanitních oborech, stejně jako masové formy studia oborů, v nichž hraje ústřední roli osobnostní vklad učitele, individuální kontakt a prostor k diskusi a polemice. Nic z toho nelze zajistit v přeplněných posluchárnách či formou e-learningu, nemluvě o tom, že i proklamovaná prestiž doktorského studia se nutně stává obětí výše popsané devalvace. Těmito údajně reformními neduhy trpí každá vysoká škola, která má potenciál vychovávat kvalitní absolventy, ale v důsledku rigidní aplikace boloňského modelu slouží k plození bakalářů, pro něž je diplom namnoze pouze položkou v CV vynucenou byrokracií trhu práce. Schizofrenní snaha vyhovět standardům OECD se bohužel málokterému přihlížejícímu jeví na přednáškách a v seminářích filologických oborů jako fatální. Poněkud jinak však působí pohled na kandidáty obojího lékařství při „masových“ praktikách anatomie. Znamená to ovšem vědomou rezignaci na širší kulturní kontext a trpné přijetí byrokratizující formy fragmentárního obrazu světa. Nejde však o nic nového, nýbrž o proces, který započal někdy v roce 1968, když Theodora W. Adorna obklopily u katedry spoře oděné posluchačky, a jehož důsledky na amerických univerzitách v raných devadesátých letech kritizoval historik George L. Mosse příměrem o poklesu univerzit na úroveň obchodních akademií a pokračovacích škol. Již tehdy byly jeho litanie považovány za romantický anachronismus a rétorické cvičení.

Otázku, jak je možné výsledky vzdělávání přizpůsobovat abstraktně vygenerovaným kvótám a unisono hovořit o individuálním přístupu pedagogů, v ČR bohužel nikdo zodpovědným místům neklade, a činí-li tak, jde o volání na poušti. O tom, že citovaný Liessmannův kritický rozbor „společnosti nevzdělanosti“ je skvělý a trefný, se v domácím kontextu hovořilo a psalo snad více, než je běžné – příznačně s nulovým efektem v praxi.[7]

6 K. P. LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti*, s. 115.

7 Nepřekvapí však, že kniha se již stala součástí sylabů ke zkouškám z dějin pedagogiky. Bylo by zajímavé zjistit, do jaké floskule se oněch 125 stran podaří vtěsnat, aby ji i průměrný student mohl uchopit. Příklady hledejme v již reformovaných oblastech vzdělávání: třeba u maturity z českého jazyka a literatury nadále přežívají léty prověřené „správné odpovědi“. Považte, že kupříkladu Gargantua a Pantagruel je proslulý *„román o dvou obrech“* a Bible má – světe div se – *„dva díly“*. Asi podobně jako Faust. Nyní, díky reformě, jejímž prostřednictvím mají i učni získat státní maturitu na základní

V rozporu se zkušenostmi našich jen o něco západnějších sousedů, kteří se zoufale potýkají s dopady překotných reforem a hodnocení dle parametrů PISA na nižší stupně školství i aplikace boloňského systému na univerzity, i v ČR stačila zdomácnět vize pokud možno nenákladné a masové vysokoškolské produkce pologramotných byrokratů určených pro státní aparát a očividně maligní sektor služeb. Náplní práce těchto jedinců má být pravděpodobně péče o obyvatele, kteří již zapomněli, co to je individuální iniciativa, nemluvě o možném vlastním politickém angažmá v původním smyslu onoho grécismu.

Proč se také na státní úrovni snažit vést lidi k širšímu povědomí o kontinuitě a kontextu, když už drahně let postrádáme jasně vymezenou „sebedefinici", pojetí kolektivní identity? Koneckonců – na utváření „velkého příběhu" se dnes specializují jiná než historická pracoviště, ovšemže na „mezinárodní bázi". Vypadá to však, že ve věci uniformizace Starého kontinentu se znovuzrození inženýři lidských duší nedokáží dohodnout, zda se onen chystaný evropský melting pot má nazývat Schmeltztiegel, chauldron de fusion či snad reformněji cocotte minute. Do toho se navíc ozývají sýčkovské hlasy, zda raději bokem nechystat spíše tadžin.

V rozporu s nevyjasněnou identitou to však někdy vypadá, jakoby už u nás historici dosáhli svého cíle – marxisté by řekli, že splnili svou dějinnou úlohu – a mohou se tudíž v poklidu odebrat na smetiště svého badatelského prostoru. Vždyť historickými argumenty se u nás diskuse vede již výjimečně a k šovinistickému zneužívání slouží dějiny veskrze jen marginálním skupinkám politického spektra. V porovnání například se slovenskými sousedy se u nás historie zdánlivě stala „normální vědou".[8] Málokoho zajímá, čím se zaobírají specialisté, oproti tomu v obecném povědomí a mnohdy i ve školách sveřepě přežívají sterilizované floskule a instantní mýty. Snahy alespoň některých historiků o prolomení této izolace zanechávají neonormalizační societu v poklidné nevšímavosti. Nakonec i množství v ČR vydávaných knižních titulů z oboru dějin (v rozporu s nízkými knižními náklady) svědčí spíše o soukromém blahobytu a specifických formách

úrovni a na základě toho být promptně přijati na vysněné univerzity, se zmíněné tituly v nabízených seznamech literatury ke zkoušce dospělosti pro svou náročnost nejspíš už vůbec neobjeví.

8 O současné politizaci historie na Slovensku např. Adam Hudek a Juraj Marušiak v rámci internetové diskuse k výzvě v Blois: *Medzi vedou a politikou – večná dilema histórie?* In Forum Historiae 1/2010. Dostupné z <http://www.forumhistoriae.sk/main/forum.html > (Citace ze dne 28. 9. 2010).

volnočasových aktivit poměrně úzké skupinky obyvatel nežli o zájmu „širokých mas," jež namnoze upřednostňují polobulvární recykláty.

I přes tuto skeptickou vizi naštěstí stále narážíme na historiky, kteří nejenže dokáží svou věc podat se stylistickou grácií a nebojí se interdisciplinárních ani žánrových přesahů, ale dokáží přesvědčivě obhájit opodstatněnost často kritizovaného výzkumu zdánlivě okrajových problémů. Taková je i „obrana historie" z pera britského sovětologa Roberta Conquesta: „V historiografii nelze být vyčerpávající. Dějiny lidstva jsou zabydleny miliony neustále se měnících jednotlivců, kteří se prolínají v myriádách kontextů. V jistém smyslu lze témata, která se historikům naskýtají, přirovnat ke způsobu, jímž lze fraktály vztáhnout (kupříkladu) k tvaru mořského pobřeží: zprvu se nám zjevuje obecný obrazec, pás o délce tisíce mil. Tento náhled lze však nadále zpřesňovat o každou zátoku, ba dokonce o jednotlivé útesy, čímž získáme o poznání složitější badatelské pole. Předmětem historikova zkoumání může být onen velký zobecňující obraz, zároveň se však nabízí prostor i hledačům podrobností; v našem přirovnání by to byl třeba odborník na korýše. Jediný způsob myšlení, který zde nenajde uplatnění, je ten, jenž trvá na tom, že kapustňáci jsou mořské panny."[9]

Syntéza a interdisciplinární setkávání však nejsou bez odborníků na korýše možné. Ani Conquestova argumentace by nenabyla citované metaforické podoby, nebýt příběhu o tom, kterak se nedávno zesnulý objevitel fraktálové geometrie Benoît Mandelbrot dobral svých ústředních tezí. Židovský selfmademan polského původu se k pojmu fraktál dopracoval údajně při pokusu odhalit zákonitosti pohybu cen bavlny na chicagské plodinové burze.[10] Ve snaze nejít ve stopách ekonomů se však obrátil ke studiu fyzické geografie. Klíčový impuls nalezl v článku československého geografa, demografa a statistika Jaromíra Korčáka *Přírodní dualita statistického rozložení*[11], který vyšel v domácí statistické ročence (francouzsky) v roce 1938.[12] Mandelbrot se s Korčákovými závěry seznámil prostřednictvím topolo-

9 Robert CONQUEST, Awake to Affirmation, in *Dragons of Expectations. Reality and Delusion in a Course of History,* London 2005, s. 203. Překlad autor.

10 Mark BUCHANAN, *Všeobecný princip: věda o historii: proč je svět jednodušší, než si myslíme.* Praha 2004, s. 49–50. Kniha zde uvádí část popisované epizody, jako celek však za mnoho nestojí.

11 Jaromír KORČÁK, *Přírodní dualita statistického rozložení*. In Statistický obzor 22, 1941, s. 171–222.

12 Jaromír KORČÁK, *Deux types fondamentaux de distribution statistique.* Comité ďorganisation, Bulletin del' Institute Int'l de Statistique 3, 1938, s. 295–299.

gických studií pařížského matematika a statistika Maurice-René Fréchet-a,[13] jenž byl kolegou Mandelbrotova strýce Szolema, taktéž matematika na Collège de France. Mladý Benoît Mandelbrot by se však na Fréchetových přednáškách neocitl, nebýt toho, že se celá rodina roku 1936 rozhodla odejít z antisemitsky naladěného Polska do přívětivějších krajin. Budoucí dlouholetý vývojář IBM a profesor na Harvardu a Yale tedy svůj klíčový matematický objev učinil na základě poněkud obskurní studie zkoumající tvar Kyklad a dalmatských ostrůvků.

Snad je tato marginalie z dějin poznávání dobrým příkladem toho, jak se základ procedurálního modelování prostřednictvím fraktální geometrie, z nějž kromě astrofyziky (teorie chaosu) těží i množství lukrativních, neboť prakticky aplikovatelných oborů (biologie v oblasti dynamiky kapalin /např. vlastností krve/, biomedicínské inženýrství při vytváření umělých orgánů či neurofyzika při zkoumání struktury mozku etc.), mohl zrodit z výsledků práce českého badatele ve zdánlivě cizorodém a pomezním oboru. Budiž to zároveň malý příspěvek k diskusi o opodstatněnosti financování primárního výzkumu i kontrapunkt k pochybnostem o smyslu existence periodik, jako je to, jehož druhé číslo držíte právě v ruce.

13 Srov. Josef NOVOTNÝ, *Korčákův zákon aneb zajímavá historie přírodní duality statistického rozložení*. Informace České geografické společnosti 29, 1/2010, s. 1–10, zde s. 4. Dostupné též z: <http://web.natur.cuni.cz/~pepino/icgs012010_novotny.pdf > (Citace ze dne 28. 9. 2010)

STUDIE

ZALOŽENÍ CISTERCIÁCKÉHO KLÁŠTERA AULA REGIA NA ZBRASLAVI

Kateřina CHARVÁTOVÁ

Abstrakt *Studie se zabývá založením a počátky cisterciáckého kláštera Aula Regia na Zbraslavi. Přes zdánlivé bohatství pramenů se ukazuje, že okolnosti, jež fundaci předcházely, nejsou zdaleka jednoznačně interpretovatelné. Chronicon Aulae regiae zachycuje chronologii událostí souvisejících se založením zbraslavského kláštera nepřesně, při bližším pohledu je zjevné, že zakladatelský proces byl velmi krátký (říjen 1291 – duben 1292). Pouze půl roku žádná ze známých českých fundací cisterciáckých klášterů netrvala. V kronice zdůrazňované opakované naléhání cisterciáků na Václava II., aby přislíbené založení kláštera skutečně realizoval, se tudíž nemůže vztahovat k oslovení sedleckého opata Heidenreicha v říjnu 1291, ale musí jít o starší slib. Autorka vyvozuje, že by se mohlo jednat o slib z doby, kdy král rozhodoval o osudu Záviše z Falkenštejna.*

Klíčová slova *Václav II. – cisterciáci – Zbraslavská kronika – zbraslavský klášter – sedlecký klášter – Záviš z Falkenštejna.*

Abstract *Following study deals with the foundation and beginnings of Aula Regia cistercian monastery at Zbraslav. Although there is quite a rich collection of materials relating to the event, it does not offer an easy interpretation. A closer look at Chronicon Aulae Regiae reveals some uncertainties, e.g. the foundation process supposedly took only half a year (from October 1291 till April 1292), which presents among all Czech cistercian monasteries a total exception. As the*

chronicle stresses, cistercians repeatedly pressed Wenceslaus II to fulfill his proclamation and implement the foundation. The proclamation must have been of older date than the formal one from October 1291, addressed to Heidenreich, abbot of Sedlec cistercian monastery. Author concludes, that the proclamation could be dated to the time king considered the future fate of Zavis of Falkenstein.

Index Terms *Wenceslaus II – cistercians – Chronicon Aulae Regiae – Zbraslav monastery – Sedlec monastery – Zavis of Falkenstein*

Úvod

Cisterciácký klášter na Zbraslavi představuje nejznámější církevní založení Václava II. Církevní instituci, k níž panovníka pojily hluboké osobní vazby, instituci, kterou si Václav II. zvolil za místo svého posledního odpočinku a kde plánoval také pohřebiště celé své rodiny. Do cisterciáckého kláštera na Zbraslav se rád uchyloval ve svých volných chvílích a oddával se zde zbožnému rozjímání, jež bylo jeho povaze velmi blízké a potřebné. Na Zbraslavi také projednával důležité státní záležitosti, přicházel sem i před závažnými válečnými taženími, aby si zde vyprosil Boží přízeň a válečné štěstí. Zbraslavský klášter, kterému dal příznačný název Aula Regia, byl nejen nejvýznamnější královou fundací, ale bezpochyby také představoval církevní instituci královu srdci nejbližší.

Obdobně můžeme říci, že i zbraslavští cisterciáci krále Václava hluboce ctili a za jeho přízeň se mu odvděčovali. Dokud žil, zahrnovali jej modlitbami, později pečovali o jeho hrob a modlili se za spásu jeho duše. Nezapomínali však ani na panovníkovu památku. Zbraslavská kronika,[1] jež vznikla v prvních desetiletích 14. století, si vědomě přála zachovat světlou vzpomínku na zakladatele kláštera. Její první část, obsahující životopis krále Václava, je v podstatě spisem hagiografickým a snad měla i ambice sloužit jako podklad k panovníkově kanonizaci.

Vraťme se však na začátek, k založení kláštera a k jeho počátkům. Pokusme se projít krok za krokem postup fundace a odpovědět na otázky, které se založením Zbraslavi souvisejí.

1 Josef EMLER (ed.), *Chronicon Aulae Regiae*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Praha 1884.

Zakládání cisterciáckých klášterů

Cisterciácký řád patří mezi kontemplativní řeholní instituce. Ve středověku požíval pověsti mimořádné zbožnosti a díky tomu se těšil velké popularitě. Záhy po svém vzniku se začal šířit po celé západokřesťanské oblasti a na konci 13. století, kdy byl zakládán klášter na Zbraslavi, patřilo k němu již více než 650 opatství.[2]

Z hlediska organizačního byl rozdělen do pěti větví odvozujících svůj původ od prvních pěti řádových domů. Ke každé z větví se nové kláštery připojovaly pomocí filiačních vazeb. Filiace (štípení) znamenala v praxi oddělení nového kláštera od mateřského opatství rozdělením konventu, jehož část odešla do nového ústavu. Starší klášter se stal matkou nové filiace, nový jeho dcerou. Podle cisterciáckých předpisů zastával opat mateřského kláštera, pater-abbas, ve vztahu ke své dceři nadřízené postavení, které se projevovalo jak při vizitacích, každoročních kontrolách dceřiného opatství *in spiritualibus et in temporalibus*, tak i za mimořádných situací, jakými byly např. volby opata dceřiného domu, jimž opat mateřského domu předsedal, či řešení problémů podřízeného kláštera. Pro každé cisterciácké opatství představoval vztah k mateřskému domu základní vazbu v rámci řádu.

Založení nového řádového domu bylo složitým procesem, který trval v optimálním případě jeden rok, při průtazích se však mohl prodlužovat i na více let. Fundace kláštera vycházela z iniciativy zakladatele. Ten nejprve vybral mateřský dům a zahájil jednání s jeho opatem. Pokud opat s návrhem souhlasil, dělil se od této chvíle se zakladatelem o zodpovědnost za úspěšnou fundaci. Měl nepochybně poradní hlas při výběru konkrétního místa pro klášter a připadla mu také povinnost jednání s řádem. Na jeho žádost generální kapitula rozhodla o vyslání komise, která měla provést tzv. *inspectio loci* – kontrolu právního zabezpečení a materiálního zajištění plánovaného kláštera.[3] Pověření inspektoři, většinou opati dvou řádových domů nepříliš vzdálených od plánovaného kláštera, měli tyto okolnosti na místě prověřit a o svých zjištěních písemně informovat generální kapitulu, která rozhodla o případném připojení nové funda-

2 René LOCATELLI, *Les cisterciens dans l´espace français: filiations et résaux,* in: N. BOUTER (ed.), Unanimité et diversité cisterciennes, Saint-Étienne 2000, s. 82.

3 Jednání generálních kapitul odráží pramen mimořádné hodnoty, který zachycuje usnesení tohoto orgánu z let 1116–1784, viz J. M. CANIZVEZ (ed.), *Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis I–VIII*, Louvain 1933–1941 (dále citováno jako *Statuta*).

ce k řádu.[4] Vzhledem k tomu, že generální kapitula zasedala jen jednou ročně, mohlo *inspectio loci* jednání s řádem značně protahovat. Ve snaze o urychlení dávala kapitula inspektorům v některých případech pravomoc, aby sami mohli na místě o inkorporaci zakládaného kláštera rozhodnout.

K povinnostem fundátora patřilo připravit místo vybrané pro klášter, vybudovat zde základní prostory, které cisterciáci potřebovali pro řeholní život: kapli, dormitář, refektář, místnost pro hosty a vrátnici, která zprostředkovala kontakt s vnějším světem.[5] Vzhledem k tomu, že kláštery většinou nevznikaly na zeleném drnu, ale obvykle dostávaly již stojící objekty, stačilo většinou tyto budovy upravit, případně doplnit provizorními stavbami. Toto tzv. *provizorium* pak sloužilo mnichům až do doby, než byl vybudován kamenný klášter.[6]

Když bylo místo pro přijetí konventu připraveno, došlo v mateřském klášteře k ústřednímu bodu fundace, jmenování nového konventu. Opat mateřského domu určil z řad svých mnichů obvykle třináct řeholníků, kteří měli přejít do nového kláštera. Ti si ze svého středu zvolili opata, kterého pater-abbas v jeho funkci potvrdil.

Po vykonání všech náležitých formalit se mohl odštěpený konvent již odebrat do nového kláštera. Zbýval poslední krok – předání majetku. Obvěnění se dálo patrně nejprve ústně, teprve později bývalo zlistiněno, přičemž k vydání zakládací listiny mohlo dojít i se značným časovým odstupem. Obvěněním kláštera proces fundace končil. Klášter byl založen a zahájil svou činnost.

Nastíněný fundační proces představuje ideální schéma, podle kterého se měli fundátor a spolu s ním i opat zvoleného mateřského kláštera řídit. Ne

4 Povinnosti inspektorů se uvádějí v různých pověřeních k inspekci. Za všechny jmenujme Statut č. 44 z roku 1212 (*Statuta* I, s. 399): *Iniungitur abbates* (…) *ut personaliter accedant ad locum in quo dux* (…) *vult construere abbatiam, qui diligenter considerent situm loci, possessiones, et omnia necessaria ad fundationem abbatiae et quod invenerint sequenti Capitulo procurent nuntiare*. K povinnosti písemné relace J. OBERSTE, *Instituzionalisierte kommunikation. Normen, Über lieferungsbefunde und Grenzbereiche im Verwaltrungsalltag religioeser Orden des hohen Mittelalters,* in: G. MELVILLE (ed.), De Ordine vitae, Münster 1996, s. 59–99, zde 73.

5 *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* datovaná do doby před rokem 1179, in: Ch. WADDELL (ed), Narrative and Legislative texts from Early Cîteaux, Studia et Documenta, Volume IX, Cîteaux-Commentarii cistercienses 1999, viz paragraf 12, s. 461.

6 K provizoriím viz Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Postup výstavby cisterckých klášterů*, Mediaevalia historica Bohemica 3, Praha 1993, s. 205–212.

všichni zakladatelé však podle tohoto schématu jednali a doslovně dodržovali všechny jeho jednotlivé kroky. Podobně tomu bylo i v případě kláštera Aula Regia na Zbraslavi.

Králův slib

Prvotní impuls k založení zbraslavského kláštera nutno hledat v době, kdy Václav II. rozhodoval o osudu Záviše z Falkenštejna. Podle Zbraslavské kroniky se záměr založit církevní instituci zrodil v době, kdy se mladý král obával Závišovy zrady a kdy se údajně domníval, že mu Záviš usiluje o život. Tehdy, jak vypráví kronikář, obklopen dvorem skládajícím se ze Závišových příbuzných, osamocen mezi všemi, „*sám vešel do úkrytu své ložnice a probíraje v rozvažování svém jednotlivé věci se slzami prosil Pána, aby ho milostivě zachránil […] a […] s nejupřímnějším citem slíbil, že založí klášter ke cti Boha a jeho matky Marie, blahoslavené Panny*“.[7] Posílen tím, že odevzdal svůj osud do Božích rukou, a slibem, který učinil, rozhodl se proti Závišovi aktivně zasáhnout.[8] Výsledkem bylo Závišovo zatčení a posléze i jeho smrt.

Na podzim 1288, kdy se mělo pravděpodobně předchozí líčení odehrát,[9] však Václav nebyl obklopen pouze Závišovými věrnými, jak by se ze slov ze Zbraslavské kroniky zdálo, ale měl i další okruh rádců. Mezi nimi vynikala Václavova choť Guta Habsburská, která od léta 1287 žila v Čechách a stejně jako její otec Rudolf Habsburský zastávala vyhraněně protizávišovské postoje. Pravděpodobně právě ona spolu s biskupem Tobiášem a několika duchovními, kteří přišli na Pražský hrad spolu s ní, působila na mladého krále a rozněcovala v něm obavy z nepřítomného otčíma.[10]

V době, kdy se Záviš se svou třetí manželkou, uherskou princeznou Alžbětou, vrátil zpátky z Uher do českých zemí, nebylo zřejmé, jaký postoj k nyní již dospělému Václavovi zaujme a jaké místo v řízení království si bude nárokovat, což mohlo rozněcovat nejrůznější dohady. Václav sice

7 *Zbraslavská kronika*, překlad František HEŘMANSKÝ, Praha 1976, s. 65.

8 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 32.

9 Dataci Závišova zajetí do podzimu 1288, v každém případě před 10. leden 1289, přesvědčivě zdůvodňuje Libor JAN, *Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, Český časopis historický 103, Praha 2005, s. 9.

10 K situaci na pražském dvoře Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III (1250–1310),* Praha – Litomyšl 2002, s. 401–403. Význam vlivu královny Guty a biskupa Tobiáše na Václava II. v této době vyzdvihuje již Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, České dějiny II/ 1, Praha 1935, s. 381.

naslouchal hlasům obviňujícím Záviše, jeho intelekt mu však pravděpodobně nedovoloval zaměňovat potenciální nebezpečí, jež pro něj Záviš skutečně představoval, s prokázanou vinou. Pro mladého panovníka navíc nebylo snadné zavrhnout muže, kterého milovala jeho matka a k němuž se po svém návratu ze zajetí v Braniborech s láskou a obdivem upnul i on sám. A do třetice král dával nespravedlivým odsudkem v sázku svou nesmrtelnou duši. Nezapomínejme, že Václav byl mužem středověku, mužem plně zakotveným v křesťanské víře, pro nějž otázka spásy duše představovala základní existenciální téma. Václav-politik nakonec zvolil pragmatické řešení, které mu otevřelo cestu k samostatné vládě, Václav-křesťan však věděl, že páchá těžký hřích. Pravděpodobně chtěl založením kláštera, skutkem nanejvýš zbožným, zmírnit svou vinu.

Způsob, jakým král Záviše zajal, zrádně, poté, co se spikl s částí Závišových příbuzných, ukazuje, do jaké míry se Václav skutečně svého otčíma obával. Zbraslavská kronika charakterizuje Záviše jako lstivého (*subdolus*),[11] ve skutečnosti však to byl král, kdo se dopustil zrady, navíc na jednom ze svých nejbližších příbuzných.[12] Snad i tuto fasetu králova provinění měla zbožná fundace překrýt.

Vyjádření první zakládací listiny zbraslavského kláštera o motivech fundace je ve srovnání se Zbraslavskou kronikou mnohem stručnější. Listina vydaná v roce 1292 hovoří v souvislosti s důvody fundace pouze o snaze zakladatele odčinit *delicta iuventutis nostre*. Král svá provinění nespecifikuje, neblahá role, kterou sehrál při zajetí a smrti Záviše z Falkenštejna, se však jako pociťovaná vina může nabízet. Jen na okraj poznamenejme, že na podzim 1288, kdy rozhodoval o zatčení Záviše z Falkenštejna, bylo Václavu II. sedmnáct let.

Výběr mateřského kláštera

Když král složil slib zřídit nový klášter, nebylo patrně ještě určeno, o jaký klášter půjde. Zbraslavská kronika uvádí pouze, že měl být založen k poctě Panně Marii.[13] Se splněním svého slibu však mladý panovník zatím nespě-

11 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 32. K nepřátelskému poměru Rudolfa Habsburského k Závišovi z Falkenštejna v době před příchodem Guty do Prahy v roce 1287 viz *Tamtéž*, s. 363–365.

12 Blíže k tomu Libor JAN, *Proces se Závišem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, Český časopis historický 103, Praha 2005, s. 6–10.

13 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 32.

chal. Následující tři roky se intenzivně věnoval politickým záležitostem, usiloval o pacifikaci Čech, snažil se politicky proniknout do Slezska a Krakovska a zaneprazdňovala ho též politika říšská.[14] Ke svému slibu se vrátil znovu až v říjnu roku 1291. Tehdy pobýval několik týdnů v Chebu[15] a během tohoto pobytu svůj záměr založit klášter vyjevil veřejně. Tentokrát již jasně deklaroval, že hodlá založit opatství cisterciáckého řádu. Měl již také vybrán mateřský dům, jímž se měl stát sedlecký klášter. Proto se obrátil na sedleckého opata Heidenreicha, se kterým se v Chebu sešel, a seznámil ho se svou volbou.[16]

„Dosud jsme chtěli přijmout do kláštera řádu cisterciáckého, který jsme se rozhodli založiti ke cti Boha a jeho rodičky Marie, sbor mnichů z některého kláštera založeného od našich předchůdců, českých knížat. Ale protože jsme, nejdražší kmotře, pro stálost tvé upřímnosti uznali, že ti patří pro výsadu obzvláštní lásky přednost před ostatními, nezbývá nic jiného, než abychom, končíce tím dlouhé rozmýšlení, nabídli tvým rukám založení toho kláštera, abys nám bez obtíží dal ze svého kláštera sbor mnichů, a maje tam vykonávati úřad otcovské svrchovanosti, aby ses potom dobrovolně ujal té nové štěpnice. Rozhodli jsme se tedy se zřením k lásce, kterou k tobě chováme, podříditi své založení klášteru Sedleckému, který však, jak nikterak nepochybujeme, nebyl založen od našich předků[17], ale spíše od některých českých pánů.“[18]

---

14 K politice Václava II. v letech 1288–1291 nejnověji Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III (1250–1310),* Praha – Litomyšl 2002, s. 404–424.

15 Pobyt Václava II. v Chebu doložen od 8. do 24. října 1291 viz Josef EMLER (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae II*, Praha 1882, č. 1554, s. 667 a č. 1555, s. 668 (dále citováno jako *RBM*). K úmrtí Rudolfa Habsburského v červenci 1291 a následným jednáním ohledně české správy Chebska, jež Václava II. do této oblasti přivedly, srov. Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 427–431.

16 Opat Heidenreich se přes Cheb vracel ze zasedání generální kapituly cisterciáckého řádu v Cîteaux. V době, o které hovoříme, se kapituly konaly od 12. do 16. září (*Statuta II*, 1233, č. 13, s. 113–114). Vzhledem k tomu, že přímá cesta z Cîteaux do Chebu mohla trvat cca 19 dní. (Blíže k tomu Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cesty českých cisterciáckých opatů na generální kapituly,* in: D. FOLTÝN – K. CHARVÁTOVÁ – P. SOMMER /eds./, Colloquia mediaevalia Pragensia 3, Historia Monastica I, Praha 2005, s. 229–230). V tom případě bychom mohli očekávat příchod Heidenreicha do města nejdříve kolem 6. října.

17 Sedlecký klášter založil v roce 1142 velmož Miroslav, který sám sebe v zakládací listině opatství charakterizuje jako *quidam de primatibus Boemie* viz Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus Bohemiae I*, Praha 1904–1907, č. 155, s. 155–157, označení zakladatele s. 156 (dále citováno jako *CDB*).

18 *Zbraslavská kronika*, s. 70.

Rozhodnutí Václava II. bylo neobvyklé. Slušelo se totiž, aby si králové volili za mateřské domy pro své kláštery jiná panovnická založení, jak to například učinil Václavův otec, Přemysl Otakar II. při založení Zlaté Koruny.[19] A Václav II. to věděl. I když je výše uvedená pasáž Zbraslavské kroniky autorským dílem opata Oty, nikoliv autentickým výrokem panovníka, jistě do určité míry reprodukuje názor krále Václava, který si uvědomoval, že by měl sáhnout po Plasech nebo Zlaté Koruně, jedné ze dvou českých zeměpanských fundací. Přesto však jako mateřský dům zvolil Sedlec, jenž nebyl přemyslovským založením. Jako důvod této neobvyklé volby uvedl svůj blízký vztah k představenému sedleckého kláštera, opatu Heidenreichovi.

Proč právě Heidenreich aneb Cisterciáčtí opati na Václavově dvoře

Heidenreich, cisterciák německého původu, působil v Čechách patrně od svého mládí. Roku 1281 či 1282[20] byl zvolen opatem sedleckého kláštera, jehož postavení krátce poté nabylo na významu rozvojem těžby stříbra u dnešní Kutné Hory. Vzhledem k tomu, že se značná část ložisek nacházela přímo na sedlecké půdě, klášter z těžby neobyčejně zbohatl a stal se ve své době velmi vlivnou institucí.

Heidenreich jako významný církevní hodnostář působil na pražském dvoře snad již od první poloviny 80. let,[21] jeho kontakt s králem je však ne-

19 Přemysl Otakar II. založil klášter Zlatou Korunu v roce 1263, kdy byl nejen českým králem, ale i rakouským vévodou. Ve snaze zdůraznit návaznost na babenberský rod, volil za mateřský dům pro zlatokorunský ústav rodový klášter Babenberků – opatství Heiligenkreuz. Po ztrátě rakouských zemí dal Přemysl Otakar přenést práva mateřského kláštera na opatství v Plasích, které bylo nejstarší a před založením Zlaté Koruny jedinou přemyslovskou fundací pro cisterciácký řád v Čechách (*CDB* V/1, č. 391, s. 581; *Statuta* III, 1281, č. 10, s. 209–210; M. PANGERL (ed.), *Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen*, Wien 1872, č. 6, s. 25).

20 Prvně je jako sedlecký opat doložen v únoru 1282 (*CDB* VI/1, č. 203, s. 254). K osobnosti Heidenreicha Sedleckého srov. Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Opat Heidenreich (1282–1320)*, in: R. LOMIČKOVÁ (ed.), Sedlec, Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Mezinárodní sympozium, Kutná Hora 18.–20. září 2008, Praha 2009, s. 71–89.

21 Podle barokní tradice, zachycené v raném 19. století sedleckým historiografem Josefem Františkem Devotym, měl spadat vztah Heidenreicha k pražskému dvoru dokonce již do doby Přemysla Otakara II., který jej údajně poslal spolu s poselstvem ke křesťanskému králi do Jeruzaléma (Josef František DEVOTY, *Popsání řehole cisterciénské na svatém místě veleslavného udolí Sedleckého*, Praha 1824, s. 118). Teoreticky nelze tuto možnost vyloučit, téma by možná stálo za hlubší rozbor. Bez něj však není možné uvedenou

sporně prokázán až k říjnu 1290, kdy Václav vydal listinu pro sedlecký klášter, v níž opata Heidenreicha uvedl jménem.[22] Pokud bychom vzali v potaz informaci Zbraslavské kroniky, že Heidenreich křtil všechny královy děti,[23] musel by počátek jejich přátelství spadat nejméně do května 1288, kdy se narodil a byl pokřtěn Václavův prvorozený syn Přemysl Otakar. Kmotrovský vztah Heidenreicha k rodině Václava II., o němž hovoří Zbraslavská kronika,[24] potvrzuje i diplomatický materiál, neboť v některých listinách král tituloval Heidenreicha jako „*nejdražšího kmotra*".[25] Z těchto důvodů snad můžeme uvěřit Otovu tvrzení, že Heidenreich „*našel v očích krále Václava takovou milost důvěrného přátelství, že ho učinil důvěrníkem všech svých tajemství*".[26] Heidenreich, nejméně o dvacet let starší než Václav,[27] představoval pro mladého krále zřejmě otcovského přítele, k němuž se psychicky ne vždy zcela vyrovnaný panovník[28] obracel o radu. Není vyloučeno, že Heidenreich zaplnil v okruhu královských důvěrníků, k nimž mladý král vzhlížel jako ke starším a zkušenějším, mezeru právě po Závišovi z Falkenštejna. Klíčová otázka zní, kdy ke sblížení Václava II. se sedleckým opatem došlo? Stalo se tak již roku 1288, kdy Záviš odešel do Uher ve věci svého třetího sňatku?[29] Pokud Heidenreich skutečně křtil již prvorozeného Vác-

informaci chápat jinak než jako neověřenou pověst.

22 Listina byla vydána 13. října 1290 (*RBM* II, č. 1617, s. 653).

23 …*qui omnes suos liberos, quos habuit, de sacre regeneracionis lavacro iuxta consuetudinem ecclesie elevavit* (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 36.) K otázce přátelství mezi králem Václavem II. a opatem Heidenreichem více Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*, in: Kateřina CHARVÁTOVÁ (ed.), 900 let Cisterciáckého řádu, Praha 2000, s. 101–108; Dana MALÁ, *Skladba pražského dvora za vlády Václava II.,* Mediaevalia Historica Bohemica 9, Praha 2003, s. 128.

24 Ota Zbraslavský píše, že král nenazýval Heidenreicha jinak než *compatrem carisimum* (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 36).

25 Například právě v roce 1291 vydal Václav II. listinu pro sedlecký klášter, v níž přiznal privilegia *Heydenrici*, *abbatis monasterii Sedlicensis, compatris nostri karissimi* (*RBM* II, č. 1538, s. 663).

26 *Zbraslavská kronika*, s. 69.

27 Heidenreich se stal sedleckým opatem v letech 1282 nebo 1283. Vzhledem k požadovanému kanonickému věku pro opatský úřad, jenž činil 30 let, lze předpokládat, že se narodil nejpozději v roce 1252, pravděpodobně však dříve. Král Václav byl narozen 27. 9. 1271.

28 O Václavově povaze a též o jeho nevyrovnanosti pojednává Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 483–484.

29 K dataci odchodu Záviše z Falkenštejna z Čech více Josef ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 377.

lavova syna, mohlo tomu tak být. Nebo si Václav II. vybral Heidenreicha za svého důvěrníka až později?[30]

Mluvíme-li o královských důvěrnících, vzpomeňme ještě jednoho preláta z prostředí cisterciáckého řádu, který působil od poloviny 80. let na pražském dvoře. Byl jím valdsaský opat a nadřízený pater-abbas ústavu sedleckého jménem Dětřich. Doba jeho opatského úřadu ve Valdsasech (1285–1304) se téměř kryla s obdobím vlády krále Václava II. Tento německý církevní činovník znal české prostředí velmi dobře a snadno se v něm politicky orientoval, neboť předtím, než se stal opatem valdsaským, působil téměř deset let jako opat v Oseku (1276–1285).[31] Podle Zbraslavské kroniky prý měl Dětřich u krále silné slovo[32] a mohl patrně Václava II. v jeho názorech a postojích ovlivňovat. Mimořádně dobré vztahy Václava II. k opatu Dětřichovi dosvědčuje série sedmi královských listin vydaných pro valdsaský klášter na konci 80. a na počátku 90. let 13. století.[33]

V souvislosti s opaty Dětřichem a Heidenreichem se přímo nabízí otázka, zda mohli mít tito církevní hodnostáři vliv na panovníka již v roce 1288 a angažovat se v záležitosti Záviše z Falkenštejna. Zkusme zcela teoretickou úvahu. Pokud by opati Heidenreich a Dětřich působili na panovníka již v roce 1288, jistě by zastávali silně protizávišovské postoje, obdobné, jaké prezentuje Zbraslavská kronika. V souvislosti s touto hypotézou si lze představit Václava II. jako rozháraného mladíka, který ve chvíli, kdy rozhoduje o bytí a nebytí Záviše z Falkenštejna, hledá otcovskou útěchu právě u představitelů církve a nechá se od nich přesvědčovat o tom, že obětovat v rámci „vyšších zájmů" jednoho muže a jedno velké přátelství není hříchem, jenž

30 Dana MALÁ (cit. dílo, s. 128) nedospívá k jednoznačnému rozhodnutí, zda přátelství mezi králem a Heidenreichem začalo již v roce 1288 a zda Heidenreich křtil již Václavova prvorozeného syna. Konstatuje však, že se Závišovým pádem a odbojem jeho stoupenců vliv cisterciáků na Václava II. vzrostl. Josef ŠUSTA klade vliv cisterciáckých opatů Heidenreicha a Dětřicha až do souvislostí s povoláním zkušeného politika, bamberského biskupa Arnolda do Čech v roce 1290 (*Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, s. 408).

31 K dataci Dětřichova úřadu v Oseku Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, 1. svazek, Fundace 12. století*, Praha 1998, s. 307. Dětřich pocházel z Durynska, po roce 1304 z úřadu opata valdsaského abdikoval a dožil ve Valdsasech v roce 1311 (Bernhard WOHLMANN, *Ossegg,* in: Beiträge zur Geschichte des Zisterzienser – Stifte, Xenia Bernardina III, Wien 1891, s. 240).

32 Dětřichovu charakteristiku jako muže prozíravého, kterého si král oblíbil pro jeho horlivost, podává Zbraslavská kronika (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 37).

33 *RBM* II, č. 1310, s. 565; č. 2731, s. 1194; *RBM* IV, č. 1879, s. 743; č. 1880, s. 743; č. 1886, s. 744; č. 1887, s. 744; č. 1893, s. 747.

by nešel napravit. Například zbožným darem. Za takových okolností by se předání královy nadace do rukou opata Heidenreicha, jenž byl navíc kmotrem jeho prvorozeného syna, jevilo jako logické vyústění předchozích událostí. Jak tomu ve skutečnosti bylo, nevíme a musíme se spokojit s vágním konstatováním, že vliv opatů Dětřicha a Heidenreicha na zatčení Záviše z Falkenštejna nelze vyloučit.

Vraťme se nyní k jednáním na podzim 1291. Poté, co se Heidenreich dozvěděl o králově záměru založit klášter, informoval o tom Dětřicha Valdsaského, který byl jeho nadřízeným.[34] Kontaktovat opata Dětřicha bylo patrně velmi snadné, neboť i on se nejspíše v oněch dnech roku 1291 nacházel v Chebu. Valdsaský klášter ležel jen několik kilometrů od města a pro valdsaského opata bylo téměř povinností rozhojnit počet dvořanů, kteří zde panovníka doprovázeli.[35] Dětřich v Chebu určitě pobýval 23. října, kdy Václav II. vydal listinu, v níž valdsaskému klášteru potvrdil privilegia a vyňal klášterní poddané v Chebsku z jurisdikce hradských úředníků.[36] Nebyl-li snad Dětřich v Chebu přítomen od samého počátku jednání krále Václava s opatem Heidenreichem, ke konci králova pobytu bezpečně stál po jejich boku.

Podle Zbraslavské kroniky král Václav ještě v Chebu požádal Heidenreicha, aby mu po příchodu do Prahy připomněl slib daný ohledně založení kláštera.[37] Tohoto úkolu se Heidenreich ochotně ujal. Podle pravidel cisterciáckého řádu se totiž otec-opat budoucího kláštera, v tomto případě Heidenreich Sedlecký, od chvíle, kdy bylo rozhodnuto o filiaci, dělil se zakladatelem o zodpovědnost za úspěšnou fundaci. Jak nejdříve to bylo možné, v Praze panovníka skutečně vyhledal. S ohledem na předchozí králův program i na události následujících měsíců se další jednání obou opatů s Václavem II. ohledně budoucího kláštera muselo odehrát v prosinci 1291.[38]

34 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 37.

35 Valdsaský klášter měl v Chebu vlastní dům, zv. Steinhaus, kde se opati často zdržovali. Dům kláštera je doložen již od roku 1242, kdy je zmíněn jako *domus lapidea*. Patřil k nejstarším kamenným domům na území města (Heribert STURM, *Eger, Geschichte einer Reichsstadt*, Augsburk 1951, s. 41–97; František KUBŮ, *Das Kloster Waldsassen und Böhmen,* in: Cisterciáci ve středověkém českém státě, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře, Cîteaux 47, 1996, s. 83).

36 *RBM* IV, č. 1886, s. 744.

37 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 37.

38 Král zůstal v Chebu nejméně do 24. října a pak odjel do Žitavy, kde je jeho pobyt doložen na konci listopadu. V Praze pobýval doloženě od 18. prosince 1291 do počátku ledna 1292. Po 1. lednu 1292 opustil Prahu a odebral se na Moravu. 10. 1. 1292 je prokázán jeho pobyt v Hradci Králové, od 29. ledna do 13. března v Brně. V Praze byl prokazatelně

Od chvíle, kdy král nabídl Heidenreichovi svůj klášter, uplynuly rámcově dva měsíce. Zbraslavská kronika však píše o tomto připomenutí zvláštním způsobem:

„Roku vtělení Páně 1291 […] pan Heidenreich, opat sedlecký, přibrav pana Dětřicha, opata ve Valdsasích, navštívil krále a připomněl mu slib, který kdysi učinil Bohu o založení kláštera cisterciáckého […] Vždyť král, protože se z nutné potřeby zapletl do mnohonásobných úkolů věcí pozemských, připustil neprozřetelný odklad a téměř zapomněl na takový slib, který učinil. Sám však, uslyšev připomenutí opatovo, se vzpamatoval, a obviňuje sebe sama pro odklad tak nerozumný…“[39]

Vzato striktně, podle kronikářovy dikce bychom čekali, že se rozhovor panovníka s oběma opaty odehrál v době, kdy král nadlouho na svůj slib zapomněl. Z textu bychom nepoznali, že o založení kláštera jednal s týmiž opaty před pouhými několika týdny a nyní právě dorazil do Prahy. Proč tento rozpor, když navíc autor kroniky o několik stránek výše napsal, že Václav II. Heidenreicha o připomenutí sám požádal? Nutno podotknout, že první část Zbraslavské kroniky, kam patří i pasáž o schůzce panovníka a opata Heidenreicha v Chebu, je v líčení událostí, jež Ota Zbraslavský popisoval s odstupem zhruba dvou desítek let, místy datačně nepřesná a stejně tak nelze vždy spoléhat na sled událostí, který podává. Plyne kronikářův pohled na odložení slibu, jako na neprozřetelně dlouhé, z toho, že omylem zařadil toto vyprávění k událostem roku 1290 místo 1291 a od vlastního založení kláštera oddělil mnoha událostmi? Letopočet 1291, který kronikář výslovně uvádí, je však správný, neboť jako jediný z let 1288–1291 odpovídá v kombinaci s měsícem říjnem pobytu Václava II. v Chebu.[40] Nebo v klášteře skutečně existovala tradice, podle níž král na svůj záměr téměř zapomněl a teprve poté, co byl napomenut cisterciáckými opaty, rozhodl se jej uskutečnit?[41] V této souvislosti se nabízí myšlenka, zda Ota Zbraslavský

přítomen až 21. dubna. (Dana MALÁ, cit. dílo, itinerář na s. 156–157). Mezitím již došlo k založení kláštera i k příchodu konventu na Zbraslav (20. 4.) viz *Chronicon Aulae Regiae*, s. 50–53.

39 *Zbraslavská kronika*, s. 81.

40 Ve Zbraslavské kronice odděluje vylíčení schůzky v Chebu (kapitola 29) a popis založení kláštera (kapitoly 36–42) řada událostí, jež mohly autora v časové posloupnosti zmýlit. Datum jednání v Chebu však zná a správně uvádí, že k němu došlo v roce 1291 (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 36).

41 Ota Zbraslavský psal kroniku v letech před svou smrtí v roce 1314 (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 79). Ať již čerpal informace pro své dílo z jakýchkoli zdrojů, v otázce založení

při popisu králova váhání nezaměnil období od složení (soukromého) slibu s dobou od chebské schůzky. Znali snad cisterčtí opati králův slib už dlouho a zmiňované váhání panovníka se vztahovalo k letům již 1288–1291? Opět se nabízí myšlenka – měli snad na složení tohoto slibu svůj podíl?

Výběr místa pro budoucí klášter

V prosinci 1291 se Václav II. rozhodl založení neodkládat a začal hledat vhodné místo, které by odpovídalo potřebám zamýšleného opatství. Nakonec dal cisterciáckým opatům na výběr tři lokality: benediktinský Ostrov, Zbraslav, kde se nacházel královský lovecký dvorec (curia venationis), a Radotín. Všechna toto místa ležela nedaleko Prahy, na jih či jihozápad od Pražského hradu. Zdá se, že malá vzdálenost od královského sídla byla podmínkou, neboť Václav II. zamýšlel opatství často navštěvovat. Kronika popisuje návštěvu uvedených míst a plavbu lodí po Vltavě a Berounce, jíž se vedle Heidenreicha Sedleckého a Dětřicha Valdsaského, jakož i designovaného opata nového ústavu, dotud sedleckého převora Konráda, zúčastnil osobně také král Václav. Roční doba – prosinec – se nezdá být nejvhodnějším obdobím pro podobné vyjížďky, časový harmonogram událostí však neumožňuje jinou dataci. Po třídenní lhůtě, již cisterciáci dostali od krále na rozmyšlenou, po poradě s dalším církevním činitelem a královým rádcem Bernardem z Kamence, zvolili cisterciáčtí opati Zbraslav, „totiž proto, že oplývajíc vodami, lukami a vinicemi a také jinými věcmi pro klášter šedých mnichů potřebnými, vzbuzovalo v myslích těch, kdo se na ně dívali, lásku k sobě“.[42]

Jejich rozhodnutí však narazilo na odpor některých šlechticů z králova okolí, kteří panovníka od předání Zbraslavi cisterciákům odrazovali poukazem na výhodnost této lokality pro lov a zábavu.[43] A král váhaje, opět

zbraslavského kláštera se mohl s důvěrou obrátit na opata Konráda, který v době, kdy Ota psal svou kroniku, znovu stál v čele kláštera. Vzhledem k tomu, že se Konrád podílel na aktivitách, jež se založením kláštera souvisely, již od konce roku 1291, musel být o všech okolnostech fundace dobře informován. Pokud by zbraslavskému kronikáři nemohl poskytnout dostatek informací on, mohl Ota zprávy získávat přímo od Heidenreicha, který v době, kdy Ota tvořil tyto kapitoly, stále ještě zastával úřad otce-opata zbraslavského kláštera (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 256).

42 *Zbraslavská kronika*, s. 82.

43 Význam předcisterciácké Zbraslavi potvrdil archeologický průzkum (Zdeněk DRAGOUN – Dana STEHLÍKOVÁ, *Archeologické a stavebně historické výzkumy v areálu prelatury*

založení odložil.[44] Ihned po Novém roce 1292 odejel z Prahy[45] na Moravu, kde setrval nejméně do poloviny března.[46] Že jej na cestě, alespoň v její první části, doprovázeli i cisterciáci, dokládají dvě listiny pro sedlecký klášter, které panovník vydal v Hradci Králové 10. ledna 1292.[47]

Jmenování konventu a obvěnění kláštera

Po svém návratu do Prahy byl král znovu upomenut opaty a tehdy již bez odkladu založení kláštera dokončil. Zastavil se ještě v Kolíně, kde chtěl jednat s biskupem Tobiášem ohledně zamýšlené fundace. Z Kolína se odebral přímo do nedalekého sedleckého opatství, aby tam oficiálně požádal o konvent mnichů.[48] Jak praví autor Zbraslavské kroniky:

„Král byl v Sedlci brzy a hned tam opata žádá,
aby mu dal sbor mnichů, jenž z bratří jen zbožných se skládá.“[49]

Ke jmenování konventu došlo v kapitulní síni sedleckého kláštera a spolu s králem Václavem II. a členy sedleckého kláštera se ho zúčastnili další tři cisterciáčtí opati. Vedle Dětřicha Valdsaského, jehož přítomnost se jako otce-opata sedleckého domu dala předpokládat, se v sedleckém klášteře nacházeli i představitelé moravského Žďáru a slezského Kamience.

Na královu žádost určil opat Heidenreich sbor řeholníků, kteří se měli odebrat na Zbraslav. Díky Zbraslavské kronice jsou známa jména všech členů nově jmenovaného konventu. Našlo v něm místo dvanáct sedleckých mnichů, k nimž se jako třináctý přidružil bratr Konrád z Valdsas, který pobýval v Sedlci v doprovodu svého představeného. Mezi vybranými řeholníky byli sedlečtí převoři Konrád a Dětmar. Členem zbraslavského konventu se zřejmě stal i budoucí opat a kronikář Ota, který zachoval paměť o založení kláštera.

Bezprostředně po svém jmenování se nový konvent odebral do sedlec-

Zbraslavského kláštera v letech 1984–1989, Staletá Praha XXII, 1992, s. 135–136).

44 Podle Josefa ŠUSTY (cit. dílo, s. 486) nebylo pro cisterciáky snadné získat souhlas panovníků se svou volbou.

45 1. ledna 1292 byl král ještě v Praze (*RBM* II. č. 1561, s. 670). Cestu na Moravu jako důvod odkladu založení zbraslavského kláštera uvádí Zbraslavská kronika (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 50).

46 Poslední listinu v Brně vydal král 13. března 1292 (*RBM* II, č. 1569, s. 673–674).

47 *RBM* II, č. 1562, č. 670– 671, č. 1563, s. 671.

48 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 50.

49 *Zbraslavská kronika*, s. 85.

kého chrámu, kde jednomyslně zvolil svým opatem již dříve předurčeného sedleckého převora Konráda. Po návratu do kapituly mniši oznámili svou volbu a nechali si ji potvrdit od otce-opata Heidenreicha. Když byla volba potvrzena, vyšli všichni přítomní z kapituly do kláštera, pravděpodobně do ambitu, kde podle zvyku zapěli *Te Deum laudamus*, a poté se opět vrátili do kapitulní síně. V souladu s řádovými pravidly pak slíbilo dvanáct mnichů zbraslavského konventu svému novému opatovi poslušnost.[50]

Podle Zbraslavské kroniky obvěnil Václav II. ještě téhož dne založený klášter, kterému daroval důchod ve výši 400 hřiven s dvaceti čtyřmi poplužími a dostatečnými lesy, což údajně potvrdil příslušnými listinami.[51] Vzhledem k tomu, že zakládací listina zbraslavského kláštera byla vydána až 10. srpna 1292, lze předpokládat, že při jmenování konventu král pouze zmíněné věno ústně přislíbil, ke zlistinění však došlo až během léta.

V souvislosti se jmenováním konventu uvádí Ota Zbraslavský poučnou historku. Mezi mnichy, jež určil opat Heidenreich, aby odešli na Zbraslav, byl vybrán i jeden velmi starý muž. Král Václav se tomuto rozhodnutí podivil, poukazuje na stáří a sešlost tohoto řeholníka. Opat Heidenreich mu své rozhodnutí ozřejmil slovy: „Do nových klášterů se vhodně vysílají takoví mužové, neboť pohledem na jejich vyspělost jsou ostatní podle jejich mravů vždy povzbuzováni k dobrým skutkům; vždyť dobrými příklady starších nejednou dostupují vrcholu ctností mysli mladších. My zkrátka, když pečlivě zkoumáme všechny dobré skutky starších, směřujíce k výšinám ctnosti zřejmě máme prospěch z jejich napodobení.“[52] Stařičký mnich Jan však nakonec na Zbraslav neodešel, jak sám předpověděl, neboť zemřel po osmi dnech, dříve, než ostatní spolubratři opustili Sedlec.

Příprava Zbraslavi pro příchod konventu

Po slavnostním jmenování konventu a opatské volbě odcestovali opati Dětřich Valdsaský, Heidenreich Sedlecký a Konrád Zbraslavský na Zbraslav, aby tam připravili s pomocí řemeslníků místo pro příchod mnichů.

„Opatové šli na místo založení a chtěli přeměniti místa, na kterých dosud bydleli lidé světští, v příbytek vhodný pro muže řeholní, aby odstranili

50 Líčení jmenování konventu a opatské volby viz *Chronicon Aulae Regiae*, s. 50–52.

51 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 52. V souvislosti s listinami kronikář odkazuje na další části kroniky, slíbené dokumenty však do svého díla nezahrnul.

52 *Zbraslavská kronika*, s. 86.

lidi světské a nadobro se sami uvázali v místo a aby mniši, kteří měli brzo přijíti, našli ta místa upravená pro své pohodlí."[53]

Byli však zaskočeni posly biskupa Tobiáše, kteří vznesli na Zbraslav své nároky. Podle Zbraslavské kroniky se opati ihned obrátili na panovníka a ten s biskupstvím bezprostředně učinil majetkové vyrovnání. Zda k dohodě mezi králem a biskupem Tobiášem skutečně došlo tak rychle, není jisté, neboť listinný doklad vztahující se k náhradě za statky biskupství pochází až z roku 1298. Předpokládat můžeme opět nejprve ústní dohodu teprve později následovanou, v tomto případě s odstupem šesti let, vydáním příslušné písemnosti.[54]

Poté, co byl spor s biskupstvím urovnán, vrátili se opati na Zbraslav a pokračovali v započatém díle. Proměna loveckého hrádku v provizorní klášter nebyla patrně příliš složitá. Co se týče nutných částí provizoria – dormitáře, refektáře, místnosti pro hosty a vrátnice – jistě bylo snadné využít dosavadních staveb. I funkční kuchyně byla jistě na hrádku k dispozici. Stačilo patrně učinit jen lehké úpravy. Nejasná zůstává otázka provizorní svatyně. Není jisté, zda předchůdce dnešního kostela sv. Jakuba, známý z archeologických i písemných pramenů, patřil již k vybavení původního dvorce, či zda vznikl až v souvislosti s klášterem. Nějaká kaple však na dvorci patrně byla a ta v prvních týdnech či měsících musela stačit.[55]

Lze předpokládat, že se panovník před příchodem konventu postaral také o vybavení fundace všemi náležitostmi nutnými pro řeholní život. Na prvním místě nutno jmenovat knihy, o nichž stejně jako o povinných částech cisterciáckého kláštera hovoří *Instituta Generalis Capituli*. Každý začínající řádový dům měl mít totiž k dispozici řeholi sv. Benedikta a Liber usuum cisterciáckého řádu, podle nichž se řídil život v opatství, a dále soubor liturgických knih (misál, žaltář, hymnář, kolektář, antifonář a graduál).[56] Konkrétní zprávy o vybavení kláštera před příchodem konventu se

53 *Tamtéž*, s. 87.

54 *RBM* II, č. 1692, s. 726–727.

55 K archeologickému výzkumu zbraslavského areálu a nálezu starší kostelní stavby v místě dnešního kostela sv. Jakuba viz Zdeněk DRAGOUN – Dana STEHLÍKOVÁ, *Archeologické a stavebně historické výzkumy v areálu prelatury Zbraslavského kláštera v letech 1984-1989*, Staletá Praha XXII, 1992, s. 135–164.

56 *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, paragraf 12, s. 461. K existenci této starší svatyně: „Steterat aliquando (královna Guta) […] in testitudine elevata capelle beati Jacobi apostoli, cum adhuc ibidem conventus divinum celebraret officium..." (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 79). K současnému stavu poznání viz Pavel VLČEK – Petr SOMMER –

nezachovaly; o tom, že mniši bez základních knih, stejně jako bez liturgického náčiní nemohli začít zpívat hodinky a sloužit mše, však není pochyb. Pochybovat nelze ani o králově štědrosti v tomto směru.[57]

Příchod konventu na Zbraslav

Když byly přípravy budoucího kláštera ukončeny, poslali opatové do Sedlce zprávu, že se konvent již může vydat na cestu. Následně se všichni mniši shromáždili a poté, co zpěvák zazpíval *Vos qui transituri estis,* se vydali na cestu. Odcházející doprovodili jejich dosavadní spolubratři k bráně sedleckého kláštera, kde se rozloučili. Podle Zbraslavské kroniky dorazili mniši na Zbraslav 20. dubna 1292. Uvítání konventu, které připravil panovník, mělo velmi slavnostní charakter.[58]

„Král pak, svolav biskupa i preláty celého království Českého, vyšel v slavnostním průvodu naproti přicházejícímu sboru a postaviv slušně každého mnicha mezi dva preláty, opata pak mezi sebe a biskupa, nastolil ten sbor za zpěvu kněžstva s převelikým jásáním a radostí. A samo místo, které se dosud jmenovalo Zbraslav, nazval pro stálou památku svého jména, změniv mu jméno Síní královskou (Aula Regia). Potom se začala slavnostní mše a v ten den nastolení byl od pana Tobiáše, biskupa pražského, vysvěcen opat zbraslavský…“[59]

Podle Oty Zbraslavského se král poté snažil své založení zabezpečit a potvrdil vydáním listin a svědectvími vše, co klášteru daroval. Na tomto místě patrně kronikář předbíhá zlistinění fundace, k němuž došlo až na počátku srpna 1292.[60]

Vraťme se ještě ke jmenování konventu v Sedlci. Pro dataci králova příchodu není bez zajímavosti listina z 8. dubna 1292, v níž opat cisterciáckého kláštera v Hradišti nad Jizerou prodává sedleckému klášteru vesnici Chléb.[61] Vydání této listiny se totiž zúčastnilo šest cis-

---

Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 2002, s. 591.

57 Zbraslavská kronika mluví o štědrých darech zakladatele – drahém liturgickém vybavení kostela stejně jako sumě peněz určené na nákup knih v souvislosti s návštěvou Václava II. na Zbraslavi v srpnu 1292 (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 55).

58 *Chronicon Aulae Regiae,* s. 52–53.

59 *Zbraslavská kronika,* s. 88.

60 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 53; F. TADRA (ed.), *Listy kláštera Zbraslavského*, Historický archiv 23, Praha 1904, č. 1, s. 1–2.

61 *RBM* II, č. 1571, s. 675.

terciáckých opatů: vedle vydavatele opat z Hradiště nad Jizerou, jeho otec-opat z Plas, jako kupující opat Heidenreich spolu s Dětřichem Valdsaským a dále opati z Pomuku a Svatého Pole. Shromáždění takového počtu cisterciáckých hodnostářů jistě nebylo náhodné. Vzhledem k tomu, že se opati z Plas, Pomuku, Hradiště a Svatého Pole nezúčastnili jmenování konventu v Sedlci, lze oprávněně předpokládat, že byli povoláni, aby se podíleli na slavnostním nastolení konventu do nového kláštera na Zbraslavi, jehož, jak kronika sama říká, „se účastnili preláti z celého království". Podle Zbraslavské kroniky došlo k uvedení konventu na Zbraslav 20. dubna, stalo se tak však po neočekávaných průtazích způsobených řešením nároků pražského biskupství. Pokud byli čeští cisterciáčtí opati shromážděni již 8. dubna, plánovalo se snad původně uvedení mnichů na Zbraslav někdy kolem tohoto data. V každém případě listina z 8. dubna upřesňuje příchod Václava II. do Sedlce. Vzhledem k tomu, že na svolání účastníků bylo nutno počítat přinejmenším s jedním, spíše však se dvěma týdny, je třeba uvažovat o králově příchodu do Sedlce v době kolem 25. března až 1. dubna. 25. březen jako svátek Zvěstování P. Marie a jeden ze čtyř velkých mariánských svátků, které byly v prostředí cisterciáckého řádu mimořádně ctěny, by se jevil jako nejvhodnější, obzvláště uvážíme-li Václavův velmi vřelý vztah k mariánskému kultu.[62]

Završení fundace. Cesta opatů do Cîteaux a připojení zbraslavského kláštera k cisterciáckému řádu

Hlavní fáze založení kláštera, jmenování konventu, opatská volba a příchod mnichů do nového místa, se odehrála na jaře 1292. K dovršení fundačního procesu pak došlo v pozdním létě. V srpnu 1292, před vojenským tažením do Polska, král navštívil svou fundaci, aby zde získal požehnání pro pláno-

62 Od nejstarších dob se v cisterciáckém řádu zasvěceném P. Marii slavily čtyři velké mariánské svátky: Purrificatio – Očišťování (2. 2.), Anuunciatio – Zvěstování (25. 3.), Assumptio – Nanebevzetí (15. 8.) a Nativitas – Narození P. Marie (8. 9.), které patřily k hlavním festivitám liturgického roku (Bernard BACKAERT, *L´évolution du calendrier cistercien,* in: Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum 12, 1950, s. 83). Josef ŠUSTA (cit. dílo, s. 496) píše, že u Václava II. byl kult Bohorodičky skutečnou vášní a své tvrzení dokládá příklady z králova života. Srov. též známý králův výrok, že kdyby nebyl daroval Zbraslav, místo tak půvabné, které dosud sloužilo králům, P. Marii, nebyl by je dal nikomu ze svatých a ani snad Kristu (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 69).

vanou výpravu.[63] Během pobytu na Zbraslavi vydal pro klášter zakládací listinu (10. srpna 1292), jež cisterciákům pojišťovala jejich statky a privilegia.[64]

Vydáním zakládací listiny však králova štědrost vůči klášteru neskončila. Opatství daroval zlatý kříž ozdobený drahými kameny v hodnotě 1400 hřiven stříbra, dále mnoho monstrancí ze zlata a stříbra s ostatky svatých a četné kostelní klenoty včetně stříbrných kalichů. Klášteru též poskytl 200 hřiven stříbra na pořízení knih, za které byly později zakoupeny v Paříži četné rukopisy.[65]

Panovník dále pověřil opaty Konráda, Heidenreicha a Dětřicha, aby na generální kapitule, konané v Cîteaux o měsíc později, požádali jeho jménem o přivtělení zbraslavského kláštera k cisterciáckému řádu. Zároveň si přál, aby vylíčili řádovým představitelům jeho zbožnost a doporučili ho do jejich modliteb. Na podporu své žádosti poslal do Cîteaux honosné dary – koně s postroji a stříbrné číše.[66]

„Otcové pak řádoví uvážili zbožným citem, jak se slušelo, skvělost královy zbožnosti, a nemálo rozradostněni, ne tak zřením na zaslané dary, jako spíše na tak slavné založení, bez odkladů vyhověli žádostem opatů."[67]

Založení zbraslavského kláštera v zrcadle řádových pravidel

Podíváme-li se na založení zbraslavského kláštera z pohledu cisterciáckého řádu, nemůžeme říci, že by vše proběhlo zcela v souladu s řádovými zvyklostmi. V zakladatelském procesu chybělo *inspectio loci*, kontrola místa a okolností fundace, kterou měla z nařízení generální kapituly provádět určená komise. Inspekce zavedl cisterciácký řád na konci 12. století; v prostředí Čech a Moravy se komisionální kontrola uplatňovala od počátku 13.

63 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 54.

64 *Listy kláštera Zbraslavského*, č. 1, s. 1–2.

65 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 55.

66 *Tamtéž*, s. 55.

67 *Zbraslavská kronika*, s. 90. Zpráva o přivtělení zbraslavského kláštera je známa jen ze Zbraslavské kroniky. Ve *Statutech generálních kapitul cisterciáckého řádu* k roku 1292 žádnou zmínku o zbraslavském klášteře nenajdeme. Důvod tohoto mlčení můžeme snad spatřovat ve změně, k níž došlo na konci 13. století. V průběhu 80. a 90. let 13. století začal rapidně poklesat počet zápisů z jednotlivých generálních kapitul z původních 50–90 paragrafů z každého zasedání až na cca 10 běžných po roce 1300. V důsledku toho značná část do té doby běžné agendy, k níž patřilo i zakládání klášterů, přestala být předmětem zápisu.

věku.[68] V případě ústavu Aula Regia však provedena nebyla. I když na konci 13. století vznikalo již jen málo nových cisterciáckých řádových domů, na inspekci místa generální kapitula nezapomínala, jak dokládá založení královského opatství v Portugalsku roku 1294.[69]

Rozhodnutí nevyžádat si komisionální kontrolu snad vzešlo z úradku panovníka a opatů. Důvodem mohla být požadovaná rychlost fundace. Díky tomu, že se v případě Zbraslavi *inspectio loci* nekonalo, značně se zkrátila doba potřebná k založení kláštera. Celý proces fundace od oslovení opata Heidenreicha v Chebu po připojení Zbraslavi k řádu trval necelý rok. Pokud by byla generální kapitula požádána o sestavení komise, což by se mohlo stát nejdříve v září 1292, protáhlo by se založení nejméně do jara příštího roku; pokud by měla komise své výsledky projednávat na dalším zasedání v Cîteaux, pak až do podzimu 1293. Řádovou inspekci snad nahradila přítomnost opata Dětřicha Valdsaského, jenž se účastnil všech kroků vedoucích k založení kláštera. Navíc při velkorysosti, s níž Václav II. zbraslavský dům zakládal, nehrozilo nebezpečí, že by mniši zůstali nezaopatřeni, což bylo jedním ze stěžejních témat řádových inspekcí. Nemůžeme vyloučit, že si opat Heidenreich ke „zkrácenému" procesu vyžádal souhlas nadřízených míst, doklady pro to však neexistují.

Z dikce Zbraslavské kroniky plyne, že generální kapitula s přivtělením zbraslavského kláštera nečinila potíže a nový klášter ráda přijala. Navíc vyhověla žádosti Václava II., aby byl zahrnut do řádových modliteb a českého panovníka přijala do řádové konfraternity.[70]

První léta kláštera

O vztahu krále a kláštera v prvních deseti letech po založení máme jen

68 *Inspectio loci* nařídila generální kapitula při založení Velehradu *(Statuta* I, 1204, č. 44, s. 305), Vyššího Brodu (*Statuta* II, 1258, č. 50, s. 448), Zlaté Koruny (*Statuta* II, 1259, č. 52, s. 459), Žďáru nad Sázavou (*Statuta* II, 1251, č. 39, s. 367), Vizovic (*Statuta* III, 1262, č. 59, s. 7) a Svatého Pole (*Statuta* III, 1272, č. 38, s. 112). V případě ženských ústavů se kontroloval již existující klášter. Touto kontrolou prošly: Porta Coeli (*Statuta* II, 1234, č. 21, s. 130), Marienthal (*Statuta* II, 1237, 60, s. 180), Pohled (*Statuta* III, 1270, č. 69, s. 91) a Sezemice, kde byla komise jmenována opakovaně (*Statuta* III, 1267, č. 79, s. 58; 1268, č. 49, s. 65). K Oslavanům viz *Statuta* II, 1227, č. 30, s. 61. Poslední zmínky o poslání českých opatů jako inspektorů se vážou k roku 1281 (*Statuta* III, 1281, č. 72, s. 205).

69 *Statuta* III, 1294, č. 14, s. 270.

70 „… regi Wenceslao fraterniatatem ordinis conferentes, ipsum universi ordinis personarum oracionibus recommittunt" (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 55).

poměrně málo zpráv. Zbraslavská kronika se vlastními dějinami v tomto období téměř nezabývá,[71] listiny poskytují pouze nečetné doklady, v nichž Václav II. vystupuje jako mecenáš a přímluvce opatství.[72] Nepřímo o kontaktech s klášterem vypovídají i královy žádosti ke generální kapitule řádu v letech 1294 a 1302,[73] neboť jejich pravděpodobným nositelem a předkladatelem byl patrně zbraslavský opat. Až do roku 1297 se přes skrovnost zpráv zdá, že Václav II. zůstával se zbraslavským klášterem v nejužších vztazích, které vyvrcholily slavnostním položením základního kamene klášterního kostela den po Václavově korunovaci 3. června 1297.[74]

„Když se naplnil pamětní den a přeslavný obřad královské korunovace, ihned druhého dne […] přišel nově korunovaný král s celým dvorem a zástupem knížat, šlechticů a všech jiných, kteří se sešli ke slavnostnímu dni, ke svému založení na Zbraslavi […] a tam král, ozdoben královskými odznaky, hned usiloval založiti na místě přichystaném […] nový chrám. Položil tedy pan Heřman, arcibiskup magdeburský, zároveň s králem a pa-

71 První z klášterních kronikářů Ota Zbraslavský dovedl svou kroniku do roku 1296. Založením Zbraslavi se zabýval od prvotního záměru mladého krále založit klášter až po dokončení fundace v roce 1292 (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 32, s. 36–37, s. 46–53, s. 54–55). Jediná mladší zmínka se týká pohřbu dcery krále Václava Jitky na Zbraslavi (*tamtéž*, s. 60). Petr Žitavský, který v kronice po smrti opata Oty pokračoval, pro poznání dějin kláštera do roku 1305 přispěl menší měrou, než by se dalo očekávat. Systematicky popsal pouze tři události: položení základního kamene na Zbraslavi v roce 1297, poslední týdny krále Václava II., v jehož okolí se pohyboval také zbraslavský opat Konrád, a králův pohřeb na Zbraslavi v červnu 1305 (*tamtéž*, s. 77–78, s. 91–100). O některých dalších záležitostech, jež se dotýkaly kláštera, se letmo zmínil, většinou však bez časového zařazení (*tamtéž*, např. s. 67–68 a s. 78–79). Vynechal i tak důležitou záležitost pro dějiny kláštera, jakou bylo jeho druhé obvěnění králem Václavem II. v roce 1304 (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 15, s. 8–10).

72 Roku 1293 daroval Václav II. zbraslavskému klášteru vsi Banín a Bělou (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 2, s. 3). V roce 1298 věnoval pražský biskup Řehoř na přímluvu panovníka cisterciákům patronátní práva tří kostelů v klášterním okolí (*RBM* II, č. 1811 s. 778).

73 V roce 1294 požádal, aby se za něj po jeho smrti sloužilo „plenarium servitium […] per universum Ordinem". Řád jeho žádosti vyhověl (*Statuta* III, 1294, č. 75, s. 276). V roce 1302 se obrátil na generální kapitulu znovu, tentokrát s prosbou, aby se svátek českého a také králova osobního patrona sv. Václava slavil v celém cisterciáckém řádu. I k tomu dala kapitula souhlas a vyhlásila svátek sv. Václava jako celořádový (*Statuta* III, 1302, č. 7, s. 308).

74 V souvislosti s korunovací krále Václava se cisterciáckým opatům Konrádovi Zbraslavskému a Heidenreichovi Sedleckému dostalo zvláštní cti, neboť byli papežským privilegiem pověřeni, aby bezprostředně před obřadem zpovídali krále a královnu (*RBM* II, č. 1746, s. 750).

nem Konrádem, prvním opatem […] základní kámen, na kterémžto bylo zlatými písmeny napsáno: Ježíš Kristus."[75] Slavnostní bohoslužby, jež byla sloužena, se zúčastnilo kromě uvedeného arcibiskupa ještě jedenáct biskupů, kteří byli přítomni králově korunovaci.[76]

Po červnu 1297 zprávy Zbraslavské kroniky na dva a půl roku zcela ustávají. K dějinám Čech se jejich autor Petr Žitavský vrací v roce 1300, o klášteře se zmiňuje až v souvislosti s úmrtím krále Václava v roce 1305. Přesto se během této doby odehrálo leccos, co by si kronikářský záznam zasloužilo. Někdy v letech 1297–1299 odstoupil ze svého úřadu opat Konrád. Novým opatem byl zvolen Ota, jenž po roce a půl Konrádovi úřad dobrovolně uvolnil a Konrád se vrátil zpět.[77] Byl Konrádův odchod náhodný, například ze zdravotních důvodů? Nebo se za ním skrývá roztržka s králem Václavem II., kterou opat řešil odchodem z úřadu i ode dvora? Zcela vyloučit to nemůžeme. Obdobně reagoval o dvacet let později, za vlády Jana Lucemburského.[78]

V této souvislosti si zaslouží pozornost zpráva datovaná pravděpodobně k roku 1298, která by mohla nasvědčovat napjatým vztahům mezi klášterem a králem Václavem II. Jde o listinu magdeburského purkrabího Pur-

75 *Zbraslavská kronika*, s. 115.

76 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 78.; k počtu biskupů J. ŠUSTA, *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví,* s. 471.

77 Zbraslavská kronika se o tomto Konrádově odstoupení zmiňuje třikrát, vždy perem Petra Žitavského a vždy velmi vágně. Pokaždé uvádí pouze informaci, že Konrád zůstal mimo opatský úřad rok a půl (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 79, s. 233 a s. 293). Opat Konrád měl údajně odstoupit v pátém roce svého úřadu, tak tomu ale nebylo, neboť pět let opatování dokončil v dubnu 1297, kdy s jistotou opatem ještě byl. Naposledy byl jako opat uveden v červnu 1297 při králově korunovaci a s ní spojených slavnostech na Zbraslavi (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 77–78). Další zprávy o Konrádovi se pak objevují až k roku 1300, kdy již opět stál v čele zbraslavského ústavu. Bližší informace postrádáme, neboť valdsaská listina, z níž tato informace pochází, nemá datum, pouze vročení. Jiná listina téhož kláštera, datovaná 12. března 1300, zmiňuje Otu Zbraslavského, nevíme však jistě, zda ještě jako opata, nebo již opata bývalého (H. GRADL /ed./, *Monumenta Egrana* I, Cheb 1886, č. 521, s. 191 a č. 624, s. 192). Pokud bychom mohli předpokládat, že Ota byl opatem ještě v březnu 1300, znamenalo by to, že Konrád ze svého úřadu odstoupil ve druhé půli roku 1298 nebo v roce 1299.

78 V roce 1316, kdy opat Konrád ze svého úřadu podruhé abdikoval, odešel patrně z politických důvodů; zcela jednoznačně potvrzuje Zbraslavská kronika politický motiv Konrádova definitivního odchodu od královského dvora, ke kterému došlo po roztržce krále Jana s královnou Eliškou roku 1319. Jako bývalý opat žil Konrád na Zbraslavi až do roku 1329, kdy zemřel ve věku necelých 82 let. (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 233, s. 251 a s. 293).

karta, významného králova dvořana, v té době pravděpodobně podkomořího, jenž žádal Václavova kaplana Heřmana, člena řádu německých rytířů, o přímluvu u panovníka, aby se vzdal plánu postavit v Chocni hrad, neboť by se tak stalo na újmu zbraslavských cisterciáků.[79] V roce 1298, jak se zdá, nebyli cisterciáci sami schopni u krále své zájmy obhájit a hledali složitou cestu přímluv mezi královými dvořany a rádci.

Co mohlo případnou roztržku mezi panovníkem a opatem Konrádem, pokud skutečně nějaká byla, způsobit?[80] Jako jeden z možných důvodů se nabízí změna, k níž došlo na pražském dvoře po smrti královny Guty. Guta zemřela krátce po své korunovaci, 18. června 1297. Odtažitost Zbraslavské kroniky od dalších událostí je v nápadné shodě s jejím úmrtím, neboť Gutinu smrt zaznamenává jako poslední událost, dříve než se na dva a půl roku zcela odmlčí.[81] Byl snad opat Konrád politicky vázán na královnu Gutu a po její smrti došlo mezi ním a králem k neshodám? Nic o tom nevíme. Podezřelé je pouze mlčení Zbraslavské kroniky, vyhýbavost Petra Žitavského, kdykoliv se o Konrádově odstoupení zmiňuje, a pochopitelně Konrádovo odstoupení samé.

Pokud k nějakému nesouladu mezi Václavem II. a opatem Konrádem skutečně došlo, vzájemné vztahy se brzy upravily, neboť v roce 1300 již Konrád stál opět v čele kláštera. Dobrý vztah panovníka k jeho založení po roce 1300 potvrzuje především tzv. druhá zakládací listina zbraslavského kláštera z roku 1304 spojená s obměnou pozemkového vybavení a rozšířením svobod kláštera.[82] V roce 1305 pak vidíme opata Konráda spolu s opatem Heidenreichem u úmrtního lože Václava II., kde jim připadly významné role v závěrečném dramatu králova života. Heidenreichův hlas čtoucí na královo přání Matoušovo evangelium, doprovázel Václava II. na onen svět; Konrád pak sloužil první mši za zesnulého krále, ihned po králově smrti, stejně jako vedl pohřební obřady, když bylo tělo Václava II. ukládáno do hrobky ve zbraslavském dómu.[83] Existovala-li skutečně roztržka mezi Václavem II. a opatem Konrádem, byla dokonale zahlazena a na konci králova života je pojilo opět přátelství.

79 K Heřmanovi a jeho vlivu na panovníka srov. Dana MALÁ, cit. dílo, s. 126.

80 Nic nenaznačuje, že by se měl měnit vztah mezi Václavem II. a opatem Heidenreichem, kterého král roku 1299 v listině nazývá *compater* a ve prospěch sedleckého kláštera vydává téhož roku dvě listiny (*RBM* II, č. 1832, s. 785–786 a č. 1833, s. 786).

81 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 78–79.

82 *Listy kláštera zbraslavského*, č. 15, s. 8–10.

83 *Chronicon Aulae Regiae,* s. 97–98.

Majetkové vybavení kláštera v roce 1292

V době, kdy zakládal zbraslavský klášter, si král bezesporu přál zabezpečit svou fundaci dostatečným majetkem. Měl pro to i dostatek finančních prostředků. Přesto obvěnění zbraslavského opatství nebylo tak snadné, jak by se na první pohled zdálo. Problém spočíval v tom, že v roce 1292 bylo v tradičním sídelním území, kde se Zbraslav nacházela, značně obtížné získat dostatek půdy pro nové klášterství. Panovníkovi se s jistým úsilím podařilo shromáždit na 20 lokalit, jež se táhly v pásmu od Malé Chuchle, která ležela Praze nejblíže, až po oblast Štěchovic a Slap níže na Vltavě. Středočeské statky nebyly kompaktní, lze hovořit o dvou skupinách majetku, první v širším okolí Zbraslavi, druhé u Slap. Ze všech klášterních lokalit ve středních Čechách pouze jediná, a to Řevnice, měla charakter tržní vsi, v ostatních případech šlo většinou o zemědělské osady. Středočeská doména pocházela dílem z královského majetku, dílem ze statků patřících již zmíněnému pražskému biskupství, vyšehradské kapitule a snad i dalším majitelům.[84] Tento středočeský majetek panovník doplnil o další zboží ve východních Čechách, jež ležela v okolí Chocně a Ústí nad Orlicí. Východočeský majetek zahrnoval tři městečka (Choceň, Ústí nad Orlicí a Českou Třebovou) a dále 34 vesnic, většinou nedávno kolonizovaných a osídlených. Výhodou východočeského panství byla jeho rozloha a relativní kompaktnost, nevýhodou velká vzdálenost od kláštera (cca 200 kilometrů), jež značně ztěžovala jeho správu. Celkově představovala králova nadace značně velkorysý dar, jenž neměl v rámci cisterciáckého řádu v zemi srovnání.[85]

84 Listina *RBM* II, č. 1692 (s. 726–727) přináší majetkové vyrovnání mezi Václavem II. a pražským biskupem v souvislosti se založením opatství na Zbraslavi. Pražskému biskupství náležely lokality Zbraslav, Záběhlice, Lipence, Malá a Velká Chuchle a dále pak část Vidimi a Žabovřesk. Listina *RBM* II, č. 2808 (s. 1230) vypovídá o tom, že král dal náhradu vyšehradské kapitule za části osad Vidim a Lahovice.

85 Věna cisterciáckých opatství založených ve 12. a většině 13. století bývala relativně skromná. Např. věno knížecího kláštera v Plasích se skládalo pouze ze statku Plasy a dalších čtyř vsí věnovaných panovníkem, k nimž se pojila další lokalita, kterou klášteru daroval pražský biskup (*CDB* I, č. 396, s. 408–409). Výnosu zbraslavského obvěnění nedosahovalo ani věno opatství Zlatá Koruna. Klášter sice dostal od svého zakladatele Přemysla Otakara II. rozsáhlé kolonizační území, již existujících osad však nebylo mnoho (*CDB* V/1, č. 391, s. 581–582). Blíže k tomu též Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, 2. svazek, Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002, s. 84.

Druhá zakládací listina zbraslavského kláštera

V roce 1304 vydal král Václav II. pro zbraslavský klášter nový dokument, který bývá tradičně označován jako druhá zakládací listina kláštera.[86] Důvodem k jejímu sepsání byly majetkové transakce, které krátce předtím provedl Václav II. ve východních Čechách. Panovník si ponechal Choceňsko, které roku 1292 dal zbraslavským cisterciákům, a místo toho jim věnoval Lanškrounsko navazující na dosavadní klášterní državu v okolí Ústí nad Orlicí.[87] Králova nadace v roce 1304 byla štědřejší než předchozí, cisterciáci získali zhruba o třetinu více statků než roku 1292. Podle druhé zakládací listiny zahrnovalo zbraslavské panství ve východních Čechách hrad Lanšperk, čtyři města a městečka (Ústí nad Orlicí, Českou Třebovou, Lanškroun a Jablonné nad Orlicí) a celkem 48 vesnic.

Na rozdíl od východočeské državy doznalo panství ve středních Čechách ve druhé zakládací listině jen malých změn. Klášteru zůstalo celé původní dominium, jeho rozsah se pouze rozšířil o některá drobná zboží, jež zbraslavští získali v průběhu předchozích dvanácti let.

Druhá zakládací listina přiřkla klášteru i některá nová privilegia. Zatímco v roce 1292 cisterciáci obdrželi kromě práv ke svým statkům pouze výsadu, že mohou používat pro svou potřebu dříví z královských lesů, a to jak na otop, tak ke stavebním účelům, roku 1304 získali soudní imunitu a též možnost bezcelního dovozu vína, obilí a dalších potravin pro klášter, stejně jako bezcelního dovozu stavebního materiálu.

Druhá zakládací listina, i když přejala mnohé pasáže z předchozího dokumentu, se zásadním způsobem od původní lišila ještě v jedné věci. V naraci byla vypuštěna zmínka o fundaci jako prostředku odčinění vin. S odstupem dvanácti let již Václav II. patrně necítil potřebu připomínat provinění své mladosti. Anebo tomu bylo jinak?

V souvislosti s novým obvěněním nelze přejít fakt, že i ono souviselo, stejně jako sám počátek zbraslavského kláštera, s osobou Záviše z Falkenštejna. Nové statky ve východních Čechách, které roku 1304 Václav II. klášteru věnoval, byly součástí majetkového komplexu, který v roce 1285, po smrti královny Kunhuty, připsal mladý král Závišovi a svému nevlast-

86 *Listy kláštera zbraslavského*, č. 15, s. 8-10. Listina byla vydána v Brně 21. května 1304.

87 V roce 1304 došlo k obměně více než 50 % dosavadní zbraslavské držby ve východních Čechách a celé panství se posunulo dále k východu, přičemž vzdálenost mezi původními statky na Choceňsku a v roce 1304 získaným Lanškrounskem činila zhruba 30 km.

nímu bratrovi Ješkovi (synovi Záviše a královny Kunhuty).[88] Po Závišově zatčení panovník celý tento majetek zabavil a hodlal jej použít jako součást transakce s Fridrichem Míšeňským tak, aby českému panovníkovi připadla značná práva v Míšeňsku, Osterlandu a Dolní Lužici.[89] Ze sjednávané směny však nakonec sešlo a statky zůstaly v králových rukou. Roku 1304 Václav II. použil jejich díl k úpravě a k rozšíření zbraslavské državy.

Na co asi král v té chvíli myslel? Mohlo být předání části bývalých Závišových statků církvi kajícným skutkem? Místo verbální připomínky své viny v listině dar klášteru, který lze vnímat v jistém smyslu celý jako zhmotnění králova pokání? Anebo se Václav s odstupem tolika let již Závišem nezabýval a nové obvěnění Zbraslavi bylo pouze důsledkem panovníkových zájmů v této oblasti? V úvahách o Václavově motivaci by jistě pomohlo, kdybychom věděli, zda v době, kdy král vydával druhou zakládací listinu zbraslavského kláštera, již věděl o své nemoci, která jej za rok zbavila života.[90] Podle Zbraslavské kroniky, která věnuje králově nemoci a umírání velkou pozornost, se tuberkulóza projevila u Václava II. naplno po jeho návratu z uherského tažení, to znamená v pozdním létě 1304, poté, jak dodává kronikář, co již déle působila v latentní podobě.[91] Mohl král o své nemoci vědět již cestou do Uher, během níž vydal druhou zakládací listinu pro zbraslavský klášter? Je zvláštní, že listina týkající se Zbraslavi, byla vydána během tažení v Brně. Proč ne v Praze před uherskou cestou nebo po jejím skončení? Bál se snad panovník, že se nemusí vrátit živ, a snažil se na poslední chvíli zabezpečit majetkové změny kláštera vydáním písemného dokumentu? Nevíme a patrně nikdy vědět nebudeme.

Závěr

1) Založení zbraslavského kláštera se na první pohled zdá jako prameny mimořádně dobře podložená událost, kterou není již třeba se dále zabývat. Při bližším seznámení s problematikou se však ukazuje, že tomu zdaleka tak

88 *RBM* II, č. 1358, s. 586. K obdarování Záviše a jeho syna Ješka v roce 1285 a k dalšímu pohybu tohoto majetku nověji Libor JAN, *In Ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudům Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty,* Český časopis historický 98, Praha 2000, s. 461–462.

89 *RBM* II, č. 1467, s. 630. Listina je datována 6. února 1289, pravděpodobně krátce po Závišově pádu.

90 Král zemřel 21. června 1305, přesně 13 měsíců po vydání druhé zakládací listiny.

91 *Chronicon Aulae Regiae*, s. 91. Králův pobyt v Praze po návratu z Uher je doložen 22. září 1304 (*RBM* II, č. 2013, s. 871–872).

není a že zůstává řada nezodpovězených otázek, týkajících se jak okolností, jež fundaci předcházely, tak průběhu zakladatelského procesu samého.

2) Je zjevné, že Zbraslavská kronika není zdaleka tak spolehlivým pramenem, za jaký se obvykle považuje. Tento poznatek platí také pro okolnosti založení zbraslavského kláštera, kde bychom očekávali stoprocentní informovanost. Vždyť autor, který vznik kláštera popsal, druhý zbraslavský opat Ota, mohl a měl znát popisované události velmi důvěrně, a to dílem z autopsie, dílem z vyprávění Konráda Zbraslavského či Heidenreicha Sedleckého, s nimiž byl v dlouhodobém kontaktu. Přesto nacházíme v jeho textu nesrovnalosti. Nepochybným nedopatřením je zařazení schůzky v Chebu, která se odehrála v roce 1291 (a kronikář ji i tak datuje), mezi dění roku 1290, stejně jako zpráva o vydání zakládací listiny v dubnu 1292, ačkoliv k jejímu sepsání došlo až o čtyři měsíce později. Podobné doložené omyly snižují důvěru i v ty části kronikářova textu, které jinými prameny nelze kontrolovat.

3) Pozornost vyvolává, v kronice nezastírané, naléhání cisterciáků na krále Václava II., aby svůj slib založit klášter skutečně realizoval. Poprvé cisterciáci připomněli panovníkovi jeho slib v Praze v prosinci 1291, po druhé po návratu krále z Moravy do Prahy v březnu 1292. Proč takové naléhání? Měli cisterciáci v krále Václava a jeho slib založit klášter tak malou důvěru? Nebo snad představovala takováto naléhání součást všech fundačních procesů, v nichž bylo nutné budoucí zakladatele, ať již jakéhokoli stavu, neustálým povzbuzováním dovést ke kýženému cíli?

4) Pokud budeme uvažovat o nedůvěře cisterciáků vůči panovníkovi, z čeho pramenila? Podíváme-li se na postup zbraslavské fundace, tak jak ji popisuje Zbraslavská kronika, můžeme jen znovu konstatovat, že založení zbraslavského kláštera trvalo nezvykle krátkou dobu. Od října, kdy král v Chebu prvně o svém záměru promluvil s opatem Heidenreichem, do dubna, kdy byl nastolen sbor mnichů do nového opatství, uplynul pouhý půlrok! Tak krátce žádná ze známých fundací cisterciáckých klášterů v Čechách netrvala. Při tempu, jakým fundační proces pokračoval, snad nebylo nutné panovníka opakovaně popohánět. Nebo snad nebyl králův slib z roku 1288 tak zcela soukromý a cisterciáčtí opati o něm věděli? Pak by naléhání a připomínání bylo na místě. Tříletý odklad mezi léty 1288 a 1291 už by byl důvodem, aby zainteresovaní preláti panovníka při každém dalším zaváhání k uskutečnění proklamovaného záměru doslova tlačili.

5) Václav II. přistupoval k založení zbraslavského kláštera bezpochyby velkoryse, a to ať již v otázce klášterního věna, či vybavení klenoty. Zcela jednoznačně můžeme tento přímo okázalý způsob vidět při nastolení konventu nebo při slavnostním položení základního kamene, k němuž došlo den po králově korunovaci v červnu 1297, za účasti velkého množství církevních a světských činitelů v čele se samotným panovníkem ozdobeným čerstvě získanými odznaky své královské moci. Není pochyb o tom, že založení kláštera Aula Regia do jisté míry odráželo Václavovu představu o významu vlastní osoby a o svém postavení ve světě. To český král zde prostřednictvím fundace sloužil Bohu a sobě a své rodině chystal místo posledního odpočinku. Pro realizaci takového úkolu nemohlo být nic přehnaně dobré.

Příloha č. 1.

Založení zbraslavského kláštera. Časový přehled.

1288	podzim	Složení soukromého slibu založit klášter.
1291	říjen	Oslovení opata Heidenreicha Sedleckého. Proklamace záměru založit cisterciácké opatství podřízené sedleckému klášteru.
1291	prosinec	Připomenutí záměru založit klášter opaty Heidenreichem Sedleckým a Dětřichem Valdsaským.
1291	prosinec	Výběr místa pro budoucí klášter.
1292	březen	Připomenutí záměru založit klášter opaty Heidenreichem Sedleckým a Dětřichem Valdsaským
1292	cca 25. březen – 1. duben	Příjezd Václava II. do sedleckého kláštera. Jmenování zbraslavského konventu, volba opata.
1292	20. duben	Příchod zbraslavského konventu na Zbraslav. Vysvěcení opata Konráda pražským biskupem Tobiášem.
1292	10. srpen	Vydání zakládací listiny zbraslavského kláštera.
1292	září	Účast opatů Konráda Zbraslavského, Heidenreicha Sedleckého a Dětřicha Valdsaského na generální kapitule v Cîteaux. Připojení zbraslavského kláštera k cisterciáckému řádu.
1304	21. květen	Vydání tzv. druhé zakládací listiny zbraslavského kláštera.

KULTURNĚ POLITICKÉ ZÁJMY ÚŘADU ROSENBERG V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA NA PŘÍKLADU PROPAGANDISTICKÉ VÝSTAVY DEUTSCHE GRÖßE

Volker MOHN

Abstrakt *Studie rozebírá okolnosti výstavy „Deutsche Größe", která se uskutečnila v Praze od března do května roku 1941. Snaží se rozkrýt pozadí organizace výstavy a odhalit zájmy různých říšských úřadů v protektorátu, především tzv. úřadu Rosenberg. Proběhnuvší událost nahlíží i z hlediska reflexe českého a německého tisku či zpráv bezpečnostní služby, přičemž celý problém zasazuje do širší souvislosti.*

Abstract *The study analyses circumstances of the exhibition called Deutsche Grosse, which was held in Prague from March till May 1941. Its main task is to uncover the organisational background of the event and to demask interests of various German Reich official places in the Protectorate, mainly the so called Rosenberg Office. The topic is put to broader perspective by reflecting Czech and German press and Security Office reports.*

Klíčová slova *Protektorát Čechy a Morava – výstava Deutsche Größe – Alfred Rosenberg – úřad říšského protektora – propagandistické výstavy*

Index Terms *Protectorate of Bohemia and Moravia – Deutsche Grosse exhibition – Alfred Rosenberg – German Reich Protector Office – propaganda exhibitions*

„Dva tisíce let německé historie, období bojů o německý a evropský prostor, dny, které jsme prožívali v útisku nebo s jásotem, kolem nás kráčí na této velkolepé přehlídce. Ta nám potvrzuje naše úsilí a je důkazem našeho nároku na politické utváření kontinentu. Říšský vedoucí Alfred Rosenberg pravil při otevření této přehlídky v Mnichově, že by měla vyrazit na cestu z hlavního města našeho hnutí do všech těch měst, která jsou ochotná a schopná nabídnout dům hodný této výstavy. Že se Praha stala prvním z těchto měst, to je pro nás připomínkou i závazkem.“[1]

Kulturní redaktor novin *Der Neue Tag* Wilhelm Formann nebyl zdaleka jediným novinářem, který ve svém komentáři představil otevření výstavy „Deutsche Größe“[2] v Praze tímto přepjatým způsobem. Již jen termínem ceremonie, která se konala dne 15. března 1941, zvolili okupanti vědomě symbolické datum, vždyť se jednalo o druhé výročí zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Rovněž volbou místa výstavy, reprezentativním pražským Národním muzeem[3], sledovali organizátoři cíl vyzvednout ze svého pohledu velký význam této události. V následujících dvou měsících zhlédlo exponáty více než 110 000 návštěvníků. Praha byla po Mnichově druhou zastávkou „Deutsche Größe“.

Onen citát Alfreda Rosenberga, který Formann ve svém článku zmiňuje, pochází právě z vernisáže, která se konala 8. listopadu 1940 v mnichovském Německém muzeu. Za organizaci výstavy byl vskutku zodpovědný jeden z nejvyhlášenějších a nejradikálnějších ideologů nacistického režimu. Jaký význam ale tato propagandistická výstava skutečně měla? Koho to byla iniciativa, že zrovna Praha se stala druhým městem, v němž byla prezentována výstava „Deutsche Größe“? Měli organizátoři zvláštní pohnutky, které je vedly k tomu, aby dovezli propagandistickou výstavu právě sem? V následující analýze se pokusím blíže osvětlit plánování a realizaci této výstavy.

Poslání – okolnosti výstavy

Již v Mnichově byl organizátorem výstavy Úřad vůdcova zmocněnce pro dohled nad souhrnným světonázorovým a ideovým školením a výchovou

1 *Eine Schau vom Erbe der Vergangenheit. Die Ausstellung ‚Deutsche Größe‘ im Prager Landesmuseum,* Der Neue Tag, 17. 3. 1941, s. 6.

2 „Deutsche Größe“ lze přeložit jako německá velikost či monumentalita (pozn. překl.).

3 V této době již bylo Národní muzeum na Václavském náměstí okupační mocí přejmenováno na České zemské muzeum. Tento termín se také nachází v dostupných plánovacích dokumentech.

NSDAP [Dienststelle des Beauftragten des Führers für die Überwachung der gesamten weltanschaulichen und geistigen Schulung und Erziehung der NSDAP]. Přitom se jednalo o jednu z oněch navzájem nepřehledně propojených organizací, kterým předsedal Alfred Rosenberg. Kvůli zjednodušení budu v analýze pro tuto i ostatní pozice pod jeho vedením používat termínu „úřad Rosenberg", jak je ve výzkumu obvyklé. Ve zmíněném úřadu byl konkrétně za výstavu „Deutsche Größe" odpovědný vedoucí říšského úřadu Hans Hagemeyer.[4]

Koncepce a obsah výstavy se v Mnichově i v Praze téměř shodoval: byly zde vystaveny fotomontáže, krátké texty a také kopie vybraných historických předmětů. To, že byly téměř výlučně prezentovány napodobeniny, souviselo hlavně s nebezpečím, které vyplývalo z válečného stavu. Nicméně byly mnohé kopie vědomě změněny co do velikosti i barev a byly přizpůsobeny výstavním síním tak, aby se u návštěvníků docílilo většího efektu.[5]

Tematicky byla výstava rozdělena do několika místností: na začátku vstoupili návštěvníci do tzv. „sloupové haly" [Säulenhalle]. Na sloupech si mohli prohlédnout německou historii rozdělenou do devíti epoch a prezentovanou stejným počtem předimenzovaných orlů. Výběr těchto historických zastávek byl deformován nejen ve smyslu nacistické ideologie, ale také představoval německou historii jako lineární, zdánlivě logický a na sebe navazující proces. Právě tento aspekt vtiskl podobu také následujícím místnostem. V „síni map" ukazovaly čtyři velké nástěnné mapy zdánlivě kontinuální geografický vývoj německé říše, a to od středověku až k momentu výstavy. Sousední „síň cti" [Ehrenraum] obsahovala řadu heroicky znázorněných „vůdcovských figur", vybrané historické osobnosti zde představovaly „vůdce" svých epoch. Takže např. jedna socha znázorňovala Otu Velikého jako „vůdce staroněmeckého císařství Saska a Sálska".[6]

4 **Johann Gerhard „Hans" Hagemeyer** (1899–1993) pracoval pro úřad Rosenberg již od roku 1933. V roce 1934 jej Rosenberg jmenoval na pozici vedoucího oddělení pro péči o písemnictví. Viz Ernst Klee, *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich*. *Wer war was vor und nach 1945,* Frankfurt am Main 2007, s. 218.

5 Kivelitz hovoří o „ikonickém statusu" kopií: je jim přiznán „větší význam" než „originálům samotným". Viz Christoph Kivelitz, *Die Propagandaausstellung in europäischen Diktaturen. Konfrontation und Vergleich: Nationalsozialismus in Deutschland, Faschismus in Italien und die UdSSR der Stalinzeit,* Bochum 1999, s. 206 (dále jen Kivelitz 1999).

6 V pojednání od Kivelitze se nachází detailní popis jednotlivých výstavních síní. Viz Kivelitz 1999, s. 206–207.

Následně došli návštěvníci do dvou sálů s názvem „světová válka“ a „versaillský úděl“ [Los von Versailles]. Prvnímu sálu vévodil velký obraz, který znázorňoval „pochod Wehrmachtu“, zatímco v sálu „versaillský úděl“ ukazovaly různé fotomontáže „bídu“ Německa po versaillské smlouvě.[7] Poslední sál měl působit k předchozímu opět kontrastně. Zde byly téměř sakrálně prezentovány „úspěchy“ nacistického režimu od převzetí moci v roce 1933. Tento koncept také u vchodu předjímaly sochy „Wehrmacht“ a „Strana“ sochaře Arno Brekera[8]. Zatímco na stěnách ukazovalo několik map nárůst území německé říše, a to již včetně protektorátu a Generálního gouvernementu[9], v centru místnosti bylo vyobrazení Hitlera jako „vůdce“. Tato poslední místnost se jevila jako pokračování zdánlivého lineárního historického vývoje: diktátor byl prezentován ve stejném stylu jako ostatní historičtí vládci v „síni cti“. Nacionální socialismus tak zdánlivě navazoval jako další epocha na devět orlů ve sloupové síni. Právě v tomto smyslu byla mnichovská výstava komentována v mnohých článcích německého tisku. Organizátoři úřadu Rosenberg v Mnichově kladli velký důraz na rozsáhlé mediální zpracování výstavy, stejně jako v Praze v březnu 1941.[10]

„Deutsche Größe“ nebyla první propagandistická výstava organizovaná úřadem Rosenberg. Již v roce 1938 představil úřad během celoříšských sjezdů strany NSDAP v Norimberku propagandistickou výstavu „Europas Schicksalskampf im Osten“.[11] Ačkoliv v tomto zobrazení nebylo ještě zcela zjevně řečeno, v jakých zeměpisných šířkách se mají hledat nepřátelé říše,[12]

---

7 Obě místnosti vnímá Kivelitz jako zlom oproti další koncepci výstavy: zatímco ostatní místnosti byly inscenovány spíše jako „pokladnice“ s exponáty uprostřed, dominovaly v sálech „světová válka“ a „versaillský úděl“ zobrazení na vnějších stěnách, které „imaginárně“ působily za hranice místnosti. Viz *tamtéž.*

8 Architekt a sochař **Arno Breker** (1900–1991), pocházející z Wuppertalu, je vzhledem ke svým aktivitám během nacistického období stále ještě více než kontroverzní. Na zakázku nacistického režimu vytvořil mnohá nanejvýš monumentální díla. U soch „Wehrmacht“ a „Strana“ vystavených v Praze a v Mnichově se rovněž jednalo o kopie: originály se nacházely na dvoře nové říšské kanceláře v Berlíně.

9 Neanektovaná, Němci okupovaná část Polska nesla od 26. 10. 1939 označení „Generální gouvernement“ a jako německé „vedlejší zemi“ jí vládl guvernér H. Frank. (Pozn. překl. viz Friedemann Bedürftig, *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945,* Praha 2004, s. 135.)

10 Kivelitz cituje ve své analýze mnohé euforické popisy mnichovské výstavy ve stejně utvářeném německém tisku.

11 „Boj o osud Evropy na východě“, pozn. překl.

12 Vzhledem k mezinárodní situaci, pozn. překl.

komunismus a židovství byly jako takové bez obtíží rozpoznatelné. Především zde byl znázorněn černobílý obraz, kde veskrze pozitivně charakterizované německé „národní společenství" [Volksgemeinschaft] dostalo dle propagandistické zvěsti zvláštní druh „poslání" [Sendungsauftrag], totiž zastavit domnělé „ohrožení z východu" [Bedrohung aus dem Osten]. Již u této výstavy vsadil úřad Rosenberg na podobnou směs exponátů z bust, soch a především písemného a obrazového materiálu. V patnácti místnostech byly již bez obalu propagovány antisemitistické, rasistické a také antikomunistické obsahy, to vše spojené s radikálními frázemi jako „boj o Evropu", „podvratná činnost Kominterny" nebo „vpád židovství".[13]

O třetí větší výstavní projekt se úřad Rosenberg pokoušel v roce 1942. Avšak po prvních vojenských neúspěších wehrmachtu na východní frontě změnili organizátoři v porovnání s „Deutsche Größe" citelně propagandistické poselství. V popředí výstavy prodchnuté antisemitistickou a antikomunistickou propagandou měla stát výzva „osudového boje" proti Sovětskému svazu. Již odhadované výdaje 1 milionu říšských marek byly však s ohledem na vojenskou situaci tak vysoké, že několik národně socialistických úřadů projekt ihned kritizovalo. Poté, co vyšlo najevo, že Rosenberg myslel především sám na sebe, ale nepovažoval za nezbytné pověřit vhodné osoby dobře dotovanou odbornou přípravou, a nadto byly nápadně nadsazené investice do výstavních prostor, zastavilo nakonec nacistické vedení další plánování výstavy.[14]

Nejpozději u tohoto posledního projektu vystoupila do popředí konkurence úřadu Rosenberg s několika dalšími nacistickými orgány. Zejména s ministerstvem propagandy a národní osvěty (vedeným Josephem Goebbelsem) neměl Rosenberg rozhodně žádné dobré vztahy. Na tomto místě bohužel nemůžeme rozvést ve výzkumu již obsáhle rozpracované kompetenční spory a zájmy obou pracovišť.[15] Dva aspekty jsou však pro tuto analýzu významné: zaprvé patřily oba úřady k nejdůležitějším organizátorům propagandistických výstav ve třetí říši a oba si na tento úkol také činily nárok;[16] zadruhé lze tento střet zájmů sledovat také v Protektorátu Čechy

13 Kivelitz 1999, s. 202–203.

14 *Tamtéž,* s. 208–209.

15 K tomu především Reinhard Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem,* München 2006. Nebo Ernst Piper, *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologie,* München 2005.

16 Viz Kivelitz 1999, s. 343.

a Morava. Zatímco výstava „Deutsche Größe“ byla první propagandistickou výstavou úřadu Rosenberg na území protektorátu, patřilo ministerstvo propagandy, případně jemu podřízené úřady, v této oblasti k pravidelným aktérům v Čechách a na Moravě. Ministerstvo při plánování výstavy spolupracovalo hlavně s kulturně politickým oddělením (č. 4) v úřadu říšského protektora (dále jen ÚŘP), které bylo formálně odpovědné za přípravu výstavy. K největším projektům ministerstva propagandy v tomto ohledu patřily každoroční německé výstavy knih v Praze.[17] Zpravidla to také znamenalo převzetí velké části nákladů. Ministerstvo ale stanovovalo a určovalo také větší část exponátů. Pražské 4. oddělení doplňovalo tento materiál zpravidla vlastní výstavní částí o Čechách a Moravě. Jiné německé výstavy byly iniciovány pražskými kulturními pracovníky ve vlastní režii.[18] U menších (putovních) výstav mimo Prahu se k tomu přidávali i další aktéři.[19]

„Deutsche Größe“ nebyla jedinou propagandistickou putovní výstavou, která byla prezentována nejprve v německých zemích a posléze v protektorátu. V roce 1942 následovala výstava „Das Sowjetparadies“[20], kterou koncipovalo říšské propagandistické vedení NSDAP a realizoval ji berlínský „Institut pro německou kulturní a hospodářskou propagandu“ [Institut für

17 Poté, co pražské kulturní oddělení v červnu 1939 ještě ve vlastní režii zrealizovalo první výstavu knih v Clam-Gallasově paláci, následovala už v listopadu spolu s německým týdnem knih první větší výstava ve spolupráci s berlínským „inzertním a konzultačním úřadem pro německé písemnictví“. Tento úřad podléhal přímo ministerstvu pro propagandu a národní osvětu. V následujících letech organizovaly společně další výstavy knih, které byly všechny odpovídajícím způsobem propagandistické a byly obsáhle probírané v německém protektorátním tisku. Srovnej např. zvláštní přílohu *Schrifttum der Gegenwart*, Der Neue Tag, 20. 11. 1939.

18 Můžeme zde jmenovat např. německou výstavu karikatur na začátku roku 1940. Také ona byla v německy psaném tisku doprovázena obsáhlým zpravodajstvím. Viz *Witz als Waffe. Die Prager Deutsche Karikaturen-Ausstellung wird heute eröffnet*, Der Neue Tag, 25. 4. 1940, s. 6.

19 Na lokální úrovni snášel pražský kulturní odbor také další aktéry jako organizátory výstav, např. oberlandraty. V minimálně jednom případě realizoval vlastní výstavu např. „Bund deutscher Osten“ (BdO). Výstava „Deutsches Mähren“ (Německá Morava) předvedená na podzim 1941 v Brně a dalších moravských městech sklidila souhlas pražských kulturních projektantů, podle jejich názoru zprostředkovala přece jen „vyvážený obraz německé národní práce“. Srovnej korespondenci mezi pobočkou 4. oddělení v Brně a BdO v říjnu a listopadu 1941. Viz Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond Státní tajemník u říšského protektora, sig. 109-4-1405.

20 „Sovětský ráj“, pozn. překl.

Deutsche Kultur- und Wirtschaftspropaganda].[21] Na rozdíl od knižních výstav nebylo v tomto případě 4. oddělení ÚŘP v podstatě vůbec zapojeno do plánování a nemělo ani žádné možnosti přizpůsobit výstavu regionálním propagandistickým konceptům. Namísto toho byla výstava v nezměněné formě přejata.[22]

Vzhledem k nastíněné perspektivě se nabízí otázka, jak v Praze probíhalo plánování a realizace propagandistické výstavy „Deutsche Größe". Do jaké míry byli zapojeni vedoucí kultury v ÚŘP, kteří měli přinejmenším oficiálně monopol na kulturně politická rozhodnutí v protektorátu.[23] Jaké zájmy sledoval úřad Rosenberg v protektorátu a jak na to reagoval ÚŘP?

„Zcela nejasné" – rozpory a konflikty při plánování výstavy v Praze

Podle spisů 4. oddělení souviselo rozhodnutí přemístit výstavu „Deutsche Größe" do Prahy s cestou svobodného pána Karla von Gregoryho[24] do Mnichova. Tehdejší vedoucí zmiňovaného pražského kulturního oddělení jel v listopadu 1940 do Bavorska, prohlédl si v bavorské metropoli propagandistickou výstavu otevřenou krátce předtím a na místě se setkal se zodpovědnými funkcionáři úřadu Rosenberg. Po svém návratu do Prahy zpravil 22. listopadu státního sekretáře Karla Hermanna Franka o závěru, k němuž došel v Mnichově spolu s vedoucím říšského úřadu Hansem Hagemeyerem. Pokud bude Konstantin von Neurath jako říšský protektor souhlasit, měla by výstava po Mnichově udělat zastávku v Praze a měla by

21 Srovnej Kivelitz 1999, s. 228–233. K usměrňování v protektorátu především Tomáš Pasák, *Emil Hácha*, Praha 1997, s. 272–273.

22 Účast pražského kulturního oddělení se omezovala na následné vyhodnocení psaného zpravodajství v protektorátu a na rutinní vyhotovení zpráv z odposlechů londýnského rozhlasu, který rovněž komentoval „Das Sowjetparadies", a to zcela odlišným způsobem.

23 Formálně bylo pražské kulturní oddělení samostatným kulturně politickým aktérem. Avšak ačkoliv úřad říšského protektora tento nárok pravidelně zdůrazňoval, muselo se oddělení pravidelně bránit zájmům ostatních nacistických úřadů. Srovnej Tim Fauth, *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, Göttingen 2004, s. 32–33.

24 **Karl Freiherr von Gregory**, který se narodil roku 1899 v Hameln, byl jmenován prvním vedoucím pražského kulturního oddělení v dubnu 1939. Gregory, v té době čtyřicetiletý a s hodností SS-Standartenführera, byl o něco později jmenován také šéfem tiskové kanceláře. V srpnu 1939 ho Joseph Goebbels navíc učinil „zvláštním zmocněncem pro vedení říšské propagandy NSDAP v Čechách a na Moravě", což bylo zajisté jedním z důvodů, proč byl zapojen do plánování výstavy.

tam být otevřena nejpozději do druhého výročí založení protektorátu. Dále obsahovala tato nejprve ústní dohoda s úřadem Rosenberg dva hlavní body.

Zaprvé „mělo by se dohlédnout na to, aby byla výstava v Praze doplněna speciální výstavou německé historie v českomoravském prostoru", oznámil vedoucí kulturního oddělení Frankovi. De facto to znamenalo nejprve nezávazné svolení pro kulturní vedoucí v ÚŘP, aby výstavu rozšířili o regionální aspekty a přizpůsobili ji místním kulturně politickým okolnostem a také aby se ÚŘP touto cestou podílel na obsahových otázkách v průběhu přípravy.

Zadruhé došli Gregory a Hagemeyer v zásadě k závěru, jak by se měly obstarat navrhované náklady 100 000 říšských marek: účty by měla uhradit „v rámci výchovy českého národa k říšské myšlence" především říšská vláda, vedle toho menší díl české zemské úřady a město Praha. Již tři dny poté dostal Gregory souhlas Neuratha, takže mohl ve spolupráci s úřadem Rosenberg začít s další přípravou.[25] Zůstává ovšem sporné, jak rozumět odkazu na „výchovu českého národa k říšské myšlence". Jednoznačně se tím Gregory odvolává na kampaň se stejným názvem, kterou ÚŘP razil s předstihem již od roku 1939 v médiích a prostřednictvím nejrůznějších kulturně politických opatření. Nejisté je především, zda Gregory a Hagemeyer skutečně vnímali české obyvatelstvo jako cílovou skupinu výstavy. Každopádně byl tento odkaz zamýšlen jako podklad pro zdůvodnění, podle něhož měla česká protektorátní vláda nést větší část nákladů. Podle něho měly tedy české úřady a tím de facto čeští daňoví poplatníci financovat převezení propagandistické výstavy do Čech.

Alespoň v základních rysech byla dohoda o několik dní později zaznamenána také písemně. 26. listopadu, po dohodě s úřadem Rosenberg, potvrdil Hagemeyer úřadu říšského protektora, že „Praha může získat výstavu ‚Deutsche Größe' jako první po Mnichově".[26] Avšak tento příslib neobsahoval žádné další podrobnosti – ani obsahové ústupky pro pražské kulturní oddělení ani finanční otázky.[27] To bylo také závažné opominutí pražských kulturních pracovníků, jak se mělo v následujících měsících jasně ukázat. Říšský vedoucí úřadu se však nechal slyšet, že v prosinci 1940 beztak přije-

25 Gregoryho zápis z jednání ze dne 25. 11. 1940. NA, fond Úřadu říšského protektora (dále jen ÚŘP), karton 1140, s. 500.

26 Dopis Hagemeyera Gregorymu ze dne 26. 11. 1940, *tamtéž,* s. 505.

27 Hagemeyer odkazuje ve svém dopisu pouze na brzkou služební cestu do Prahy a možnost „projednání všech podrobností". *Tamtéž.*

de do Prahy a zamýšlí tuto cestu využít k projednání dalších detailů. Aniž by vyčkalo na další písemné přísliby, informovalo 4. oddělení v tentýž den o plánech kulturního referenta pražského oberlandratu Theodora Dorna. Ten měl v následujících týdnech hrát klíčovou roli při přípravách výstavy.[28]

Vskutku pokračovalo plánování nejprve pod režií Dorna, který tomu rozuměl tak, že 4. oddělení jej „pověřilo organizací […] v Praze". Nejprve kulturní referent informoval prostřednictvím písemných podkladů veškerá zapojená místa o pozadí plánované výstavy. Cílem mělo být „zviditelnění cesty německého národa od jeho počátků k říši Adolfa Hitlera, působících sil naší historie, tvořivé vůle německé duše, vítězství německého ducha". Nemělo přitom jít ani o úplnost ani o příliš detailní popis jednotlivých událostí. Namísto toho mělo těžiště ležet v „rozhodujících bodech obratu německého osudu a v jejich rozsáhlém působení na celkový život", oznamoval Dorn. Cílem nemělo být „otrocké předělání historických místností", ale vystavení zvláštnosti a „uměleckého stylu" každé epochy, který jí dal formu a výraz.

Dorn si představoval výstavu právě tak, jak již byla v Mnichově propagována: změny vystavovaných kopií byly dle jeho názoru legitimní, pokud sloužily k utváření výstavních prostor a působení na diváky. Kulturní referent zdůrazňoval v tomto spisu vědomě také lineární znázornění německé historie, která v závěrečné místnosti nalézala svůj vrchol v exponátech o „úspěších" nacistického režimu. „Bronzové tabule, které vykreslují skutky vůdce, monumentální plastiky, které procházku výstavou uzavírají, to vše nám dovolí pocítit, že se znovuzřízením říše získává národ také nový, své pozici odpovídající styl," oznamuje referent. Ten, kdo výstavu navštíví, „se neocitá před matoucí změtí jednotlivostí: procitá v něm pocit hluboké úcty a mocného dědictví, které je předáváno i jemu […] a pochopí ještě hlouběji

28 Záznam ze 4. oddělení ze dne 26. 11. 1940. *Tamtéž,* s. 502. Theodor Dorn měl vedle své činnosti kulturního referenta oberlandratu v Praze na starosti také další úřady: od roku 1939 byl nejen školícím vedoucím místní NSDAP, nýbrž začal také na základě zadání pražského kulturního oddělení v září 1939 pracovat jako kontaktní osoba u pražského nakladatelství Orbis. To představovalo jeden z prvních německých pokusů okupační moci kontrolovat nakladatelství v žádoucím směru. Později získalo nakladatelství Orbis v osobě Friedricha Rudla německého ředitele. Od roku 1942 patřil Dorn k těm německým funkcionářům, kteří byli nasazeni do nově vytvořeného ministerstva pro národní osvětu pod vedením ministra Emanuela Moravce. Dorn převzal vedení oddělení II (cestovní ruch) v rámci sekce V (hospodářská reklama a cestovní ruch). Srovnej Rozdělení působnosti ministerstva v listopadu 1942. NA, sig.109-4-1503.

smysl zápasu dnešních dní“.[29]

Ačkoliv Theodor Dorn v těchto podkladech relativně detailně rozepisoval koncepci výstavy a patetickými slovy vyložil záměr jejího účinku ve smyslu nacistické ideologie, nenajdeme zde žádné údaje k otázce cílové skupiny. Ani o zamýšlené „speciální výstavě“ o Čechách a Moravě už nebyla žádná řeč. Namísto toho se Dorn jen vágně vyjádřil o tom, proč jsou jednotlivé exponáty zajímavé právě pro protektorát. Tak například kopie „Otakarova meče, představuje pravděpodobně dárek německého řádu českému králi Otakaru II. za poskytnutou vojenskou pomoc“, nebo část výstavy o třicetileté válce přibližuje Valdštejna jako „dědice německé krve, kterého zosobňoval“.[30] Podobně zkreslené historické výjevy měly v konečném důsledku sloužit tomu, aby v návštěvníkovi vyvolaly obraz historického zakotvení Čech a Moravy v německém prostoru.

Ani když se Hagemeyer v prosinci 1940 zdržoval v Praze, nevznikly žádné další písemné dohody k provedení výstavy. Namísto toho důvěřovali aktéři z řad okupantské moci zjevně Gregoryho strategii, vtáhnout do financování protektorátní vládu a lokální úřady. Gregory skutečně o něco později písemně informoval předsedu protektorátní vlády Aloise Eliáše o plánované výstavě. Při této příležitosti použil i argumentaci vymyšlenou v listopadu 1940: výstava poskytne „obsáhlý přehled o dějinách říše“, a je proto „zvláště vhodná k tomu, aby posloužila výchově k říšské myšlence“. Z toho odvozoval vedoucí kulturního oddělení účast protektorátní vlády na financování výstavy. V citovaném dopise však Gregory tuto otázku dále detailně nerozváděl a nevyjádřil se ani k výdajům ani k výši příspěvku očekávaného od protektorátní vlády. Dále kladl Gregory důraz na širokou účast českých „úředníků, státních zaměstnanců, škol a spolků“.[31] To, že byl tímto způsobem vytvářen nátlak na české úřady, nebylo nic výjimečného: v několika případech lze dokázat, že jmenované skupiny byly nuceny k účasti na výstavách, při projevech nebo částečně i na promítání propagandistických filmů. Tuto skutečnost je třeba brát v potaz při vyhodnocování počtu účastníků na podobných akcích.[32]

29 Písemné podklady Theodora Dorna k plánované výstavě (nedatováno). NA, fond ÚŘP, karton 1140, s. 541–543.

30 *Tamtéž.*

31 Dopis Gregoryho Aloisi Eliášovi ze dne 23. 1. 1941. *Tamtéž,* s. 528. Další kopie dopisu je uložena *tamtéž,* karton 534.

32 Totéž platí např. pro tištěná média a knihy: nacistické úřady, ale také nakladatelství, vyvíjely na české úřady masivní tlak, aby si předplácely media okupační moci nebo

Ještě necelý měsíc a půl před plánovaným otevřením výstavy v pražském zemském muzeu byly plány kulturního oddělení stále vyloženě vágní: základní otázky jako financování výstavy byly nejasné. Úřad Rosenberg se na nákladech nijak nepodílel a nečinil ani další závazné přísliby. Navíc bylo zcela otevřené, zda a jak by se mohlo obsahově podílet kulturní oddělení – jak by byla realizována zamýšlená „speciální výstava" o Čechách a Moravě. Na začátku února 1941 došlo kvůli této situaci k masivní kritice do vlastních řad. Tak upozornila skupina zabývající se financemi v ÚŘP 6. února bez okolků kulturní pracovníky na závažné organizační nedostatky. Odhlédneme-li od zmíněného počátečního ústního příslibu Hagemeyera, nebyly k dispozici žádné písemné dohody: „Zdá se, že podobně nedostatečně jsou doposud vyřešeny předběžné technické, organizační a finanční otázky v rámci úřadu říšského protektora." Financování výstavy je doposud „zcela nejasné", namítala skupina. Jedině Theodor Dorn, pověřený Gregorym, již intervenoval u několika nacistických úřadů. Dornovy snahy však působily s ohledem na chybějící důkladné plánování jakkoliv jinak jen ne koordinovaně.

Navzdory tomu zadal tento kulturní referent oberlandratu již první nákladné zakázky k přípravě výstavy, mezi jinými to byl překlad mnichovského výstavního katalogu do češtiny a pronájem předpokládaných výstavních ploch v Národním muzeu. Proto si také, nezávisle na vzniklých nákladech, vysloužily oba Dornovy přehmaty z úřadu říšského protektora masivní kritiku: oddělení „výuky a kultu" [Unterricht und Kultus] se bránilo „zničení významných muzejních hodnot" stavebními úpravami v muzeu. Finanční skupině se zase nezdálo ponechání předmluvy Alfreda Rosenberga ve výstavním katalogu: horovala naproti tomu vehementně pro věnování napsané Neurathem, který byl patronem výstavy.[33] Taková masivní kritika na vlastní půdě jen šest týdnů před plánovaným otevřením výstavy nenaznačuje profesionální plánování.[34]

Po Gregoryho cestě do Mnichova se kulturní oddělení evidentně na několik měsíců drželo mimo přípravné práce a přenechalo je v celém rozsahu Theodoru Dornovi a jeho kulturnímu referátu v oberlandratu. Teprve 28.

objednávaly propagandistickou literaturu. Také zde musí být prodejní data udávaná okupačními úřady velmi opatrně hodnocena.

33 Zatímco v Praze se stal patronem výstavy Neurath, zastával v Mnichově tuto pozici zástupce vůdce, Rudolf Hess. Viz Kivelitz 1999, s. 543.

34 Interní dopis finančnímu oddělení ze dne 6. 2. 1941. NA, ÚŘP, karton 1140, s. 538.

února 1941, tedy dobré dva týdny před zahájením výstavy, reagovali pražští kulturní pracovníci na kritiku finančního oddělení a zajistili financování výstavy. S původní představou Gregoryho, že hlavní zátěž bude uvalena na protektorátní vládu, už neměla kalkulace moc společného: z nákladů, které nyní stouply na 130 000 říšských marek, převzal lví podíl 70 000 tzv. národní fond (Volkstumsfond).[35] K tomu přidala 15 000 protektorátní vláda, 20 000 zemský úřad v Čechách, 15 000 zemský úřad na Moravě a 10 000 šlo z rozpočtu města Prahy.[36]

Avšak ani po tomto kompromisu nemohla být řeč o jednotném a všemi aktéry schváleném výstavním konceptu. Ke sporným bodům nadále patřily tak zásadní otázky, jako byl název výstavy. Zatímco úřad Rosenberg vycházel z toho, že pro Prahu bude použit stejný název jako pro mnichovskou výstavu, tedy „Deutsche Größe", zastával Karl Hermann Frank jako jeden z nejvyšších funkcionářů okupačního režimu jiný názor. „Z politicko-propagandistických důvodů" považoval za nezbytné, aby v Praze nesla výstava název „Das Reich".[37] S názvem „Deutsche Größe" prý není možné dosáhnout u českých návštěvníků kýženého smyslu.[38] Úřad Rosenberg nechtěl Frankovi vyhovět a obratem Frankovu žádost zamítl, neboť již od listopadu 1940 pracovala veškerá novinářská obec s názvem „Deutsche Größe". Výstava nakonec ukazuje „historickou monumentalitu německé říše". Proto by tomu v říši nerozuměli, kdyby Praha označení „Deutsche Größe" vynechala, domnívali se organizátoři kolem Hagemeyera.[39]

Tato korespondence zřetelně ukazuje jednu věc: při diskuzi mezi Frankem a úřadem Rosenberg šlo o mnohem víc než jen o výběr názvu výstavy. Oba zapojené úřady měly téměř opačné názory na to, kterou cílovou sku-

35 Volkstumsfond neboli Fond pro národní práci v Čechách a na Moravě [Fond für die Volksarbeit in Böhmen und Mähren] vychází z iniciativy ÚŘP na podzim 1939. Podle vlastního popisu iniciátorů měly prostředky sloužit k tomu, aby „ještě vylepšily bídnou situaci německého obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava, která se ještě ve velké míře vyskytuje". Srovnej Oběžník centrálního oddělení (I) úřadu z 8. 9. 1939. NA, ÚŘP, karton 28, s. 595f. V následujících letech byly z tohoto fondu financovány mimo jiné stavby „německých domů" a sportovišť, kulturní aktivity, pomoc pro sociálně potřebné, ale také aktivity Hitlerjugend v Čechách a na Moravě.

36 Záznam 4. oddělení ze dne 28. 2. 1941. *Tamtéž*, s. 593.

37 „Říše", pozn. překl.

38 Tuto otázku Frank a kulturní oddělení očividně již vícekrát úřadu Rosenberg položili, ale nedostali žádnou odpověď. Rovněž Theodor Dorn použil ve svém písemném podkladu pracovní název „Das Reich". *Tamtéž*, s. 595.

39 *Tamtéž,* s. 598–599.

pinu výstavou oslovit. Šlo o to, aby se „Deutsche Größe" předvedla německému obyvatelstvu v Čechách a na Moravě? Nebo mohli být propagandou zasaženi i Češi a být ovlivněni ve smyslu okupační moci? Jedině Gregory předtím vágně odkázal na „výchovu k říšské myšlence" a inicioval organizovanou návštěvu zaměstnanců a školních skupin. To mělo přinejmenším ten důsledek, že už v tuto dobu mohli organizátoři počítat s podstatně větším množstvím návštěvníků a tedy i vyššími tržbami z prodeje lístků.[40] Avšak do jaké míry bylo možné počítat s úspěchem propagandy u desetitisíců Čechů, jimž byla návštěva vnucena? Zatímco Frank chtěl alespoň přizpůsobit název výstavy, nepřikládal úřad Rosenberg českým návštěvníkům od počátku žádný význam. „Kromě Čechů, kteří to pociťují jako povinnost, nemůžeme z této strany beztak počítat s žádnou velkou návštěvou," dali vědět kulturním pracovníkům v ÚŘP.[41] Na základě těchto úvah považoval úřad Rosenberg obsahové kompromisy od počátku za zbytečné.

Na dojednané návštěvě výstavy českými zaměstnanci a školními třídami tyto plánovací hrátky každopádně už nic nezměnily. Podobně jako u jiných propagandistických výstav plnila protektorátní vláda vynuceně úkoly okupační moci. Proto pověřilo předsednictvo ministerské rady 18. února 1941 ministerstvo školství a lidové osvěty, aby „provedlo nutná předběžná opatření".[42] Ministerstvo se vskutku po celý průběh výstavy od března do května 1941 staralo o splnění instrukcí. Také zaměstnancům, kteří bydleli mimo Prahu, byly povoleny tři dny dodatečné dovolené pro návštěvu výstavy.[43]

40 V citovaných finančních plánech bylo explicitně opakovaně odkazováno k tomu, aby se průběžné náklady vyrovnávaly těmito příjmy. Vysoké počty návštěvníků se logicky pozitivně odrazily na finanční bilanci výstavy. V konečném důsledku přispěli čeští návštěvníci na financování výstavy vícekrát: zaprvé nákupem vstupenek, které si oni nebo v mnoha případech i jejich pracoviště kupovali – a za druhé příspěvky protektorátní vlády a dalších jmenovaných úřadů.

41 Ani změněný název nemění nic na tom, že se u výstavy jednalo o „pádné a vrývající se znázornění německé moci", odpověděl Hagemeyer Frankovi 4. 3. 1941. *Tamtéž*.

42 Protokol ze zasedání předsednictva ministerské rady ze dne 18. 2. 1941. NA, ÚŘP, karton 328.

43 Spisová složka k organizované návštěvě „Deutsche Größe". NA, fond ministerstva školství, karton 413. V tomto kartonu se nachází také srovnatelné podklady k návštěvě dalších propagandistivkých výstav jako např. již zmiňované výstavě „Das Sowjetparadies". O uzavřené návštěvě „Deutsche Größe" byla prokazatelně informována i londýnská exilová vláda nejpozději tři dny před zahájením výstavy. K tomu více in Poznámky ministerstva vnitra exilové vlády ze dne 12. 3. 1941. NA, fond ministerstva vnitra Londýn, karton 205.

De facto byly výstavou provedeny s velkým úsilím desetitisíce českých návštěvníků. A to vše i přesto, že na straně okupační moci existovaly odlišné názory na to, zda se u těchto návštěvníků vůbec jedná o cílovou skupinu, kterou lze zasáhnout propagandistickým poselstvím. Zdlouhavé bylo tedy nejen finanční plánování, totéž platilo i pro plánování propagandy. Pokud vůbec, začali se touto otázkou organizátoři více zabývat teprve několik týdnů před výstavou.

Přesto byla výstava pod názvem „Deutsche Größe", který vyžadoval úřad Rosenberg, otevřena včas k druhému výročí zřízení protektorátu. Organizátoři se nenechali připravit o to, aby pro dělníky, kteří se podíleli na stavebních pracích v Národním muzeu (podle podkladů kulturního odboru „veskrze Čechy"), dva dny před otevřením uspořádali oslavu jako poděkování za dokončení práce ve stanovené lhůtě, tzv. glajchu. Samotný Frank vydal instrukce, že program oslav v prostorách pražského obecního domu má být „jen v češtině". Pozvání obsahovalo nejen „jednoduché jídlo, pivo podle pivních značek" a „2 rundy panáků", nýbrž i zábavný program s proslulými aktéry: po výstupu „malé náladové kapely" následovaly „humoristické příspěvky"[44] Vlasty Buriana[45] a Ference Futuristy.[46]

„Velký ohlas u českého národa" – rozdílná hodnocení výstavy

Výstava „Deutsche Größe" otevřela své brány 15. března 1941 na osm týdnů v pražském muzeu. Na základě dostupných materiálů můžeme jen těžko sledovat, jak ji němečtí a čeští návštěvníci skutečně hodnotili. Přestože se nezachovaly úplné podklady, lze alespoň osvětlit, jak výstavu hodnotily zapojené úřady – např. jak se k ní veřejně vyjadřovaly.

44 Záznam 4. oddělení o „glajše ze 13. března". NA, ÚŘP, karton 1140, s. 557.

45 **Vlasta (Vlastimil) Burian**, který se narodil 1891 v Liberci, patřil až do okupace k nejoblíbenějším českým komikům. Patřilo mu „Divadlo Vlasty Buriana", v němž hrál mnohé hlavní role. Také jako filmový herec byl Burian velmi oblíbený. V průběhu protektorátu byl sice smluvně vázán na produkční společnost „Prag Film AG", kterou kontrolovala okupační moc, ale podařilo se mu během celé doby okupace zabránit tomu, aby dostal nějakou filmovou roli. Srovnej Tereza Dvořáková – Ivan Klimeš, *Prag-Film AG 1941–1945. Im Spannungsfeld zwischen Protektorats- und Reichs-Kinematografie,* München 2008, s. 88. Podrobnější informace v životopisu od Vladimíra Justa, *Vlasta Burian – mystérium smíchu. Život a dílo krále komiků*, Praha 1993.

46 **Ferenc Futurista**, občanským jménem František Fiala (1891–1947), patřil ve dvacátých a třicátých letech k nejoblíbenějším kabaretiérům a komikům. V této době také vystupoval v mnoha filmech.

V průběhu výstavy se úřad Rosenberg každopádně pravidelně dotazoval ÚŘP na dosavadní průběh. Kulturní oddělení následně několikrát odeslalo Hagemeyerovi telegramy s aktuálním počtem návštěvníků. Až do 28. dubna napočítali pražští kulturní úředníci už 60 152 návštěvníků. Ještě téhož dne vyjádřil Gregory vedoucímu říšského úřadu písemně „radost" nad tímto číslem i nad dosavadním průběhem výstavy. Také říšský protektor „by velice uvítal, kdyby výstava mohla ještě nějakou chvíli v Praze zůstat".[47] A skutečně výstava zůstala v Praze až do 11. května. Do této doby si exponáty prohlédlo 110 427 lidí.[48] Na základě uvedených údajů muselo být výstavními síněmi na Václavském náměstí provedeno v posledních dvou týdnech dobrých 50 000 návštěvníků, což odpovídá zhruba polovině celkového počtu. Z dostupných pramenů nelze vysvětlit, jak k takovému nárůstu došlo. Stejně tak není možné přezkoumat správnost těchto čísel: vedle údajů okupačních úřadů nejsou k dispozici žádná data pro srovnání.

Každopádně předal ÚŘP tato čísla také médiím. Informace se nachází mimo jiné v hlášení německé tiskové kanceláře [Deutsches Nachrichtenbüro – DNB] z 15. května 1941, takže mnohé noviny ji následně převzaly do svého zpravodajství. Předtím už agentura informovala o čestném uznání pro stotisícího a stotisícího prvního návštěvníka. Říšský protektor Neurath daroval přímo pro tuto příležitost dva rozhlasové přijímače, Alfred Rosenberg doplnil dárek „nádherným katalogem (výstavy) s vlastnoručním podpisem". „Šťastní výherci", český úředník z Benešova a německý žák z Českých Budějovic, dostali tyto dary s odpovídající mediální pozorností.[49]

Vskutku nalezneme v českém a německém tisku v Čechách a na Moravě o výstavě mnohé zprávy. Protože celá zpravodajská obec v protektorátu podléhala přímé kontrole okupačních úřadů, nijak nepřekvapí, že se všechny články vyjadřovaly k „úspěchu" výstavy tak přehnaně, jako Wilhelm Formann ve zprávě v *Der Neue Tag* citované na začátku této studie. To platí v první řadě pro německy píšící tisk. V propagandistickém časopise *Böhmen und Mähren* se nacházel několikastránkový, bohatě ilustrovaný článek o „sbírce, která je jedinečná ve svém uspořádání, vnitřní jednotě

47 NA, ÚŘP, karton 1140, s. 640.

48 Gregoryho telegram úřadu Rosenberg k „celkovému počtu návštěvníků". Nedatováno. V této souvislosti vyplývá 11. 5. 1941 jako datum, kdy bylo psaní kabelováno do Berlína. *Tamtéž,* s. 645.

49 Denní hlášení německé tiskové kanceláře (zemská služebna pro Čechy a Moravu) ze dne 15. 5. 1941. *Tamtéž,* s. 653.

a poznatcích, které předává". Navíc časopis zdůrazňoval, že výstava oslovila stejně Němce i Čechy: autoři chtěli „Němcům v tomto prostoru znovu připomenout", „jak moc je jejich historie spojena s historií říše". Zároveň dostalo české obyvatelstvo „působivou příležitost" „konečně opravit některé předsudky a omyly nebo i vědomý klam historického výzkumu, který je nepřátelsky naladěn vůči Německu".

Co na tomto citátu překvapuje, není ani tak propagandistický obsah. Zatímco organizátoři v průběhu celé přípravy otázku cílové skupiny zcela ignorovali, pokusil se tento komentář definovat cílové skupiny ve smyslu okupační moci. Také výstavní koncepce našla v tomto článku pozitivní ohlas: vystavovaný obsah je „rozechvívající a naléhavý", podobně přesvědčivé je „velkolepé a vyvážené uspořádání místností v jejich neustálé gradaci se všemi výstavními technickými parametry – jasné světlo a rozjímavé přítmí, tíživá úzkost a osvobozující šíře prostoru, volající barvy a tichá šeď". Nejpůsobivějším však shledal autor článku pocit, když po prohlídce znovu stanul u vchodu: tam totiž každý návštěvník pocítil s „obšťastňujícím a nabíjejícím vědomím: toto celé, velké, pyšné – to je tvůj národ! A byli to i tví předkové, kteří to vše vytvořili".[50]

Podobně patetické formulace najdeme v českém tisku. Kulturně politické oddělení rutinně kontrolovalo články a shrnovalo je ve svých denních tiskových zprávách. Tak se například *Lidové listy* vyjádřily, že by bylo sotva dostačující popsat expozici „pouze" jako výstavu: toto označení neevokuje „dostatečně přesně smysl toho všeho, co v rozlehlých sálech působí na duši mocně jako neúprosný hlas historie". Exponáty jsou spíše „svědectvím a programem, jedinečnou harmonií", která ukazuje „genia národa". Ani tento komentář nebere v potaz, že výstava by mohla udělat dojem také na české návštěvníky: vycházelo se z toho, „že výstava své poslání v Praze mezi českým lidem také vyplní".

Na to navázaly rovněž další noviny. Komentátor *Lidových novin* se zdál být přesvědčený o tom, že si čeští návštěvníci „živě uvědomili speciální postavení českého prostoru". Zvláště v tomto článku však některé formulace působily tak přehnaně a bizarně, že můžeme s jistotou pochybovat o tom, zda české čtenáře nějak propagandisticky zasáhly. To platí zvláště pro věty jako: „Nadmíru jasně vyzařuje z výstavy kontinuita německého bytí jako věčného osudového zákona, kterému podléháme." Autory článků byli na-

50 *Deutsche Größe. Eine Rückschau auf die Ausstellung im böhmischen Landesmuseum in Prag,* Böhmen und Mähren, vydání 6, 1941.

víc v mnoha případech ti čeští novináři, kteří byli i jinak známi svou intenzivní spoluprací s německými úřady. Byl mezi nimi např. Karel Werner jako jeden ze členů tzv. Sedmičky.[51] V *Nedělním listu* se nadšeně vyjádřil o „Deutsche Größe" a jejím poselství následovně: „Tato historie říše byla vždy páteří evropských dějin."[52]

Kromě ukázkových článků českých deníků a týdeníků, jež 4. oddělení uvádělo ve svých tiskových zprávách, se výstavy dotkla také mnohá další periodika. Tak např. tradiční kulturní časopis *Světozor* informoval o otevření 15. března v souvislosti s oslavami výročí zřízení protektorátu. „Každý, kdo zhlédne tuto výstavu, bude jistě naplněn obdivem a uvědomí si, že národ, jehož dějiny jsou zde představeny v monumentální zkratce, musí v dnešním vnuceném boji zvítězit," doporučoval list výstavu svým českým čtenářům.[53] Není překvapením, že také *Světozor* převzal propagandistické znázornění organizátorů, vždyť od léta 1940 se nacházel pod přímou kontrolou okupačních úřadů.[54]

Vcelku tedy zpravodajové v protektorátu nezpůsobili kulturním pracovníkům v ÚŘP žádné komplikace. Problematickým se však jevil pokus zaujmout pro „Deutsche Größe" v Praze také tištěná média v Německu. Na tom měl velký zájem především úřad Rosenberg. Když na sebe zpravodajství v Německu po uzavření výstavy v Praze nechalo čekat, ohlásil se úřad Rosenberg o několik dní později v Praze. V písemné odpovědi tomuto úřadu se ospravedlňoval Wolfgang Wolfram von Wolmar,[55] který byl v kul-

51 K tzv. skupině Sedmička patřili čeští žurnalisté, kteří zvlášť rozsáhle spolupracovali s okupační mocí. Vedle Karla Wernera do tohoto kruhu patřili Karel Lažnovský, Vladimír Krychtálek, Emanuel Vajtauer, Vladimír Ryba, Jaroslav Křemen a Václav Crha.

52 Tiskové zprávy 4. oddělení ze dne 17. 3. a 16. 5. 1941. Citáty se vztahují k německému překladu novinového článku (kulturním oddělením). Jmenovány jsou také další podobné zprávy českých deníků. NA, ÚŘP, karton 1150.

53 *Výstava ‚Německá velikost' – součástí oslav druhého výročí Protektorátu,* Světozor, vydání 11/194, 14. 3. 1941. Ve svém dalším vydání se Světozor k výstavě vrátil a vedle podrobného popisu přidal fotografie, mezi jinými i ze společné návštěvy výstavy státním prezidentem Emilem Háchou a říšským protektorem Konstantinem von Neurathem. Viz Světozor, vydání 12/1941, 21. 3. 1941.

54 Světozor převzalo v létě 1940 během transakce, kterou iniciovaly okupační úřady, nakladatelství Orbis. Toto původně československé vládní vydavatelství se v této době již nacházelo pod přímou německou kontrolou. Nacistické úřady využily Orbis k vydávání mnohých propagandistických publikací. Krátce po převzetí byla vyměněna celá redakce Světozoru.

55 **Wolfgang Wolfram von Wolmar,** narozený ve Vídni v roce 1910, převzal na podzim 1939 tehdy nově vytvořený pracovní štáb v rámci kulturního 4. oddělení, který sloužil

turním oddělení zodpovědný za dohled nad tiskem: neovlivňoval kýženým směrem jen zpravodajství v Čechách a na Moravě, nýbrž nechával přeposílat hlášení o výstavě i do Berlína. „Nejsem s to posoudit, z jakého důvodu tato zpráva nebyla publikována v tisku na dalším říšském území," hlásil Berlínu.

Na přání úřadu Rosenberg však poslal pražský pověřenec pro řízení tisku ještě speciální sdělení redakci *Völkischer Beobachter*. Především zdůraznil v dopisu domnělý „úspěch" výstavy u návštěvníků obou národností: pro Němce byla prohlídka bez výjimky „uchvacujícím zážitkem". To však podle listu platilo ve stejné míře i pro české návštěvníky. Jejich vysoký podíl na celkové návštěvnosti ukazuje, že výstava „vyvolala inspirující zájem u českého lidu, který se i teď po uzavření výstavy odráží v množství článků v českém tisku".[56] Wolframovi von Wolmar muselo být jasné, že byl vysoký podíl českých návštěvníků způsoben německými donucovacími prostředky a že četné články v českém tisku vznikly na základě zadání jeho vlastního štábu. Přesto se pokusil v této tiskové zprávě úmyslně zkreslit zákulisí také navenek.

Avšak i na straně okupační moci se vyskytla místa, která vliv propagandistické výstavy na její návštěvníky posuzovala podstatně střízlivěji. Jednou z nich byla Sicherheitsdienst (SD), tedy bezpečnostní služba spadající pod organizaci SS. Již při otevření výstavy v březnu se sice s uznáním vyjádřila o „silném sledování" výstavy v českém tisku, ovšem ačkoliv média oslavovala výstavu jako „jedinečného zprostředkovatele historie evropského prostoru", bylo i bezpečnostní službě jasné, že to nevypovídalo nic o skutečné reakci návštěvníků. „Vliv této propagandy na české obyvatelstvo si však doposud [sic] můžeme jen přát," tolik shrnutí úsekové služebny [Leitabschnitt] v Praze.[57]

Poté, co výstava v květnu uzavřela své brány, přiostřila svou kritiku bezpečnostní služba ještě více. Z přibližně 110 000 návštěvníků se jednalo o celých 18 000 českých žáků z pražských škol, kromě toho „14 000 českých učitelů z celého protektorátu". V těchto číslech ještě nejsou zahrnuti „četní

k vedení, dohledu a cenzuře českého tisku. Tim Fauth, *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, Göttingen 2004, s. 34–36.

56 Dopis Wolfram von Wolmara úřadu Rosenberg ze dne 24. 5. 1941. Citované tiskové sdělení novinám *Völkische Beobachter* pochází z 23. května. NA, ÚŘP, karton 1140, s. 658–659.

57 Měsíční zpráva pražského úsekového oddělení bezpečnostní služby z března 1941, s. 4. NA, sig. 114-9-26.

úředníci a zaměstnanci orgánů státní správy". O pozitivním ohlasu nemohla být podle bezpečnostní služby žádná řeč. „Většina českých návštěvníků výstavy přišla z rozkazu nadřízených orgánů." To, že z de facto „volných kusů [...] nenašlo" do Národního muzea cestu mnoho návštěvníků, bylo „londýnským rozhlasem pochvalně vyzdviženo jako akce bojkotu". „Přesto" lze však hovořit o „propagandistickém a především výchovném úspěchu rovněž u Čechů". Závěrečné shrnutí v žádném případě nepasovalo k předcházející nepřikrášlující analýze a lze ho chápat jako pokus příliš nerozčílit osoby zodpovědné za výstavu či nadřízené.[58]

„Kampf um Prag"[59] – výstava „Deutsche Größe" a zájmy úřadu Rosenberg v protektorátu

Podle záznamů, které máme k dispozici, byla výstava „Deutsche Größe" první propagandistickou výstavou úřadu Rosenberg v protektorátu. Poté co ÚŘP, jak jsme již zmínili, spolupracoval v této oblasti obvykle především s berlínským ministerstvem propagandy, kooperovali nyní pražští kulturní organizátoři poprvé při akci takového rozsahu s pravidelnými konkurenty z ministerstva. Jaký význam měla výstava v tomto kontextu? Byla Praha jen jednou z mnoha zastávek výstavy, nebo měl úřad Rosenberg v Čechách a na Moravě i další zájmy? Ačkoliv nemůžeme s dostupnými zachovanými dokumenty zodpovědět všechny otázky v žádoucím rozsahu, jedno lze říct jistě: pro úřad Rosenberg byla výstava pouze počátkem vedoucím ke snaze získat větší vliv na kulturně politická rozhodnutí v protektorátu.

Již několik týdnů poté, co výstava uzavřela své brány, se pokusil úřad Rosenberg oživit spojení navázané v Praze. Protože v rámci „Deutsche Größe" nebyla realizována původně zamýšlená speciální výstava k Čechám a Moravě, vnesl Rosenberg tuto ideu opět do hry. Návrh mu prý dodalo krajské vedení NSDAP v Praze a on jen 8. července 1941 informoval v té době ještě úřadujícího říšského protektora Konstantina von Neuratha.[60] V těchto úva-

58 Měsíční zpráva pražského úsekového oddělení bezpečnostní služby z května 1941, s. 2. NA, sig. 114-9-23.

59 „Boj o Prahu", pozn. překl.

60 Nemůžeme jednoznačně určit, zda se NSDAP v Praze skutečně s touto myšlenkou obrátila na úřad Rosenberg jako první a tím vlastně obešla příslušné kulturní oddělení. Z dostupných podkladů však vyplývá, že v letech 1941–42 bylo krajské vedení v Praze skutečně v kontaktu s úřadem Rosenberg. Kontaktní osobou úřadu Rosenberg v Praze byl vedoucí kulturního úřadu NSDAP v Praze **Herbert Hiebsch**, narozený 1905

hách nešlo už jen o doplnění „Deutsche Größe“, nýbrž i o plánování nové, samostatné propagační výstavy s názvem „Kampf um Prag“. Výstava měla ukázat „vývoj českomoravského prostoru od počátků až dodnes ve svém osudovém propojení s říší“. Nejprve měla výstava „Kampf um Prag“ hostovat v několika německých městech jako putovní výstava, aby nakonec „našla v pražském reprezentativním muzeu trvalý domov“. Údajné prosbě ze strany krajského vedení NSDAP, aby převzal „vedení a dohled nad celkovou výstavou“, rád vyhoví, oznamuje Rosenberg.[61]

Rosenberg ve svém dopise žádal říšského protektora, aby s ním společně převzal patronát nad výstavou. Rosenberga k tomu vedla tato motivace: byl by odkázán na spolupráci s oficiálně příslušným pražským kulturním oddělením, které pokud by se na akci přímo nepodílelo, muselo by ho přinejmenším strpět. Především však hrály roli finanční motivy: také pro „Kampf um Prag“ bylo nutné „jisté množství“ prostředků. Ty však v žádném případě nemůže převzít jeho vlastní úřad, jak Rosenberg mimochodem zmínil v poslední větě dopisu.[62] „Předpokládá však“, že z ÚŘP by pro takové „politicky a kulturně významné účely“ mohly být potřebné prostředky poskytnuty. Na jedné straně tak sice Rosenberg vylučoval finanční spoluúčast, na straně druhé ale požadoval pro svůj úřad klíčovou roli při plánování.

Společně s tímto dopisem poslal úřad Rosenberg pražskému 4. oddělení první písemné podklady s předběžnými úvahami o výstavě. Zamýšlel tematické dělení na čtyři části: „u otázek osídlení, rodu a rasy“ mělo rozpětí výstavy sahat od „nejstarších německých osídlení“ v Čechách až k „rozdílům rodů a rasovým otázkám Čechů“. V dalších třech částech byla zamýšlena témata jako „německý vliv“ v Čechách a na Moravě, „boj o český prostor“ a závěrečným tématem výstavy měla být „Praha Velkoněmecka“.[63] Už jen

v Litoměřicích, který spravoval v průběhu okupace odlišné úřady: mimo jiné se stal obchodním vedoucím pražské Mozartovy společnosti a obchodním vedoucím Pražské hudební společnosti založené nově v roce 1942. Viz NA, sig. 109-4-412. V listopadu 1942 navíc převzal vedení hudebního referátu 4. oddělení.

61 Rosenbergův dopis Neurathovi ze dne 8. 7. 1941. NA, ÚŘP, karton 31.

62 Rosenberg zmiňuje na tomto místě „celé řady jiných provedených stranických úkolů“ svým úřadem. *Tamtéž.*

63 Výstavní koncept zmiňovaný v Moravcově dopisu sice chybí v dokumentaci říšského protektora, ale nachází se v Berlínském spolkovém archivu. Berliner Bundesarchiv, NS8 (Reichspropagandaleiter der NSDAP). Jako autor tohoto dokumentu však není zmiňován samotný úřad Rosenberg, ale pražský univerzitní profesor Perger. Očividně se jednalo o **prof. Arnulfa Pergera** (1883–1953), pocházejícího z Grazu, který předsedal katedře pro divadelní vědu na Německé univerzitě v Praze. Srovnej Monika Glettler

volba slov v tomto členění nechává vytušit, jak moc se výstava orientovala nejen na obvyklou propagandu okupační moci, nadto nesla i ideologický rukopis Rosenberga. Podobně nápadné to je u koncepce cílů a cílových skupin: jako putovní výstava v německých městech by měla „v rámci tuzemského němectví vyvolat zájem o toto srdce Evropy" a navíc by se měla zabývat rasově ideologickou diskuzí: „Vžívání sedmimilionového národa do velkoněmeckého prostoru způsobuje národně [sic] a rasově nejrůznější problémy, k jejichž studiu se snažíme předložit přehled politickým osvětlením problematických otázek, odkazem na nejrůznější vládní metody a triky, jak ovládnout německo-českou otázku, a pokusíme se poukázat i na rasový původ a jeho výzkum u Čechů."[64] Následně měla být výstava trvale umístěna v Praze, aby tam „zvláště mladé generaci zprostředkovala správný obraz minulosti". Toto řešení slouží také „politickému školení" a nabízí prostor pro budoucí série přednášek.

Koncept výstavy „Kampf um Prag" vykazoval mnohé podobnosti s „Deutsche Größe". Namísto nároku na „úplnost" a příliš detailní znázornění sázeli organizátoři na inscenaci vybraných propagandistických obsahů a jejich „krátké vysvětlivky kapitálkami". Jako exponáty měly být vystaveny historicky významné předměty, které by byly jako kopie opět přizpůsobeny ve formě i v barvě. „I méně vzdělanému národnímu účastníkovi by měly při šikovných poutačích a jasném znázornění hlavních rysů […] přejít hlavní myšlenky do krve," shrnují písemné podklady k výstavě. Koncepční návrh naproti tomu nechává otevřené, zda se zaměřit i na české návštěvníky jako na cílovou skupinu.

ÚŘP reagoval na Rosenbergovu žádost více než zdrženlivě. Považuje sice návrh za „opravdu dobrý" a je v principu i připraven převzít patronát, ujistil jej Neurath po domluvě s kulturně politickým oddělením, avšak po sporných zkušenostech při plánování „Deutsche Größe" se říšský protektor nechce pouštět do předčasných finančních příslibů. To považuje za myslitelné teprve po návrhu nákladů a dalších předběžných jednáních. K tomu však nikdy nedošlo: po těchto prvních plánovacích hrátkách nereagoval na další dotazy kvůli množícím válečným omezením ani ÚŘP ani německá města, která byla úřadem Rosenberg navržena jako místa putovní

– Alena Míšková, *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*, Essen 2001, s. 28.

64 Rosenbergův dopis Neurathovi ze dne 8. 7. 1941. NA, ÚŘP, karton 31.

výstavy. Plánování výstavy „Kampf um Prag“ bylo odloženo na neurčito.[65]

Bez ohledu na to pokračoval úřad Rosenberg i v roce 1942 ve svých aktivitách v protektorátu a dostal se přitom nejednou do konfliktu s pražským kulturním oddělením. Aktéři však byli toho roku odlišní: za 4. oddělení byl nyní zodpovědný Martin Wolf[66], klíčovou postavou na straně úřadu Rosenberg byl především vedoucí „hlavního úřadu péče o kulturu“ Walter Stang.[67]

I ÚŘP bylo rychle jasné, že Stang se zdaleka nespokojí s plánováním jednotlivých propagandistických výstav v Čechách a na Moravě. Stang, tehdy sedmačtyřicetiletý, to také otevřeně oznámil kulturním úředníkům, když jim v červnu 1942 poslal čtrnáctistránkové pojednání s tezemi ke všem oblastem kulturní politiky, které neslo název „Úvahy o úloze a výstavbě kulturní práce v protektorátu“. Stang připisoval „kulturní práci“ velký význam v otázce dosažení dlouhodobého cíle okupační moci, tedy „poněmčení českomoravského prostoru“ [Eindeutschung des böhmisch-mährischen Raumes]: „Této práci musí připadat nejpozději po dosažení mírového stavu dokonce hlavní podíl.“[68] Pro vedoucího hlavního úřadu péče o kulturu byla hlavním cílem výstavba německého kulturního života v protektorátu. Ten sloužil podle jeho názoru hlavně „politické výchově“ a „systematickému odstraňování všech počešťujících opatření“. Jde přitom o to, „vzít Čechům oporu v jejich národním sebevědomí a s postupným poznáváním historické a osudové závislosti na Německu u nich vytvářet vědomí říšské“.[69] Stano-

65 Plánování výstavy nemělo v té době „kvůli strašlivému vývoji války žádné vyhlídky na to, aby v krajích našlo dostatečný zájem“, shrnoval úřad Rosenberg v létě 1942. NA, sig. 109-4-1468, s. 15.

66 Nástupcem Gregoryho (byl odvolán Reinhardem Heydrichem) ve vedení 4. oddělení se stal v březnu 1942 **Martin Wolf**, narozený 1908 v saském Arnoldsgrün. Jednalo se o dlouholetého Heydrichova spolupracovníka. Již před svým jmenováním působil v Praze pro bezpečnostní službu. Tim Fauth, *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, Göttingen 2004, s. 83.

67 **Dr. Walter Stang** (narozen 1895 ve Waldsassen) byl již v roce 1935 vedoucím „národně socialistického kulturního společenství“. V úřadu Rosenberg postoupil nakonec až na pozici vedoucího hlavního úřadu pro péči o kulturu. Stang zemřel zřejmě na jaře 1945 při útěku. Srovnej Ernst Klee, *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich*. *Wer war was vor und nach 1945,* Frankfurt am Main 2007, s. 584. K roli Stanga v úřadu Rosenberg viz Reinhard Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner*. *Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem,* München 2006, s. 111–112.

68 „V budoucnosti, nejpozději po nastolení míru, budete muset nést hlavní podíl.“ NA, sig. 109-4-1468, s. 5.

69 *Tamtéž,* s. 7.

vený cíl byl pro Stanga také hlavní motivací pro propagandistické kampaně jako „Deutsche Größe".

Poté, co úvahy o putovní výstavě „Kampf um Prag" zůstaly předchozí rok bez odezvy, pomýšlel úřad Rosenberg ještě v roce 1942 na zřízení stálé výstavy v Praze. Šlo vlastně o záměr, který měl být původně koncipován jako závěr putovní výstavy. „Taková výstava může být ústředním bodem kulturní práce, která je budována plánovaně a s dlouhodobou perspektivou," tvrdil Stang, „může být ústředním bodem pro všechny […] jmenované úkoly". V tomto projektu měly být osloveny obě skupiny obyvatelstva: pro Němce by výstava nabízela „silnou národní oporu", pro české návštěvníky by zas byla prostředkem „silného sugestivního působení výchovy k říšské myšlence". Jako místo tanulo Stangovi na mysli opět Národní muzeum na Václavském náměstí, v němž proběhla už výstava „Deutsche Größe".[70] Jak vyplývá z interních dokumentů, existovala pro Stanga a Rosenberga také možnost zakotvit výstavu „Deutsche Größe" po jejím putování trvale v Praze.[71]

Jak bylo předvídatelné, pražské kulturní oddělení nebylo z těchto úvah v žádném případě nadšené: příčinou nebyly ani tak kulturně politické úvahy, které se od směru pražského kulturního oddělení zas tak nelišily. Také Martin Wolf nechtěl jako nový vedoucí 4. oddělení „obsahově nic nového".[72] Pro ÚŘP byl však neakceptovatelný Stangův požadavek vytvořit si v Praze vlastní úřadovnu, která by byla zmocněna také rozhodovat o kulturní politice v Praze. Úlohy v Praze vyžadovaly „jednotné pojetí a nejvyšší iniciativu". Z pohledu úřadu Rosenberg nepojímal ÚŘP „vedení těchto velkých plánovacích úkolů" dostatečně dobře a namísto toho bylo potřeba „nasadit školící a výchovné síly hnutí". Stang se proto vyslovil pro vytvoření „kulturního úřadu" v Praze. Ten měl sice podléhat „politickému vedení" říšského protektora, „světonázorově" ho měl však vést úřad Rosenberg. Ani centrální personální rozhodnutí neměla už podléhat 4. oddělení: konečně Rosenbergův vlastní úřad má nejlepší „přehled o kulturně politických a světonázorových pracovních silách, které jsou k dispozici a které jsou způsobilé provádět úkolům odpovídající personální politiku a shromažďo-

70 *Tamtéž,* s. 11–12.

71 „Myšlenku na zakotvení výstavy ‚Deutsche Größe' nelze odmítnout," souhlasil Rosenberg se Stangem. Viz dopis Rosenberga Stangovi ze dne 16. 9. 1942. Berliner Bundesarchiv, NS8 (Reichspropagandaleiter der NSDAP), 242, s. 143.

72 Záznam Martina Wolfa o jednání se Stangem ohledně jeho dokumentu s tezemi 20. 8. 1942 v Praze. *Tamtéž,* s. 3.

vat kolem sebe vedoucí osobnosti vědeckého a uměleckého života protektorátu v živoucím společenství".[73]

Pro ÚŘP nebyly požadavky tohoto typu ničím jiným než urážkou. Zřízení kulturního úřadu nepřicházelo „v úvahu" ani pro Martina Wolfa. Nanejvýš považoval za myslitelné, aby měl úřad Rosenberg zastoupení ve společné pracovní skupině zabývající se „německým kulturním úkolem" v Praze. Šlo by tedy o poradní instituci, která by v žádném případě nemohla zpochybnit kulturně politické kompetence 4. oddělení.[74] V oficiální odpovědi Rosenbergovi se k vedoucímu oddělení připojil i Hermann Frank a odmítl Stangův požadavek s odkazem na hrozící „rozštěpení kulturně politického vedení".[75]

S tím se v úřadu Rosenberg nechtěli spokojit. Příznačný je způsob, jakým úřad v říjnu 1942 reagoval na Frankův dopis. Rosenberg v dopise s „uspokojením shledal, že dávají svolení k bližší spolupráci […] ve věcné rovině memoranda". Vskutku Stang ignoroval odmítnutí z Prahy, nadále jezdil z Berlína do Prahy a pokoušel se pohnout ÚŘP, případně jeho následovníka, německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu [Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren] k ústupkům.

V listopadu 1942 odjel Stang společně se třemi referenty z hlavního úřadu pro péči o umění znovu na čtyři dny do Prahy, aby „přiblížil plánovanou spolupráci našeho úřadu s říšským protektorem praktické realizaci". Zatímco odborní referenti se setkali se svými kolegy v ÚŘP a společně navštěvovali koncerty a divadelní představení, Stang se znovu pokusil zapojit úřad Rosenberg do hry jako spoluorganizátora jedné velké kulturní výstavy. Tentokrát šlo o pražské hudební týdny plánované na květen a červen 1943. Stang si představoval, že uspořádají tuto každoroční akci jako „umělecké týdny" a rozšíří je na další kulturní oblasti. Mimo jiné chtěl při této příležitosti dát svému nadřízenému prostor pro veřejné vystoupení v Praze: chtěl, aby Rosenberg mohl promluvit v červnu 1943 u příležitosti zahájení uměleckého setkání na velké manifestaci pražské NSDAP v pražském operním domě. Navíc Walter Stang znovu vnesl do hry svůj plán na propagan-

73 NA, sig. 109-4-1468, s. 17–18.

74 *Tamtéž,* s. 3.

75 Dopis Franka Rosenbergovi ze dne 29. 8. 1942 *Tamtéž,* s. 2. To, že Frank vůbec ještě touto diplomatickou cestou reagoval, se vztahovalo pouze na Stangovu prosbu, že „po tolika návštěvách Prahy musí svému říšskému nadřízenému také konečně dovézt domů pozitivní výsledek". Martin Wolf interně zmínil, že to viděl jako jedinou možnost, jak „se Stangem vůbec dojít k nějakému závěru". *Tamtéž,* s. 2–4.

distickou výstavu v pražském Národním muzeu. Vedoucí hlavního úřadu pro péči o umění zkusil prostřednictvím rozšířených pražských hudebních týdnů ještě umožnit, aby se realizovala dlouho plánovaná výstava v režii jeho úřadu. Výstava měla následně sloužit jako „základ" pro pozdější trvalou výstavu. Ve své závěrečné zprávě ze služební cesty hovořil Stang jasně o „českomoravském zemském muzeu […], které bude jednou zřízeno". Z tohoto výroku lze tušit, k jakým účelům chtěl v budoucnu využít budovu Národního muzea.

Stang nenechal interně nikoho ani na okamžik na pochybách, že jeho pražští hostitelé byli údajně k souhrnné spolupráci připraveni: jednání v Praze „byla jasným důkazem", že „ÚŘP klade velký důraz na úzkou spolupráci s naším úřadem", shrnul ve své zprávě o cestě do Prahy. Na tomtéž místě se rovněž vyjádřil k otázce, proč se právě Čechy a Morava přesunuly takovým způsobem do centra pozornosti jeho úřadu: protektorát nám dává „možnost k praktickému kulturnímu nasazení ve zvláště plodném a kulturně politickém území jako sotva kde jinde v říši".[76]

Stang se tedy pokusil udělat z Čech a Moravy experimentální laboratoř pro všechny kulturně politické aktivity, které už pro úřad Rosenberg jinde nebyly možné. Právě v roce 1942 se totiž zřetelně ukázalo, že se již Rosenberg nemůže prosadit s takovými plány, jakou byla např. propagandistická výstava v Mnichově o „osudovém boji" proti Sovětskému svazu. Ačkoliv Stang svému nadřízenému pravidelně zdůrazňoval domnělou vůli pražského úřadu ke spolupráci a prostě ignoroval jejich odmítnutí, sotva tím zakryl skutečnou reakci ÚŘP: pražští kulturní úředníci nebyli v žádném případě ochotni učinit závazné přísliby nebo postoupit nějaké kompetence úřadu Rosenberg.

Shrnutí

Rok předtím, než jel Walter Stang do Prahy, představovala východisko Rosenbergových snah o kulturně politický vliv v protektorátu propagandistická výstava „Deutsche Größe". Na první pohled se jedná jen o jednu z mnoha výstav tohoto typu, které okupační moc v protektorátu inscenovala. Propagandistické poselství bylo podobné a zdálo se, že se řadí k před-

76 Souhrnná zpráva Waltera Stanga o jednáních hlavního úřadu péče o kulturu na ÚŘP v Praze 19.–23. 11. 1942. Berliner Bundesarchiv, NS8 (Reichspropagandaleiter der NSDAP), 242, s. 147–151.

chozím opatřením směřujícím „k výchově Čechů k říšské myšlence". Také vnější vylíčení výstavy v protektorátních médiích se podobalo zpravodajské práci nacistických úřadů při podobných akcích. Analýza dokumentů, které máme k dispozici, však dovoluje pohlédnout za kulisy:

Plánování a příprava výstavy probíhaly nanejvýš nekoordinovaně a byly plny interních konfliktů mezi zúčastněnými úřady. Až do doby krátce před otevřením 15. března 1941 nebylo zajištěno ani financování, neexistovaly koncepty hodné zmínky ani k avizovanému propagandistickému poselství ani k cílové skupině. Na jedné straně si dal nacistický režim hodně práce s tím, aby donutil k návštěvě výstavy desetitisíce českých úředníků, zaměstnanců a žáků, na straně druhé však ani u německých úřadů neexistovala shoda v tom, zda je vůbec výstava pro české návštěvníky určena a do jaké míry by měla být této cílové skupině věnována zvláštní pozornost. I u podobných akcí (jako např. každoroční výstavě knih) lze dokázat chybné plánování a spory organizátorů. Spolupráce mezi 4. oddělením a úřadem Rosenberg však probíhala zřetelně méně efektivně než u srovnatelných případů.

Navíc to byly mocenské nástroje okupačních úřadů, které přesto umožnily organizátorům prezentovat výstavu navenek jako „úspěch". Zodpovědné osoby toho také cíleně využily: díky uzavřené návštěvě úřadů, spolků a školních tříd bylo možné bez větších obtíží regulovat počet návštěvníků. Jak dokládají zprávy bezpečnostní služby, neprohlížela si větší část návštěvníků výstavu v žádném případě dobrovolně. To bylo jasné i vystavovatelům. Přesto použili navenek vysokou návštěvnost jako měřítko pro „úspěšnost".

Totéž platí pro pokusy nacistických úřadů ještě zvýšit vnější dojem z propagandistické výstavy mnohými zprávami v tisku. Protože byl protektorátní tisk plně kontrolován okupační mocí, neudivuje, že se všichni komentátoři vyjadřovali o výstavě nadšeně a často patetickými formulacemi. Platí to především pro český tisk. Větší část článků chválila domnělý význam a „úspěchy" výstavy tak přehnaně, že tím mohla sotva přesvědčit své české čtenáře. Platí to především v případech, kdy texty pocházely z pera novinářů, kteří byli beztak pověstní svou neomezenou spoluprací s okupačním režimem.

Konečně také mohli organizátoři financovat výstavu navzdory chaotickému plánování pouze díky svým mocenským prostředkům. Na jedné straně použili příspěvky českých úřadů, např. protektorátní vlády a lokálních úřadů. Na druhé straně se postaraly o vyrovnání průběžných nákladů pro-

pagandistické výstavy příjmy z prodeje lístků. Z velké části zaplatili svým zaměstnancům vstup české úřady, takže čeští daňoví poplatníci byli přizváni k pokladně dvakrát: veřejnými příspěvky a nákupem lístkových kvót.

Avšak ani počty návštěvníků ani ohlas v tisku nepředstavují vhodné prameny k tomu, abychom posoudili skutečné přijetí výstavy německým a českým obyvatelstvem. Zprávy bezpečnostní služby mohou rovněž poskytnout jen velmi omezené náznaky.[77] Můžeme však s jistotou říct, že výstava nebyla žádným způsobem koncipována pro české diváky. Nejenže organizátoři nakonec rezignovali na zpočátku plánovanou „speciální výstavu" pro „českomoravský prostor", také z diskuse o možné změně názvu je zřejmé, že především úřad Rosenberg nebyl připraven odklonit se od původního výstavního konceptu kvůli propagandistickým ohledům na české návštěvníky.

Tato zkušenost byla zajisté jednou z příčin, proč ÚŘP reagoval na pozdější návrhy úřadu Rosenberg jen velmi zdrženlivě. K tomu se přidala skutečnost, že úřad Rosenberg byl v té době a především v roce 1942 beztak stále více izolován v rámci nacistického režimu, a také proto mohl narazit u okupační moci v Praze na výhrady. Podobné koncepce, jako ta od Waltera Stanga, které měly vést ke zvýšení vlivu jeho úřadu v Praze na úkor 4. oddělení a k vytvoření pokusné laboratoře z česko-moravského prostoru pro účely úřadu Rosenberg, neměly v tomto kontextu zajisté žádnou šanci na uskutečnění. Navíc Stangovy plány stále více ztěžovala stoupající válečná omezení – což na druhé straně ÚŘP ulehčovalo udržet si od spolupráce s úřadem Rosenberg odstup.

Z němčiny přeložily Lucie WINKLEROVÁ a Olga KOVAŘÍKOVÁ.

77 Zprávy bezpečnostní služby byly napsány ze subjektivní perspektivy, a musí být proto opatrně a kriticky hodnoceny.

SYNDIKÁT ČESKÝCH SPISOVATELŮ OSÍDLUJE HORNÍ ALBEŘICE

Tamara NOVÁKOVÁ

Abstrakt *Osídlování vysídleného československého pohraničí po roce 1945 s sebou přinášelo řadu problémů. V každém regionu se osídlování neslo ve vlastním specifickém duchu a dopadu na kulturní krajinu. Tato studie pojednává o osídlování východokrkonošské hraniční obce Horní Albeřice, které si v roce 1946 vyhlédl Syndikát českých spisovatelů pro rekreaci svých členek a členů. Díky tomu se na několik let staly Horní Albeřice „kolonií spisovatelů", jak zaznívá ve vzpomínkách pamětníků i v dobových pramenech.*

Abstract *The resettlement of Czechoslovak borderland after 1945 belongs to more problematic parts of Central-European history. In each of the regions it held an original way and could also have a very specific impact on cultural aspect of local countryside. The study reflects situation in Horni Alberice, a borderland village set in the eastern part of the Giant mountains, which was chosen in 1946 as a holiday resort for members of Czech Writers Syndicate. The village therefore became a sort of writers colony and as such is its life reflected in memories of the contemporaries as well as other historical sources of that time.*

Klíčová slova *Horní Albeřice – osídlování – Syndikát českých spisovatelů – československé pohraničí – odsun/vyhnání německého obyvatelstva – rekreace – chalupaření – dějiny každodennosti – A. C. Nor – Jaroslav Andrejs – Adolf Branald – Jiří Marek – Achille Gregor – Marie Úlehlová-Tilschová – Vilma Warausová – Žofie Pohorecká – Rudolf Vojíř – pamětníci a pamětnice – orální historie*

Index Terms *Horni Alberice – settlement – Czech Writers Syndicate – Czechoslovak Borderland – displacement/pull-out of German ethnicity – holiday resorts – daily life history – A. C. Nor – Jaroslav Andrejs – Adolf Branald – Jiri Marek – Achille Gregor – Marie Ulehlova-Tilschova – Vilma Warausova – Zofie Pohorecka – Rudolf Vojir – contemporary – oral history*

Úvod

Celé československé pohraničí prodělalo po skončení druhé světové války mnohé zásadní změny. K těm největším patřila na mnoha místech často i zcela kompletní proměna obyvatelstva. Německé obyvatelstvo, které bylo mnohde v československém pohraničí obyvatelstvem původním, bylo hromadně odsunuto/vyhnáno[1] mezi lety 1945–1948. Zároveň s odsunem docházelo k novému slovanskému osídlování postupně vylidňovaného pohraničí a k návratům všech, kteří byli po osmatřicátém roce nuceni opustit své domovy. Osídlit během krátké doby rozsáhlé území s tolika domy, tisíci hektary zemědělské půdy, dílnami, obchody a průmyslovými podniky, často klíčovými pro obnovující se československé hospodářství, nebylo i přes silně a cíleně vedenou propagandu vůbec jednoduché. Jinak se osídlovala města, jinak úrodné zemědělské regiony a jinak pohraniční oblasti, kde před rokem 1945 žilo jen mizivé procento českého obyvatelstva. Na mnoha místech hůře osídlovatelných území stačili ještě Němci, často pod dohledem nových správních orgánů, zasít, pak byli svezeni do transportů a nebyl nikdo, kdo by pole sklidil, nakrmil dobytek,[2] vytápěl a větral opuštěná

1 V textu budu používat vždy oba pojmy vztahující se k vysídlování německého obyvatelstva z českého pohraničí po roce 1945. Odsun jako pojem užívaný v české historiografii a vyhnání (die Vertreibung) jako pojem převažující v německé historiografii.

2 Tento případ se konkrétně týkal mj. Horních Albeřic - viz relaci stavu zemědělství za rok 1945 a 1946 z pera předsedy Místní správní komise Horních Albeřic (MSK HA) Bohumila Černého (Státní oblastní archiv Zámrsk – Státní okresní archiv Trutnov/SOkA T/, fond Okresní národní výbor Trutnov /ONV T/, karton 92, inv. č. 1564). Na druhou stranu i ve sledované obci docházelo ojediněle k tomu, co většina německých i českých pamětníků nazývá fenoménem „vyhřátých peřin", tzn. že v některých případech noví osídlenci střídali původní obyvatele v tak rychlém sledu, že peřiny ještě nevychladly – nicméně v našem případě se jednalo výhradně o členy finanční stráže a úředníky MSK, kteří přicházeli do Horních Albeřic už v roce 1945 (SOkA T, ONV T, karton 92, inv. č 1564 a vzpomínky V. Šafránka viz Tamara NOVÁKOVÁ, *Místo krávy psací stroj*, Diplomová práce, PedF UK 2009, s. 163 – dále jen NOVÁKOVÁ). V případě Horních Albeřic došlo

stavení. Tato situace nastala na mnoha místech pohraničních hor a v podhůří, mimo jiné ve sledovaných Horních Albeřicích, obci ve východních Krkonoších, severně od Horního Maršova.[3] Na rozdíl od mnoha obcí, např. v Krušných horách, nedošlo i přes nezájem „očekávaných" nových osídlenců ve sledovaném mikroregionu k zániku osídlení a devastaci krajiny. Shodou okolností si totiž zmíněnou obec vybral k rekreaci Syndikát českých spisovatelů a pomohl zprostředkovat svým členům koupě konfiskovaných domů. Na několik let se albeřické údolí stalo zázemím „kolonie spisovatelů".[4]

Tato studie si klade za cíl přiblížit specifika osídlování československého pohraničí na příkladu konkrétní obce s důrazem na roli Syndikátu českých spisovatelů, jehož členstvo v Horních Albeřicích početně převažovalo nad jinými osídlenci.[5]

---

ke kompletnímu vysídlení původního německého obyvatelstva, na rozdíl od sousedních Dolních Albeřic a Dolních Lysečin, kde někteří původní obyvatelé z různých důvodů zůstali, a to zejména v Dolních Albeřicích, viz sčítání lidu k 28. 2./1. 3. 1950, Národní archiv v Praze (NA), sčítání lidu – sčítací operáty 1950 a seznamy Němců podle obcí; SOkA T, ONV T, karton 135 a dodatečné odsuny v roce 1948 *tamtéž* (karton 136, inv. č. 1972 a 1976). Více o odsunu/vyhnání a novém osídlení Dolních Lysečin, Dolních a Horních Albeřic v citované diplomové práci *Místo krávy psací stroj*.

3 Do roku 1950 se jednalo o obec Maršov IV, k 18. 1. 1950 došlo ke sloučení několika sousedících obcí, Horní Albeřice se spolu s dalšími obcemi staly správní součástí obce Horní Maršov (SOkA T, ONV T, karton 413, inv. č. 3518 a 3519 – agenda ke slučování obcí).

4 Syndikát českých spisovatelů, resp. jeho členové se usídlili i v Dolních a Horních Lysečinách, tato studie se ale cíleně zaměřuje pouze na jádro „spisovatelského osídlení" v Horních Albeřicích.

5 V Horních Albeřicích bylo 65 popisných čísel. K roku 1950 už 5 domů nestálo, 6 bylo pravděpodobně neobydlených (viz NOVÁKOVÁ – mapa), 7 patřilo státním lesům a jiným institucím, v 15 chalupařilo či v jednom případě žilo na stálo 15 jednotlivců či rodin a 31–35 domů rekreačně obýval Syndikát českých spisovatelů a spisovatelé-nečlenové. Přesný počet spisovatelů „ubydlených" v konkrétních domech nelze na základě dosavadního výzkumu přesně určit. Neexistuje žádný ucelený seznam zachycující členy syndikátů jako majitele domů v Horních Albeřicích. Lze sice určit, kdo z dohledaných majitelů byl členem syndikátu (viz Michal BAUER, *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany 2003, s. 274–295, kde jsou otištěny seznamy členů syndikátu), ale někteří pamětníci a některé prameny zmiňují i spisovatele, které nelze přiřadit ke konkrétnímu domu. Zároveň mezi majiteli albeřických domů byli spisovatelé, kteří nebyli členy syndikátu, popřípadě se jednalo o redaktory a nakladatele. Proto nám předešlý výčet nedá součet 65. Konkrétně bude pojednáno v dalších kapitolách. Předchozí vyčíslení je výsledkem porovnání několika pramenů: SOkA T, ONV T, karton 250 (příděly rodinných domů - k roku 1950); SOkA T,

Poslední, 25. transport v rámci tzv. organizovaného odsunu v okrese Trutnov odjel 16. 11. 1946 z nádraží v Mladých Bukách.[6] Původní němečtí obyvatelé Horních Albeřic se tak mohli potkat s některými novými osídlenci z řad Syndikátu spisovatelů, jak si v druhé polovině roku 1946 obhlížejí albeřické údolí a vybírají domy.[7] Rekreovat se v Albeřicích začali ale noví literárně činní osídlenci až v průběhu roku 1947,[8] kdy už většina původních obyvatel začínala nový život v nové zemi.

Zapomenuté horské údolí

Horské údolí Albeřického potoka bylo po skončení tzv. organizovaného odsunu v roce 1946 stranou dění. Horní Albeřice opustili hospodáři, resp. hospodařící byli donuceni k tomu, aby své domy, pole a louky navždy opustili. Malá selská stavení v chudém regionu, v zastrčeném horském údolí s drsným klimatem, kde byly ve srovnání s regiony více ve vnitrozemí infrastruktura, silnice, železnice, autobusové spojení, elektřina, obchody a služby mírně řečeno velmi nedostatečné, nelákala k uspokojování „zlatokopeckých" potřeb ani neslibovala vidinu snadného zisku či zlepšení hmotných podmínek.

ONV T, karton 599 (přídělová listina k roku 1950); SOkA T, fond Místní národní výbor Dolní Albeřice (MNV DA) – Pokladní deník MNV DA; Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (LA PNP), fond Syndikátu českých spisovatelů (SČS), nezpracovaný fond; databáze Národní knihovny a vzpomínky pamětníků Anny Novákové, Viléma Šafránka a Pavla Peciny. Vzpomínky prvních dvou viz NOVÁKOVÁ, s. 315–328. S P. Pecinou vedla autorka rozhovor v červenci 2010 v Horních Albeřicích.

6 SOkA T, ONV T, karton 1–11, odsuny z okresu Trutnov v roce 1946 podle transportů.

7 Jak již bylo řečeno, někteří Němci a Němky v regionu (v Dolních Albeřicích a Dolních Lysečinách) zůstali a se syndikátem a dalšími chalupáři v následujících letech soužívali, nicméně drtivá většina byla odsunuta/vyhnána.

8 Čas příchodu nových osídlenců lze určit na základě několika málo dopisů z korespondence Syndikátu českých spisovatelů s Fondem Národní obnovy (FNO), popřípadě Osidlovacím úřadem (OÚ). Tato komunikace ohledně národních správ domů probíhala na podzim roku 1946 (SOkA T, ONV T, karton 399, inv. č. 3129 – Syndikát českých spisovatelů a LA PNP, SČS, nezpracovaný fond). Dalším faktickým výstupem, který ukazuje na to, že noví obyvatelé, převážně z řad syndikátu začali jezdit do Horních Albeřic až v roce 1947, je zápis v pokladním deníku MNV DA o zaplacení nájmu za užívání domů (SOkA T, MNV DA). Mezi dvanácti nájemci je jmenováno i několik spisovatelů. Nicméně rekreanti, ať už z řad spisovatelů či ne, mohli jezdit do Horních Albeřic už dříve, aniž by byl jejich pobyt byrokraticky podchycen placením nájmu, a tudíž zachycen v pokladním deníku.

Horní Albeřice, pohled na severozápad od nejníže položeného domu obce po nejvýše položený dům, foto Gustav Šafránek 1953, archiv Viléma Šafránka.

Horní Albeřice, pohled na severozápad od nejníže položeného domu obce po nejvýše položený dům, foto Jan Faltejsek 2009, archiv autorky.

V Horních Albeřicích byly sice živnosti,[9] ale ty nemohly poskytovat živobytí, když v jejich bezprostředním okolí nevzniklo trvalé osídlení. Domy zde nabízely ve většině případů ubytování v jedné veliké místnosti a komoře.[10] Hospodářské zázemí domů mohlo být zajímavé pro potenciální hospodáře, nikoliv však pro ty, kdo chtěli vykonávat jiné zaměstnání, popřípadě hledali místo pro rekreaci. Voda v lepším případě protékala hospodářskou částí stavení, elektřina zavedena nebyla, záchod suplovala kadibudka na hnojišti, v lepším případě přilípnutá na dům. Noví hospodáři se v údolí až na malé výjimky neusadili. Do Horních Albeřic přišli místo nových hospodařících spisovatelé, spisovatelky a další lidé, kteří hledali rekreační možnosti pro sebe, své rodiny a přátele.

Příděly konfiskátů

Do doby, než se mohly domy konfiskované podle dekretu č. 108/1945 Sb. přidělovat do osobního vlastnictví, bylo možné dům, resp. konfiskovanou majetkovou podstatu, získat do národní správy. Ta byla zpočátku jedinou právní možností, jak získat objekt do užívání. Noví osídlenci, kteří přišli do albeřického údolí v letech 1946–1948, získávali domy nejprve do národní správy, pak v nich nějakou dobu přebývali jako nájemníci a až po do-

9 SOkA T, ONV T, karton č. 98, inv. č. 1688 – konfiskační výměry podle obcí, které obsahují popis konfiskátu.

10 *Tamtéž*.

končení „konfiskační“ administrativy mohli domy prostřednictvím Místní správní komise (MSK) a Okresního národního výboru (ONV) a později Krajského národního výboru (KNV) kupovat.

V praxi to znamenalo, že národní správce mohl dům opravovat, upravovat atd., ale nemohl ho prodat, toto právo příslušelo pouze státu. Pravomoci národních správců se samozřejmě komplikují v případě živností a průmyslových podniků, ale tento případ v Horních Albeřicích v praxi nenastal, přestože stavení, ve kterých byly řemeslnické dílny, obchody a hospody, byla zpočátku, jak je patrno z konfiskačních výměrů a zápisů MSK, dávána pod národní správu ve své předodsunové funkci (hospoda, obchod smíšeným zbožím, vápenka apod.).[11] Domy se začaly přidělovat, resp. prodávat až v roce 1948. Mělo se postupovat okres po okrese, obec po obci,[12] na námi sledované údolí došlo podle dat v přídělech rodinných domků až ke konci roku 1949.[13]

Podmínky pro příděly zněly takto: V první řadě musel být dům řádně konfiskován, podle informací uvedených ve věstníku Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy s prozaickým názvem *Osidlování*, bylo ještě v prosinci roku 1947 zhruba 40 % tzv. rodinných domků,[14] které nás vzhledem k charakteru Horních Albeřic zajímají, z právního hlediska nezkonfiskovaných. Týkalo se to i námi sledované obce vzhledem k tomu, že ve spojené Místní správní komisi pro Horní a Dolní Albeřice úřadovali svým hlavním povoláním vytížení úředníci finanční stráže.

Druhá podmínka stanovila, že za dům, který má být přidělen, musel jeho dočasný obyvatel, byl-li jaký, řádně platit (což mohl osídlenec ovlivnit) vyměřené nájemné (v gesci Místní správní komise, popřípadě Okresního národního výboru). Vyměření nájemného a jeho placení ovlivňovaly různé faktory, například slevy na základě prokázané sociální situace osídlence, nájemné se dále snižovalo, byl-li dům v národní správě toho, kdo žádal o příděl.

Třetí podmínka stanovovala zanesení domu úředním orgánem do schváleného seznamu konfiskátů určených k přídělu. Teprve poté mohl zájemce

11 SOkA T, ONV T, karton č. 98, inv. č. 1688 – konfiskační výměry podle obcí, podle dekretu č. 108/1945 Sb.

12 *Osidlování*, 23. 12. 1947, s. 614–615.

13 SOkA T, ONV T, karton 248, složky žádostí přídělů rodinných domků pro Horní Albeřice.

14 *Osidlování*, 23. 12. 1947, s. 614–615.

či zájemkyně o příděl zažádat, tzn. podat přihlášku. V případě národních správ i přídělů měli být upřednostněni lidé, kteří byli za války perzekvováni, byli v koncentračních táborech, bojovali v zahraničních jednotkách, pocházeli z pohraničí a byli z něj v roce 1938 vyhnáni, popřípadě přišli za války o svůj majetek. Zájemce či zájemkyně museli splnit i další více či méně zkontrolovatelné předpoklady. Museli mít českou, slovenskou či jinou slovanskou národnost, být bezúhonní, prokázat národní a státní spolehlivost, nesměli mít rodinné příslušníky německé nebo maďarské národnosti, uchazeč musel prokázat, že není svobodný a že v domku bydlí nejpozději od 1. 4. 1947. Poslední podmínka v našem případě neplatila, mnoho zájemců v domku předtím, než o něj zažádali, nebydlelo, ale kvůli poměrně nízké konkurenci a politické snaze splnit osídlovací plán vytyčený již v roce 1945, nebyl na tento fakt brán zřetel. Žadatel dále neměl mít jiný domek nebo byt v osobním vlastnictví a měl prokázat, že má v místě práci.[15] I v tomto bodě byla v námi sledované obci udělena výjimka, a to samotným Fondem národní obnovy, který domy nabízel Syndikátu českých spisovatelů explicitně k rekreaci.[16]

V případě Horních Albeřic měli na základě dohody s Fondem národní obnovy a Místní správní komisí při přidělování přednost členové a členky syndikátu, popřípadě jimi doporučené osoby. Všechny tyto okolnosti se uváděly v žádosti o příděl. Ty pak byly Okresním národním výborem na základě doporučení Místní správní komise posuzovány, neboť o jeden dům mohlo projevit zájem více uchazečů, jak se stalo v několika případech i v Horních Albeřicích.[17] Poté, co byl příděl schválen, musel člověk, ať v domě bydlel, nebo ho měl k rekreaci, popřípadě o něj projevoval zájem „z dálky", zaplatit definovanou částku. Částka se v případě námi sledovaného mikroregionu v roce 1950 pohybovala od pěti do třiceti tisíc, nejčastěji v rozmezí deseti až šestnácti tisíc Kčs.[18]

15 *Tamtéž.*
16 SOkA T, ONV T, karton 399, inv. č. 3129.
17 SOkA T, ONV T, karton 248, složky žádostí přídělů pro Horní Albeřice.
18 *Tamtéž.*

Syndikát českých spisovatelů - akce osídlování Horních Albeřic

Už v roce 1946 bylo zřejmé, že přes všechny propagační akce směřující k osídlování československého pohraničí se některé oblasti budou potýkat s osídlovacími problémy. Takovou obcí byly i Horní Albeřice. Zájem lidí, kteří by se chtěli nastěhovat nastálo, byl zanedbatelný, jak jsme již nastínili. Fond národní obnovy oslovoval i různá zájmová a profesní uskupení z důvodu proklamovaného osídlování. Takto byl pravděpodobně (stejně jako jiné zájmové a profesní organizace) osloven i Syndikát českých spisovatelů, který měl zájem o rekreační chalupy pro své členy.[19]

Syndikát českých spisovatelů byl profesní spisovatelská organizace, jejímž účelem byla ochrana zájmů a práv spisovatelské obce. Syndikát vznikl v roce 1918 a existoval až do roku 1949. Mezi léty 1939–1945 byla jeho existence omezena na hospodářsky-administrativní činnost, v plné činnosti byl syndikát obnoven už v létě 1945. Z podnětu svých členů – komunistických spisovatelů, jmenovitě Františka Halase, Jana Drdy a Václava Řezáče, se přihlásil pod centrální zastřešení Ústřední rady odborů, a tím se výrazně posunul od prvorepublikové stavovské organizace k organizaci politicko-odborové. Podmínkou členství v syndikátu byla tři publikovaná umělecky hodnotná díla nebo šest literárních překladů či dlouholetá publikační činnost. Syndikát ve své široké platformě sdružoval spisovatele a spisovatelky, překladatele a překladatelky, ale i autory a autorky vědecké literatury.

Členové platili členské příspěvky, po obnovení činnosti v roce 1945 se jednalo o jedno procento příjmů z literární činnosti. Mezi lety 1918 a 1939 tvořilo členskou základnu zhruba 200 až 300 členů, v roce 1946 se počet zněkolikanásobil – evidovaných členů bylo 1333. Po válce obnovený syndikát byl už od počátku své nové existence silně politizován a v důsledku toho se začal výrazně vnitřně diferencovat, což vyvrcholilo po prvním poválečném sjezdu československých spisovatelů, který se konal 16.–20. 6. 1946. Závěrečná rezoluce se nesla v duchu přihlášení se k socialistickému humanismu, národním tradicím, dvouletému plánu. Diskutovalo se na téma vztah spisovatele a politiky, vztah spisovatele a státu. V době 17. 5. – 10. 7. 1945 zasedala očistná komise syndikátu, která prováděla de-

19 Syndikát měl od FNO k dispozici i zámek Dobříš jakožto „dům oddechu", v roce 1946 ho dostal do národní správy a postupně ho získal do stálého užívání. Obdobným způsobem syndikát získal i Kramářovu vilu ve Vysokém nad Jizerou, která členstvu měla sloužit jako ozdravovna. (LA PNP, SČS, nezpracovaný fond.)

nacifikaci své členské základny formou vylučování a pozastavování členství některým členům. Často se jednalo a vylučovalo na základě nepodložených informací. Mezi postiženými byli např. František Kožík a Jan Zahradníček. Pouhý den po 25. únoru 1948 vzniká Akční výbor syndikátu podléhající Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty. Začíná druhé kolo vylučování z důvodu negativního postoje k lidově demokratickému zřízení. Na rozdíl od denacifikace nejsou potřeba vůbec žádné důkazy, jména jsou už dávno vybraná. Mezi vyloučenými byli A. C. Nor, F. Peroutka, I. Blatný, J. Zahradníček, M. Mareš aj. V roce 1949 vzniká nová organizace, vystavěná od základů podle nového ducha doby – Svaz československých spisovatelů. Vědečtí spisovatelé a překladatelé se postupně oddělují do vlastních profesních organizací.[20]

Syndikát ze své podstaty profesně odborové organizace zprostředkovával svým členům zvýhodnění v rámci různých přídělů – od potravin, věcí denní potřeby až po příděly rekreačních domů do osobního užívání.[21] Členové a členky si měli prostřednictvím syndikátu žádat o příděly domů. V dopise Heleně Dvořákové z 1. 11. 1946 je uvedeno, že konečný termín pro zařazení zájemců do seznamu žadatelů o příděl je 21. 9. 1946 (seznam žadatelů pravděpodobně vznikl ještě před tím, než byla vybrána vhodná obec k rekreaci).[22] V dalším dopise z 18. 12. 1946 si A. C. Nor stěžuje na špatné přijetí ve Volském Dvoře, kde se nakonec ukázalo, že všechny domy jsou již obsazeny. Z toho se dá usoudit, že ještě na konci roku 1946 hledal syndikát vhodné objekty.[23] Další korespondence mezi Osidlovacím úřadem-Fondem národní obnovy (OÚ-FNO) a Okresním národním výborem (ONV) v Trutnově z 27. 11. 1946,[24] ve kterém žádá OÚ-FNO schválení svého návrhu na osídlení Dolních a Horních Lysečin a Dolních a Horních Albeřic spisovateli ze syndikátu, ONV v Trutnově na žádost reaguje dne

20 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 4, sv. 1, Praha 2008, s. 505–508, srov. s: Pavel JANOUŠEK a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 1 (1945–1948), Praha 2008, s. 37–41 a 59–61. Více o syndikátu viz: Michal BAUER, *Ideologie a paměť*; Milan DRÁPALA, *Spisovatelé na rozcestí*, Soudobé dějiny, 4–5/1994, s. 450–462; Jiří KNAPÍK *Akční výbory a kultura na prahu nové doby*, Soudobé dějiny, 3–5/2002, s. 455–475.

21 *Lexikon české literatury*. *Osobnosti, díla, instituce*, díl 4, sv. 2, Praha 2008, s. 508.

22 LA PNP, SČS, nezpracovaný fond.

23 *Tamtéž*.

24 Korespondence mezi OÚ a FNO v Praze a ONV Trutnov (SOkA T, ONV T, karton 399, inv. č. 3129). Nicméně A. C. Nor ve svých pamětech vzpomíná, že syndikát jako první oslovil FNO, není důvod tomu nevěřit, ale úřední dokument, který by to dokládal, nebyl nalezen – viz A. C. NOR, *Život nebyl sen*, Brno 1994, s. 563.

4. 12. 1946 kladně, resp. píše, že nemá námitek, nebude-li zájem z řad jiných osídlenců.[25] To znamená, že osídlování členy syndikátu bylo schváleno až v prosinci roku 1946. Nicméně praxe – tedy vybírání domků – mohla předběhnout schvalovací proceduru. Členové a členky syndikátu začali do Dolních a Horních Lysečin a do Horních Albeřic pravidelně jezdit až v roce 1947.[26] Jak již bylo deklarováno, tato studie se věnuje pouze Horním Albeřicím, kde měli spisovatelé a spisovatelky „většinu".

Obce a domy nabízené Fondem národní obnovy Syndikátu českých spisovatelů v roce 1946 (tabulka č. 1)		
okr. Trutnov	40 domků	Horní Albeřice
	40 domků	Horní Lysečiny
	20 domků	Dolní Albeřice
okr. Vrchlabí	40 domků	Bolkov
	15 domků	Strážné
	20 domků	Volský Důl
okr. Jilemnice	12 domků	Horní Dušnice
	10 domků	Stromkovice
	10 domků	Bratrouchov

(SOkA T, ONV T, karton 399, inv. č. 3129)

Archivní prameny doplňuje vzpomínka člena syndikátu a organizátora osídlovací akce A. C. Nora: „Ještě jedné akce Syndikátu jsem se zúčastnil, a to velmi aktivně. V roce 1946, kdy se obsazovalo československé pohraničí, z něhož byli Němci odsunuti na Západ, dostal Syndikát výzvu Fondu národní obnovy, aby si v pohraničí vybral „vysídlenou" osadu k tvůrčím a rekreačním účelům svých členů. Podobně si měli vybrat výtvarní umělci, filmoví pracovníci a jiní."[27] Fond národní obnovy po dohodě s příslušnými okresními národními výbory[28] učinil Syndikátu českých spisovatelů na-

25 SOkA T, ONV T, karton 399, inv. č. 3129.

26 SOkA T, MNV Dolní Albeřice, Pokladní deník MNV DA.

27 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 563.

28 Z dopisu z 15. 10. 1946, který syndikát adresoval Osidlovacímu úřadu v Trutnově, vyplývá, že syndikát má zájem o domky v pohraničí pro své členy, ideální by prý byla celá jedna obec, zájem byl jak o domy k trvalému pobytu, tak o domy k rekreaci. V dopise jsou zmíněné i další oslovené osidlovací úřady v Karlových Varech, Bruntále a Plzni. (LA PNP, SČS, nezpracovaný fond.) A. C. Nor ve svých pamětech *Život nebyl sen* (s. 563)

bídku národních správ v několika obcích, které podle toho, co spisovatel a člen syndikátu A. C. Nor píše ve svých pamětech, osobně se svým kolegou vybral poté, co sjezdili téměř celé severní pohraničí.

„Výbor mě pověřil, abych spolu s jedním nebo dvěma členy syndikátu prohlédl některé okresy v pohraničí a pokusil se najít osadu vhodnou k naznačeným účelům (rekreace členů). Sjezdili jsme v mé aerovce s dr. Pavlem Naumanem a J. R. Vávrou okres českolipský a liberecký v severních Čechách a našli jsme řadu obcí vyrabovaných a vyplundrovaných, jako by v nich plenili vandalové a nejhorší nepřátelé. Domky měly vytlučená okna, vypáčené dveře, vytrhané podlahy, rozbitý nábytek, obsah skříní a všech zásuvek byl rozházen po celém domě. Všude byly stopy po hledačích pokladů, které snad poskrývali Němci před svým odsunem. Byl to tristní pohled na vandalismus českého člověka (opravdu člověka?), který tu řádil. V severních Čechách jsme nenašli nic. Sem tam byl ještě zachovalý domek, ale takových nebylo mnoho a byly jen ojedinělé, nedotčenou osadu jsme pro syndikát nenašli. Větší štěstí jsme měli (už jen já s Pavlem Naumanem), když jsme projížděli okresy Vrchlabí, Jilemnice a Trutnov. Na Trutnovsku jsme nad Horním Maršovem objevili údolí rozštěpující se do dvou údolí, v obou údolích byly po několikakilometrové délce po stráních a podél cesty rozstříkány domky v malebných seskupeních i jednotlivě. Byly to Horní a Dolní Albeřice a Dolní a Horní Lysečiny, vlastně čtyři malé obce pod společnou správou jedné správní komise, [jednalo se o dvě Místní správní komise – MSK Dolní a Horní Albeřice a MSK Horní a Dolní Lysečiny, pozn. aut.] kterou tvořili příslušníci finanční stráže, a ti jediní spolu s několika rodinami neodsunutých Němců tu představovali všechno obyvatelstvo, když všichni ostatní Němci byli podle dekretů prezidenta republiky odsunuti. V. Dufek, předseda správní komise, nás přivítal s nadšením a hned s námi mluvil o způsobu, jakým máme Albeřice a Lysečiny nabídnout členům Syndikátu.

Po návratu do Prahy jsme všem členům Syndikátu poslali oběžník s podrobnými zprávami o obcích, které máme k dispozici pro členy k rekreaci a tvůrčí práci, a vyzvali jsme zájemce, aby se zajeli do Albeřic ke správní komisi podívat a pak syndikátu ohlásili, zdali si domek vybrali. Způsob převzetí měl pak určit FNO. Akce měla úspěch – ze šedesáti domků jich členové syndikátu obsadili pětačtyřicet. Ačkoliv když jsme jeli vhodnou

hovoří zejména o tom, že projeli za účelem hledání vhodné destinace celé severní Čechy.

osadu hledat,[29] neměli jsme ani Pavel Nauman, ani já o žádný domek zájem, já jsem přece jen neodolal a na jeden domek v Horních Albeřicích jsem se přihlásil."[30]

Za zmínku stojí proměna vztahování se nových osídlenců k Horním Albeřicím a sousedním obcím. Syndikát, jak píše Nor ve svých pamětech, hledal vhodné „domky" v „osadě", které by byly vhodné především k rekreaci. Rekreanti z řad syndikátu a další noví osídlenci založili nejpozději v březnu 1948[31] kolonii spisovatelů v čele s osadním výborem, a tím jakýsi autonomní subjekt, který měl i svého předsedu, Jana Holuba, člena Syndikátu českých spisovatelů.[32] Slovo „rekreace" bylo původním německým obyvatelům Horních Albeřic pravděpodobně povětšinou neznámé.[33] Možná si někteří z nich slovo rekreace osvojili v letech 1938–1940 na zá-

29 Fond národní obnovy nabízel podle výše citované dokumentace syndikátu 60 domů v Dolních a Horních Albeřicích, Nor ve svých pamětech hovoří o pětačtyřiceti obydlených. Autorce se zatím podařilo mezi poválečnými obyvateli „odhalit" s určitostí pouze 32 členů syndikátu v Horních Albeřicích. Přičemž pouze u 27 je zřejmé, který dům v Horních Albeřicích jim patřil, 5 nelze s konkrétním domem propojit – konkrétně Jiří Červený, Jaromír Hořec, Oldřich Kryštofek jsou zmiňováni v pokladním deníku MNV DA jakožto nájemníci v Horních Albeřicích, ale bez specifikace čp., možná si nakonec domy nekoupili. Jarmilu Otradovicovou zmiňuje ve svých vzpomínkách Jan Pilař (Jan PILAŘ, *Sluneční hodiny*, Praha 1989, s. 128). Nicméně mohla jezdit za někým na návštěvu. Josefa Bečku vzpomíná ve svém zápisníku Žofie Pohorecká (LA PNP, fond Žofie Pohorecké, zápisníky), z kontextu zápisku vyplývá, že také jezdil do Horních Albeřic, ale nic konkrétního k němu neuvádí, je tedy nutné brát poslední dvě jména s jistou rezervou. Vedle členů syndikátu jezdíval do Albeřic i spisovatel Zbyněk Havlíček, redaktor Jaroslav Hájek, redaktorka Helena Michajlová-Ročňová a nakladatel Kristián Hynek. Celkově nám tak vychází číslo 36 literárně působících rekreantů. Buď Nor do svého počtu počítá i spisovatele, kteří si našli domy v Dolních a Horních Lysečinách či Dolních Albeřicích (z citace vyplývá, že má Nor za to, že se jedná o společnou MSK), nebo zahrnuje i zájemce, kteří třeba do Albeřic jako nájemníci jezdili, ale dům si nakonec přidělit nenechali, popřípadě pouze intenzivně navštěvovali své známé, nebo byli se syndikátem pouze „spřízněni".

30 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 563–564.

31 Potvrzení vydané syndikátem prof. J. Holubovi dne 12. srpna 1948, že je od března uznaným mluvčím těch členů syndikátu, kteří mají domy v Dolních a Horních Lysečinách a Dolních a Horních Albeřicích, a že je jako člen syndikátu oprávněn za ně jednat s úřady v Praze a Trutnově. O dění spojeném se syndikátem v obcích měl pravidelně informovat syndikát v Praze (LA PNP, SČS, nezpracovaný fond, osobní složka Jana Holuba). Z roku 1948 se dochovalo také několik zápisů ze schůzí kolonie spisovatelů alias osadního výboru.

32 *Tamtéž*.

33 Viz NOVÁKOVÁ, s. 113–115 (vzpomínky pamětníků – původních německých obyvatel).

Jan Holub, fotografie z osobní složky Jana Holuba uložená ve fondu Syndikátu českých spisovatelů, autor a datace neznámá, originál je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

jezdech organizovaných německou nacistickou organizací Kraft durch Freude. Ale tento fenomén, ať se Albeřičtí účastnili zájezdů nebo ne, byl importem z jiného kraje, resp. země.

Obyvatelstvo Horních Albeřic v letech 1946–1950

V letech 1947–1949 se ze zemědělských a původně trvale osídlených Horních Albeřic stává rekreační oblast, jejíž horní část, kde nezůstali žádní starousedlíci, zela mimo sezónu prázdnotou, resp. tu žila jediná, v Horních Albeřicích trvale usedlá rodina příslušníka finanční stráže Gustava Šafránka, který se po zrušení finanční stráže v roce 1949 v Albeřicích natrvalo usadil, nejprve v čp. 56 a posléze vedl hospodu v čp. 12. (Vzpomínky jeho nevlastního syna Viléma na následujících stranách přiblíží každodennost ve „spisovatelské kolonii".) Píšících osídlenců-rekreantů bylo v obci, jak už jsme zmínili, mezi jednatřiceti a šestatřiceti. Jen někteří ale jezdili do Albeřic často a déle než pár let.[34]

Sčítání lidu z roku 1950[35] zachycuje dvě skupiny obyvatel. První skupinou jsou noví osídlenci usazení nastálo; dnes už nikdo z nich ani jejich potomků v Horních Albeřicích nežije. V průběhu let buď zemřeli, nebo se oni či jejich děti odstěhovali do Horního Maršova, popřípadě do vzdálenějších regionů. Druhou skupinu tvoří rekreanti (ať už píšící či nikoliv), tedy ti chalupáři, kteří měli podle mnohých zachránit Krkonoše, a v první poválečné fázi je rozhodně zachránili.[36]

34 Dobu pobytů jednotlivých členů syndikátu lze určit ze zmiňovaných vzpomínek V. Šafránka, P. Peciny, které jsou částečně konfrontované s archivními prameny: SOkA T, ONV T, kartony 687 (převody nemovitostí) a 572 (převody nemovitostí).

35 NA, sčítací operáty – sčítání lidu 1950.

36 V případě sousedních Dolních Albeřic a Dolních Lysečin byla situace pestřejší. V obou

Učitel Jaroslav Rožec, jeden z chalupářů (Horní Albeřice čp. 18), se ve svém článku *Ještě jednou Albeřice*[37] s velkou nostalgií a s velkým časovým odstupem vztahuje ke svým sousedům: „Po válce nebyly volné soboty a auto měli jen ti zámožnější z předválečné doby. Jen sama výprava z Prahy nebo Pardubic[38] do Albeřic byla dobrodružstvím. Doma rance a batohy a vše dopravit na nádraží, ve Svobodě zase vše přestěhovat do přecpaného autobusu, kde se často přestupoval zákon o neprostupnosti hmoty. Pak se šlo do kopců pěšky jednu až dvě hodiny cesty. To se rance a batohy pěkně pronesly! Chalupy, protože se tam málo jezdilo, byly vlhké, tak nejdřív zatopit, vyvětrat, vyhodit peřiny a teprve potom přemýšlet o tom, kam uložit přinesené. Pokud se sem jelo jen na neděli, tak v poledne, kdy v domě začínalo být snesitelně, chalupář balil, aby stihl spojení domů. To se skoro nevyplatilo. Osadníci sem proto jezdili na delší dobu v době prázdnin. Potom zase bylo potřeba dvakrát týdně pěšky s batohem a taškou na nákup do Maršova.“[39] V rámci této skupiny tvořili výraznou podmnožinu spisovatelé a spisovatelky ze Syndikátu českých spisovatelů.

Spisovatelská kolonie v Albeřicích

Spisovatelská kolonie jako svého typu autonomní subjekt působila v rámci Syndikátu českých spisovatelů a rovněž v rámci Místní správní komise Dolní a Horní Albeřice, posléze v rámci Místního národního výboru Horní Maršov. Jejím dědicem je „osadní výbor“, který existuje dodnes, byť už několik desítek let Syndikát českých spisovatelů neexistuje.

„Albeřice se staly první chalupářskou obcí v Krkonoších s vlastní samosprávou, kterou vedl po dlouhá léta p. prof. Jan Holub. Ten se staral nejen o věci veřejné a styk s úřady, ale organizoval v letních měsících ‚Kulturní albeřické léto‘. Ve vsi bylo tehdy dost osadníků, kteří rádi ukázali svá literární a výtvarná díla. Byly to pěkné letní měsíce. To vše patří minulosti a je škoda, že se již nevrátí.“ Tak vzpomíná na dobu konce 40. a počátek 50. let Jaroslav Rožec.[40]

obcích zůstalo několik německých rodin. Více viz NOVÁKOVÁ, s. 184–193 a 241–248.

37 Jaroslav ROŽEC, *Ještě jednou Albeřice*, Krkonoše 9/1999, s. 22–23 (dále jen ROŽEC I).

38 V rámci nových osídlenců tvořili vedle Pražáků druhou největší skupinu lidé s trvalou adresou v Pardubicích, ti ale nebyli členy syndikátu, viz přídělovou listinu pro Horní Albeřice (SOkA T, ONV T, karton 599, inv. č. 4510) a žádosti o příděly (*tamtéž*, karton 250).

39 ROŽEC I, s. 22–23.

40 *Tamtéž*, s. 23.

V Památníku národního písemnictví ve fondu Syndikátu českých spisovatelů se dochovalo několik zápisů ze schůzí „spisovatelské kolonie", které dokládají, čím se spisovatelé a spisovatelky jakožto chalupáři zabývali. Dne 20. 1. 1948 byl novým osídlencům zaslán oběžník, který shrnoval informace projednané na schůzi konané 14. 1. 1948. Prvním bodem byla elektrifikace Albeřic, kterou Východočeské elektrárny slíbily provést nejpozději do konce roku 1950. Ve skutečnosti si v Horních Albeřicích i přilehlých obcích na zavedení elektrického proudu počkali až do první poloviny 60. let. Z oběžníku vyplývají nicméně zajímavé informace: Schůze se zúčastnilo 28 členů (na to, že se jednalo o leden, to byla poměrně vysoká účast), z nichž tři hlasovali proti elektrifikaci. Škoda, že nevíme kdo jmenovitě, bylo by zajímavé porovnat tento fakt s literárními díly hlasujících. Nové osídlence evidentně pálilo, že v obci nefunguje žádné pohostinské zařízení, nechali tedy v *Hostimilu* uveřejnit inzerát, že hledají řádného hostinského pro Horní Albeřice. Albeřická hospoda sehrála v životě albeřických rekreantů jistě důležitou roli, neboť poskytovala společný prostor, jak se ukáže níže ve vzpomínkách pamětníků. Dále ze schůze vyplývá plán vést kroniku, kterou měl spravovat člen syndikátu Jaroslav Voříšek. V knihařství firmy Nepevný měla být zakoupena za 600 Kčs kronika vázaná v kůži. Zdali se pan Voříšek opravdu chopil psaní a shromáždil různé fejetonky, které psali spisovatelé a spisovatelky o Horních Albeřicích, není zřejmé. Kronika by byla cenným pramenem pro tuto studii. Na schůzi byly odhlasovány příspěvky na pokrývání drobných společných nákladů ve výši 100 Kčs. Důležitá je informace, že ještě v dubnu 1948 probíhala v rámci Syndikátu českých spisovatelů akce osídlování Horních Albeřic, která však měla být dle zápisu brzy ukončena. Zástupci osídlenců, tajemník spisovatelské kolonie Vondrouš[41] a A. C. Nor měli jednat s Národním pozemkovým fondem o ceně přidělovaných domků. Syndikát si opravdu nekladl malé cíle, kromě zmíněné elektrifikace vedl jednání s Čedokem o zavedení pravidelné dopravy z Prahy do Horních Albeřic. Spisovatelská kolonie intervenovala u Československých cementáren a vápenic, n. p., ohledně stržení komínu vápenky poblíž domu v Horních Albeřicích čp. 13. Podle vzpomínek Viléma Šafránka došlo ke stržení až v polovině 50. let, možná i zásluhou intervence spojených spisovatelských sil.

41 Pan Vondrouš ovšem nebyl členem syndikátu (viz Michal BAUER, *Ideologie a paměť*, s. 275–290), ale musel být majitel či alespoň nájemce některé z hornoalbeřických chalup, nicméně autorce dostupné a zde již několikrát citované prameny (vyjma v této kapitole citovaného nezpracovaného fondu v LA PNP, SČS) jeho jméno nezachycují.

Druhý oběžník psaný na hlavičkovém papíře Syndikátu českých spisovatelů je z 19. 4. 1948. V něm se píše, že zmocněnci nových osídlenců, pan Jan Holub a pan Vondrouš, jednali s Místní správní komisí a Osidlovacím úřadem o zřízení hostince v Horních Albeřicích čp. 12. Což se jim podle informací ze sčítání lidu z roku 1950 podařilo. Po dobu dvou až tří let[42] vedl hospodu Rudolf Franc z Nasavrk. Inzerát v *Hostimilu* tedy pravděpodobně zafungoval. Syndikát se měl podílet i na správě hospody. Předseda s tajemníkem informují nové osídlence o rozšiřování silnice, které má postihnout některé domy. Mj. dům čp. 63, který byl opravdu v roce 1949 prohlášen za bouračku, jak stojí v zápise Místního národního výboru Horní Maršov ze dne 29. 8. 1949. Zda to bylo kvůli silnici, v zápise nestojí.[43] Dále syndikát žádá všechny osídlence, aby k rukám pana Vondrouše zaslali informace o tom, v jakém stavu se nachází přidělování rodinných domků.

Dne 24. 2. 1948 byl zhotoven další oběžník, který informoval, že se 2. března bude konat schůze albeřických a lysečinských členů syndikátu v pražské budově Syndikátu českých spisovatelů v Ječné ulici č. 6. Tématem má být opět výběr restauratéra. Tajemník Vondrouš dále informuje, že momentálně jsou v Albeřicích sněhové podmínky ideální k lyžování, na stráních leží 70 až 100 cm prašanu a slunce svítí.

Dne 10. 5. 1948 proběhla rychlá schůze, jejímž tématem byla likvidace nerozebraného uhlí, a jednání s Čedokem o spojení Praha – Albeřice. O tom, že by se tento krásný nápad realizoval, nevypovídá ani jeden z pamětníků.

Další oběžník syndikátu je datován až 15. 12. 1948, kvůli času předvánočnímu nebylo prý možno svolat schůzi, tak předseda Jan Holub pouze informuje ostatní osídlence. První informace se týká fasování lyžařských bot, které by mělo umožnit ministerstvo vnitřního obchodu prostřednictvím syndikátu. Dalším bodem je silvestrovský večer. Členové a členky si mají připravit program, restauratér Franc, jak se píše dál, přislíbil hudbu. V souvislosti se Silvestrem sděluje Jan Holub, že spisovatelka Úlehlová-

42 Podle pamětníka Pavla Peciny vedl hospodu mezi léty 1947–1950 Rudolf Franc, což dotvrzují i zápisy MNV Horní Maršov (SOkA T, MNV Horní Maršov, zápisy ze schůzí), v letech 1950–1952 Jandíkovi a od roku 1952 vedli hospodu Gustav a Karla Šafránkovi, což potvrzuje i pamětník Vilém Šafránek.

43 V. Šafránek vzpomíná na silnici jako na úzkou cestu posypanou hrubým štěrkem, sám po ní denně jezdil s koněm a vozíkem. Nezmiňuje se o tom, že by došlo k nějaké zásadní úpravě předtím, než byla cesta v 60. letech 20. století rozšířena a vyasfaltována (viz NOVÁKOVÁ, s. 233).

-Tilschová ochotně obstarala poukaz na 25 litrů vína. Víno je plánováno jako dar členům finanční stráže v Albeřicích. Na přetřes se znovu dostává zbourání komína vápenky. Syndikát pilně schvaluje žádosti svých členů o příděly a vyjednává s Fondem národní obnovy o dekretech. Kromě uhlí se hromadně objednává i příděl petroleje.

Petrolejem začíná i poslední dochovaná zpráva o spisovatelské kolonii z 12. 1. 1949. Okresní národní výbor dodal poukázky „na 6 litrů petroleje pro jednu spisovatelskou jednotku". Obrat opravdu hodný spisovatele. Jednotkou je asi myšlena rodina spisovatele či spisovatelky. Osídlenci z řad syndikátu si mohou petrolej vyzvedávat v Maršově u drogisty, který dostal od Jana Holuba jednak poukázku a také seznam všech, co na něj mají nárok. Ve zprávě je citován děkovný dopis FS: „Členové bývalé finanční stráže (nyní SNB útvar) vzdávají tímto své díky za milou pozornost projevenou jim darováním vína a literatury k vánocům 1948. Současně děkují za přátelský vztah všech spisovatelů k býv. fin. stráži, kterého si tato váží a chápe jej s porozuměním a radostí. Členové býv. fin. stráže v Hor. Albeřicích přejí všem osídlencům Albeřic z řad spisovatelů hodně zdaru a úspěchů v novém roce a doufají, že pobyt v krásném horském koutě jim přinese uklidnění a ozdravění, jak si toho při své umělecké tvorbě plně zasluhují. Podepsáni: Chvalina, Vrbata, Kolář, Šafránek, v.r."

Ke spisovatelské kolonii se ve dvou zápisech vztahuje i Místní národní výbor (MNV) Maršov IV, resp. Horní Maršov. Na schůzi dne 1. 8. 1949 je čten zápis ze schůze spisovatelů. Tajemník Dostál navrhuje, aby spisovatelé svou snahu po spolupráci dokázali tím, že vypomohou se sklizní sena. K vyřízení to dostal bývalý člen finanční stráže působící i jako člen MKS v Lysečinách a vedoucí zásobovací komise pro oblast Lysečiny, Albeřice a Suchý Důl a současný předseda MNV Maršov IV Miroslav Pechan.[44] Ještě na jedné schůzi MNV Maršov IV přišla kolonie spisovatelů na přetřes. V zápise ze dne 29. 8. 1949 se píše, že byl vzat na vědomí přípis Jana Holuba, předsedy samosprávy spisovatelů, o jejich spolupráci s MNV. Jak spolupráce dopadla, není zřejmé. Podle vzpomínek Adolfa Branalda při sklizních vypomáhal Jaroslav Andrejs. Je velmi pravděpodobné, že nebyl jediný, ať už důvodem byla touha po manuální práci, ochota pomoct či stranická horlivost.

44 Zápisy ze schůzí MNV Maršov IV z let 1946–1949.

Spisovatelé a spisovatelky v chalupářské každodennosti

Na následujících stranách se blíže seznámíme s konkrétními členy a členkami syndikátu z jiného úhlu, než jaký je obvyklý v různých lexikonech, encyklopediích a příručkách typu Kdo byl kdo. Literárně činné osobnosti ze syndikátu, z nichž některé jsou známé i širší veřejnosti, „představíme" zejména v jejich chalupářské roli a v kontextu albeřické každodennosti, vybraných životních osudů a naznačené umělecké tvorby, jiné zmíníme pouze základními údaji. Výběr těch, o nichž se zmíníme více, je dán množstvím pramenů a vzpomínek, které jsou autorce dostupné.

A. C. Nor, vl. jménem Josef Kaván (1903–1986), organizátor „spisovatelské akce", jak byla nazývána osídlovací akce Horních Albeřic v úředních dokumentech i jiných institucí, než byl syndikát,[45] byl prozaik, fejetonista, novinář, literární kritik a nakladatelský redaktor. Významná část díla je zasazena do jeho rodného kraje na Opavsko a Ostravsko. Zmiňme román *Bürkental* (1925) – barvitý a neidealizovaný příběh prosté slezské dědiny v době pozemkové reformy po první světové válce, v němž se Norovi podařilo vystihnout selskou lásku k půdě i psychiku vesnického kolektivu.[46] Těžiště jeho literární tvorby bylo mezi světovými válkami.

A. C. Nor aktivně působil po válce v obnoveném Syndikátu českých spisovatelů, ve kterém zastával roli pokladníka.[47] Nor byl jedním z prvních vyloučených 26. února 1948 na první schůzi nově ustaveného Akčního výboru Syndikátu spisovatelů. Syndikát krátce po vyloučení prvních členů informoval o této skutečnosti mezi jinými Ústřední osvětovou radu a Svaz českých knihkupců a nakladatelů.[48] A. C. Nor v roce 1952 krátce pracoval jako pomocný dělník, ale již na jaře téhož roku se stal jazykovým redaktorem v Technicko-vědeckém vydavatelství (od roku 1953 Státní nakladatelství technické literatury).[49] Dle slov těch, kdo ho ze syndikátu spolu s dalšími vyloučili, nemělo mít vyloučení vliv na majetek, který nabyl jako člen

45 Zápisy ze schůzí MNV Maršov IV z let 1946–1949.

46 Heslo *A. C. Nor*, in: Lexikon české literatury, 3 díl, svazek 1, Praha 2000, s. 551–555.

47 Jiří URBANEC, *Čtení o A. C. Norovi. Život a dílo 1903–1986*, Opava 2003, s. 28. A. C. Nor byl pokladníkem zvolen na prvním sjezdu syndikátu 16.–20. 5. 1946.

48 Jiří KNAPÍK, *Akční výbory a kultura na prahu nové doby*. Soudobé dějiny, 3–4/2002, s. 460.

49 *Tamtéž*, srov. s Jiří URBANEC, *Čtení o A. C. Norovi*, s. 32.

Dům A. C. Nora v Horních Albeřicích čp. 16, foto Jan Faltejsek 2009, archiv autorky.

syndikátu – tedy i na vlastnictví chalupy v Horních Albeřicích.[50] Nicméně realita byla trochu jiná. Podle toho, co píše A. C. Nor ve zmiňovaných pamětech *Život nebyl sen*, bylo ohroženo držení domu v Horních Albeřicích čp. 16, který si podle svých slov zrekonstruoval tak, že měl v chaloupce, jak velkému selskému stavení říká, lepší koupelnu než ve své vile v Praze na Spořilově.[51]

„Sotva měsíc po vyloučení ze Syndikátu jsem z pobočky Pozemkového fondu v Trutnově i z tamější pobočky osidlovací komise dostal vyrozumění, v němž mi trutnovští soudruzi oznamovali, že mě z okresu ‚vysídlují' a můj dům v Albeřicích mi odnímají, protože ‚jste byl vyloučen ze Syndikátu českých spisovatelů', jak psali. Dům, který jsem zrestauroval tak, že jsem jej vlastně znovu postavil, prostě ‚odnímají'. Jakým právem?"[52] I přesto, že taková praxe existovala, A. C. Norovi se tento osud vyhnul, pravděpodobně díky věhlasu, byť slábnoucímu, jeho jména a pravděpodobně i díky referentovi příslušného ministerstva a v neposlední řadě díky písemné přímluvě syndikátu, ve které stálo, že vyloučení Nora ze syndikátu ho nemá postihnout po majetkové stránce.

Co se psaní týče, vyloučení ze syndikátu A. C. Norovi podle jeho vlastních slov pomohlo, nemusel se tolik hádat a měl více času věnovat se v Albeřicích vlastní autorské práci.[53] V Albeřicích napsal detektivní román *Zločin na samotě,* který byl vytisknut v roce 1948 a v důsledku vyloučení ze syndikátu měl skončit ve stoupě, knižně vyšel až v roce 1968. Tento osud potkal i většinu ostatních knih, které nevyšly do roku 1948, ať už se jednalo o jeho autorská díla, či texty, na kterých se podílel jako redaktor či editor.

50 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 563–600.

51 Zajímavé je, že mnoho nových obyvatel z řad členů syndikátu pocházelo ze Spořilova, za všechny jmenujme: A. C. Nor, Adolf Branald, Jiří Marek, Zbyněk Havlíček, Helena Michajlová-Ročňová a Růžena Fikejzlová. Trvalé bydliště několika spisovatelů v jedné čtvrti možná také napomohlo osídlování Albeřic.

52 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 599–600.

53 Podobně se vyjadřuje i Jiří URBANEC, *Čtení o A. C. Norovi*, s. 28, kde píše, že se albeřická chalupa stala v 50. letech pro A. C. Nora důležitým útočištěm.

Svaz československých spisovatelů vyzval A. C. Nora k opětovnému publikování v roce 1953.[54] V roce 1956 poskytl Český literární fond A. C. Norovi roční stipendium na román ze současnosti,[55] čímž se Norovi postupně otevírala cesta k přijetí do Svazu československých spisovatelů, kam vstoupil v roce 1963.[56]

Již zmíněné knihy, např. v Albeřicích napsaný *Zločin na samotě,* skončily ve stoupě. Naštěstí nový režim šetřil a knihy zakazovaných autorů poslal do papíren, kde se měly rozdrtit na výrobu nového papíru. „Jak jsem se brzy nato dozvěděl, nejen mé spisy, také mnohé jiné knihy z Hynkových edicí, které jsem redigoval, i autorů-komunistů, byly již odvezeny do Sběrných surovin jako surovina k výrobě nového papíru. Že se tak stalo, dosvědčila skutečnost z léta 1949, kdy mi zaměstnanci papíren z Horního Maršova a Svobody nad Úpou nebo z Hostinného[57] dávali podpisovat knížky z mých Spisů, které jim do papíren ‚načisto nové' navozili a z nichž si každý zaměstnanec odnesl, co se mu hodilo nebo líbilo."[58] A. C. Nor svoje „skartované" knížky pravděpodobně nejenom podepisoval, zřejmě si jich od zaměstnanců papíren i několik vyžádal a rozdával je i po Albeřicích. „A. C. Nor nám za službu dával ty svoje skladový knihy, ale to byly sračky. Cestou po Polsku [spr. *Cesta do Polska*, pozn. aut.] a ještě jednu, máma má dvě knihy od něj, schovávala je… no není tak dlouho, co jdu vedle Norovy vily, asi sedm let to je, a vidím starou Norovou a říkám: ‚Dobrý den, paní Norová, my se známe.' A ona: ‚My se neznáme.' A já: ‚No já jsem Vilda Šafránek, co jsem se tady s dovolením i bez dovolení u vás koupal, a můj táta tu měl hospodu.' A ona hned začala nadávat na komunisty […] Ale to bylo všechno zlikvidováno chatařema, pro ně to účel neplnilo, a tak svedli potůčky kolem baráků jinam a pak to zarostlo. Od Lakosila to šlo po stráni k Norovi, přes přepadovou studni a Nor si to svoje koupaliště napájel z těch luk. Tam mi dovoloval se koupat, ale až když on a jeho děti odjely, jenže já se tam koupal pořád. (smích) […] Ale Nora jsem moc neznal, sloužil jsem mu, koupal se mu v tom rybníčku, ale znal jsem ho povrchně, vím, že byl spisovatel, vím, že jsem ho tam potkal, tak dva roky před smrtí, a říkal mu,

54 Jiří KNAPÍK, *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha 2006, s. 238–239.

55 Jiří URBANEC, *Čtení o A. C. Norovi*, s. 34.

56 *Tamtéž.*

57 Všechny tři zmíněné obce jsou relativně nedaleko sledovaného mikroregionu směrem do vnitrozemí. Ve Svobodě nad Úpou a v Hostinném byly významné papírny.

58 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 485.

A. C. Nor před chalupou čp. 12 v Horních Albeřicích (vlevo s cigaretou), foto Gustav Šafránek, 50. léta 20. století, archiv Viléma Šafránka.

jestli by o mně napsal knížku a on, že když jich napsal čtyřicet čtyři, tak by napsal i tu pětačtyřicátou. Maminka říkala, že Nor se nedal číst, samý půlstránkový popisy, ale že Andrejs se číst dal, byl blíž k člověku. […] Nor byl odtažitej, bylo na něm vidět, že je takovej kanimůra prvorepublikovej, byl zvyklej, že je známej a čtenej a po osmačtyřicátým najednou nebyl nikdo." Vilém Šafránek A. C. Nora příliš nešetří, na druhou stranu je třeba si uvědomit, že se na něj z perspektivy svých pěti až dvanácti let nedívá jako na spisovatele, ale zejména jako na člověka, kterému, jak sám v citaci říká, sloužil a vysloužil si za to skladové knihy, což jistě dítě toužící prolézat prázdné domy, jezdit na koni a „páchat" různá dobrodružství samo nebo s dětmi rekreantů[59] nemůže ocenit způsobem, jakým se na Norovo dílo dívá literární kritika.

K A. C. Norovi se ve svých vzpomínkách vztahuje ještě jeden velmi zajímavý pamětník a pravidelný „rekreant" Pavel Pecina. Jeho rodiče, Adolf a Pavlína Pecinovi, získali chalupu v Horních Albeřicích čp. 1 díky doporu-

59 Viz vzpomínky V. Šafránka (NOVÁKOVÁ, s. 320–328).

čení spisovatelky a překladatelky Žofie Pohorecké a malý Pavel trávil v Albeřicích celé prázdniny. Přes rozdílnost prostředí, ve kterém Pavel Pecina a Vilém Šafránek vyrůstali, i přes rozdílnost výrazových prostředků se jejich vzpomínky na A. C. Nora relativně překrývají. „Mezi stálé hosty v hospodě patřila rodina spisovatele A. C. Nora, který přebudoval svoji chalupu na bytelné a poněkud cizorodě působící zděné stavení s mřížemi na oknech a s bazénem hned vedle. Sám měl dosti nekontaktní a vznětlivou povahu (později se mu u nás doma říkalo ‚Křeček'), ale jeho paní Eliška byla milá, půvabná a hodná dáma. Syn Jiří a dcera Dádinka se později stali mými kamarády. […] Já v té době byl mírně obézní, nesmělý a brýlatý chlapeček, který byl zřejmě ideální předlohou šprta pro nějakou hru či knížku ze školního prostředí. Díky tomu jsem vypadal dosti solidně a choval jsem se vždy způsobně (alespoň tehdy), což byl možná jeden z důvodů, proč mne paní Eliška Norová oficiálně pozvala k nim na koupání. […] O rodině Norových se mezi ostatními osadníky Albeřic té doby mluvilo jako o nějaké aristokratické honoraci. Bylo to zřejmě způsobeno dílem silně sebejistým až arogantním vystupováním A. C. Nora, dílem dojmem, kterým působila jeho zděná, do okolí naprosto se nehodící rezidence s mřížemi na oknech, ve kterou nechal předělat původní horskou chalupu za čtvrt milionu […] K Norovým jsem býval zván ještě několik let, i když později jsme už chodili v plavkách. Potom už jsme přestávali být dětmi, naše zájmy se začaly různit, konec všemu udělal posléze zábor části Norovic domu pro místní okrsek VB – ale to bylo až o mnoho let později. Na koupací dýchánky u Norů, ze kterých laskavá a krásná paní Eliška se svými limonádami a zmrzlinovými poháry dokázala vykouzlit společenské akce jako z Malého lorda, však dodnes vzpomínám s vděčností a nostalgií."[60]

Jedním z důvodů, proč si přes počáteční nezájem, jak alespoň píše ve svých pamětech, nechal nakonec i Nor přidělit dům v Albeřicích, uvádí zdravotní stav svého syna Jiřího, tehdy osmiletého, který trpěl záněty pohrudnice. Lékař doporučil pobyt na horách. Chlapec si v Albeřicích své zdraví prý opravdu upevnil, až mu všechny stíny z plic zmizely. Podobnou vzpomínku vyprávěla i Anna Nováková z Dolních Lysečin čp. 40, která svou chalupu získala díky členovi syndikátu Janu Pilařovi. „A víte, co bylo dobrý, tady v Praze řádil černej kašel a moje doktorka, která byla bezvadná, mi říkala, vy tam na chalupě máte ovce, ne? Tak seberte děti a choďte

60 Pavel PECINA, *Chrousti na zábradlí balkónu (Vzpomínky na dětství)*, 2007, s. 158–159. Nepublikované vzpomínky zoologa a ekologa P. Peciny, archiv P. Peciny.

každý den ráno do tý koliby čichat ovčí moč. Tak jsem jela ještě s kolegyní z práce a každý ráno jsme chodili čichat, protože děti už v Praze pokašlávaly, a do týdne neměly nic. Ony ty děti, v té době už jsem měla dvě, ty ovce milovaly, pořád za nimi chodily. Pilařovy děti a ty moje děti tam de facto vyrůstaly a pořád tak smrděly, ta koliba byla ve stráni nad Baratkovým domem."[61] I rodiče Pavla Peciny sháněli dům na horách k rekreaci s ohledem na chatrné zdraví svého syna. Anna Nováková, A. C. Nor a Pavel Pecina nebyli jediní, kteří spojovali rekreaci s cíleným pobytem na čerstvém vzduchu. Hladová a pro mnohé i jinak krutá doba válečná se podepsala na zdraví mnoha lidí.

Anna Nováková a A. C. Nor se „potkávají" ještě u jedné vzpomínky, kterou A. C. Nor vztahuje mj. ke své redaktorské a spisovatelské dráze, přestože šlo o sbírání hub. Dle svých slov se snažil odvděčit diplomatovi a spisovateli Janu Havlasovi, který jemu i dalším pražským přátelům posílal ze Spojených států, kam se v roce 1947 odstěhoval, dárkové balíčky, a Nor mu na oplátku posílal české knihy, které mu ale Havlasa platil ze svého diplomatického důchodu, který mu chodil na vázaný účet v Praze. Havlasa si peníze nemohl z USA vybrat, ale mohl z něj podporovat své blízké doma. Nor vděčil Havlasovi i za poslané pneumatiky k aerovce, ve které sjezdil velkou část pohraničí, když hledal se svými kolegy vhodnou „osadu". A tak A. C. Nor přemýšlel, jak by svému příteli „splatil" jeho služby a dary. „Přece však bylo něco, čím jsem udělal Havlasovi bezděčnou radost. V jednom dopise jsem se mu zmínil o množství hříbků, které rostou v albeřických lesích. Bylo jich v roce 1948 tolik, že jsme jich tříčlenná rodina včetně devítiletého chlapce nasbírali za pár hodin i kolem pěti set. Našli jsme místo, na němž jich najednou rostlo na třech nebo čtyřech čtverečních metrech sedmačtyřicet. Dodnes tomu místu říkáme sedmačtyřicítka. Hříbky jsme sušili a nakládali a nasušili jsme jich pěkné množství kilogramů a naložili desítky lahví. A jaký vydatný pytel je z jednoho kilogramu sušených hříbků, to jsem si do té doby neuměl představit. Jedenkrát projevil dr. Havlasa přání ty naše hříbky ochutnat, anebo jsem mu jich na ochutnání poslal balíček spontánně sám, a příteli tak zachutnaly, že jsem mu jich sušených poslal postupně pěkných pár kilogramů. Psával nám potom, jak si je upravuje a jak zcela mimořádně chutnají. Nazýval je v dopisech ‚norskými hříbky', vždyť přece byly od Nora."[62]

61 NOVÁKOVÁ, s. 203.
62 A. C. NOR, *Život nebyl sen*, s. 521.

Anna Nováková vzpomíná také na jednu vydatnou houbovou sezónu, pravděpodobně na tu v roce 1948, i když své vzpomínky málokdy datuje. „Jednou byl takovej bouřkovej tejden, zrovna jsme dělali lívance, a najednou práskl blesk a Eliška, jak držela ten lívanec, úplně nadskočila i s lívancem. A ten tejden strašně rostly houby tam okolo koliby. [Jeden z nových nastálo usídlených obyvatel byl ovčácký mistr Jan Baratka, nad domem, který obýval, stála vysoko ve stráni koliba, pozn. aut.] Já jsem v životě neviděla tolik hub, ta stráň byla úplně oranžová, úplný závěje křemenáčů. Baratkovi na ně chodili, Pilařovi a další lidi, ale to se nedalo posbírat, tak jsme říkali, nesbírejte ty velký, ale jenom ty malý. Lišky tam byly v těch stezičkách a i hříbky, ty lesy byly půvabný, po těch Němcích byly tak krásný, teda byly tam ještě zákopy u těch bunkrů, asi tam něco čekali, [bunkry a zákopy byly československé provenience a pocházely z doby před záborem pohraničí, pozn. aut.] ale ty lesy byly čistý, žádný polomy, o nic jste nezakopli, teď je to zdevastovaný těma strojema, tehdy to stahovali koňma…[Dřevo se až do odsunu/vyhnání německého obyvatelstva sváželo na saních rohačkách, koňská síla se začala nasazovat až v padesátých letech, mj. proto, že nastal nedostatek odborníků-svážečů, pozn. aut.]“[63]

Poslední vzpomínka na A. C. Nora, kterou v této studie ocitujeme, je z pera Norova kolegy, spisovatele a překladatele Jana Pilaře, který jezdil po válce v rámci „spisovatelské akce“ do Dolních Lysečin čp. 9. „Znal jsem ho dobře, občas jsem se s ním stýkal. Měl pěkně přebudovanou chalupu v Krkonoších. Jednou mu před dveře A. Branald s přáteli z legrace zatlačili pohřební furgon, který tam zbyl po Němcích, a A. C. Nor se urazil. Pro vtip smysl neměl. Dožil se vysokého věku, prozradil mi, že napsal paměti a odevzdal je Památníku českého [národního, pozn. aut.] písemnictví. Možná, že je v nich pravdivě vylíčeno, co v Únoru dělal a co si opravdu myslel. Nechci mu křivdit, ani ho vyškrtávat z literatury, kam patří.“[64]

Ještě poslední zajímavost vztahující se k A. C. Norovi a Albeřicím. Před svým vyloučením ze syndikátu a skartací některých svých knih spolupracoval intenzivně s nakladatelstvím Hynek, jak bylo uvedeno výše. Ani toto

63 NOVÁKOVÁ, s. 217.

64 Jan PILAŘ, *Sluneční hodiny*, Praha 1989, s. 174. Jan Pilař ve svých pamětech vzpomíná i na albeřické návštěvy Jana Mukařovského, který se měl dle jeho vzpomínek učit v Albeřicích řídit auto (s. 407). Zároveň údolí rekreačně navštěvoval i Jaroslav Seifert (s. 427). Ani jeden z nich ale v údolí dům nevlastnil, proto se o nich v hlavním textu nezmiňujeme.

Jaroslav Andrejs, fotografie z osobní složky Jaroslava Andrejse uložená ve fondu Syndikátu českých spisovatelů, foto Václav Tůma, datace neznámá, originál je uložen v Památníku národního písemnictví – Literární archiv.

nakladatelství nepřežilo osmačtyřicátý rok v původní podobě. V souvislosti s touto studií je zajímavé hlavně to, že bývalý majitel Kristián Hynek až do poloviny 50. let využíval k rekreaci dům v Horních Albeřicích čp. 38, takže byl prakticky Norovým sousedem. A. C. Nor jezdil do Horních Albeřic nejpozději od listopadu 1947[65] až do své smrti v roce 1986.

Jaroslav Andrejs (1908–2002), autor beletrie a odborných historických prací. V několika svých dílech se Andrejs věnoval historické reflexi atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Jeho nejznámější dílo vztahující se k této tématice je bezesporu kvalitní historická práce s názvem *Smrt boha smrti* (1997).[66] Z úplně jiného soudku je studie o českém vynálezci Františku Křižíkovi *Světlonoš: Životní příběh Františka Křižíka* (1957).

Andrejs si pro sebe vybral jednu z nejhezčích chalup (názor autorky) v Horních Albeřicích, a to čp. 52. Stejně jako A. C. Nor jezdil do Albeřic nejpozději od listopadu 1947[67] až do konce svého života a napsal zde několik knih, údajně snad i zmiňovanou knihu *Smrt boha smrti*.[68] O Andrejsovi se ve svých pamětech zmiňuje i další „albeřický" spisovatel Adolf Branald, kterého bez udání pramene cituje Jaroslav Rožec ve svém článku

65 SOkA T, MNV Dolní Albeřice, Pokladní deník MNV Dolní Albeřice – zápis o zaplaceném nájemném. Nicméně A. C. Nor jezdil do Albeřic pravděpodobně už od konce roku 1946, což tvrdí i Urbanec (Jiří URBANEC, *Čtení o A. C. Norovi*, s. 28).

66 První verzi knihy vydal pod pseudonymem Jan Drejs již v roce 1947. Tehdy nesla název *Za Heydrichem stín.*

67 SOkA T, MNV Dolní Albeřice, Pokladní deník MNV DA – zápis o zaplaceném nájemném.

68 Jaroslav ROŽEC, *Ještě jednou Albeřice* (dokončení), Krkonoše 10/1999, s. 22 (dále jen ROŽEC II)

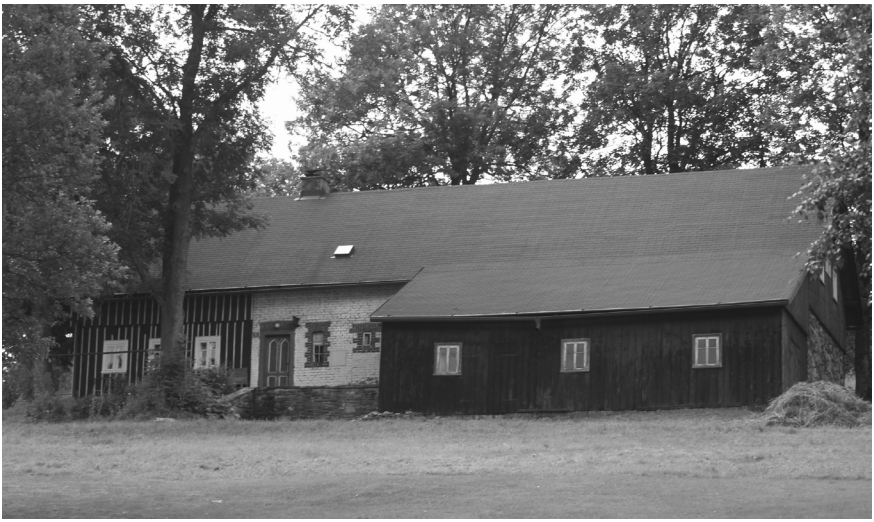

Dům Jaroslava Andrejse v Horních Albeřicích čp. 52,
foto Tamara Nováková 2009, archiv autorky.

Ještě jednou Albeřice, jenž vyšel v rámci spontánní série o Albeřicích v časopise *Krkonoše* v roce 1999.[69] „…přátelil jsem se v Albeřicích s p. Andrejsem, který zde v té době pásl krávy a napsal první knihu o heydrichiádě. Paní Warausová [Horní Albeřice čp. 47, pozn. aut.] nedaleko hostince, u cesty, psávala na psacím stroji, ťukání bylo slyšet do daleka – napsala zde drama *Když hynou trubci*. [Drama *Proč hynou trubci – hra o třech dějstvích* vyšla už v roce 1931, v Albeřicích musela paní Warausová ťukat do stroje jiný text, pozn. aut.] A také tam měl chalupu Jiří Marek a jezdila k nim Lily Hodáčová [paní Hodáčová vlastnila v Horních Albeřicích dům čp. 39, kam jezdila několik let,[70] pozn. aut.], velká láska Vítězslava Nezvala. K nám zase jezdil Jaroušek Seifert, Václav Řezáč, humorista a redaktor František Pilař a řada dalších přátel, mezi jinými malíř Kamil Lhoták, Václav Sivko a Václav Junek. Takže bývalo v těch milých Albeřicích někdy pěkně veselo…“[71] Zajímavá je zmínka, že Jaroslav Andrejs pásl v Albeřicích krávy. Jaroslav

69 Aleš FETTERS, *Albeřice v pamětech A. C. Nora*, Krkonoše 5/1999, s. 22–23; Pavel PECINA, *Proměny kraje pod Rýchorami*, Krkonoše, 6/1999, s. 16–17; Pavel PECINA, *Proměny krajiny a zvířeny pod Rýchorami*, Krkonoše 7/1999, s. 24–25; ROŽEC I, s. 30–31; ROŽEC II, s. 22–23.

70 SOkA T, ONV T, karton 599, přídělová listina pro Horní Albeřice,

71 ROŽEC II, s. 22.

Andrejs se jako jeden z mála „albeřických" spisovatelů živil výhradně psaním,[72] trávil v Albeřicích víc času než ostatní, nejen v sezóně, jak dokazuje i jeho přítomnost v Albeřicích na konci února roku 1950. Je možné, že byl vyzván státním statkem k participaci na zemědělských pracích, možná se přihlásil sám, což není tak nepravděpodobné vzhledem k tomu, že se jako jeden z mála o svou chalupu staral, aniž by využíval „služeb" malého Viléma Šafránka.

„Andrejs byl hodnej, takovej turista a kutil, chodil všude pěšky, louku si sekal sám, chodili jsme tam na návštěvu za jeho dcerama. Já jsem tam pro děti z těch chalup byl táhlo, měl jsem kobylu, byl jsem trvalej obyvatel. Takže nejvíc jsem se kámošil s klukama Pudilovejma, s holkama Andrejsovejma a s Vodruškovejma."[73]

Adolf Branald (1910–2008), autor románů, povídek a reportáží, knih pro děti a divadelních her. Některá jeho díla se pohybují na pomezí literatury faktu. Mezi lety 1936 a 1945 pracoval u železnice – práce na dráze tvořila inspirační zdroj k několika jeho románům, mezi jinými pro *Severní nádraží* (1948, z doby okupace), *Lazaretní vlak* (1950, květnové povstání ve čtyřicátém pátém), *Král železnic* (1959, situovaný do 19. století).

V Horních Albeřicích v domě čp. 19, který si v rámci „spisovatelské akce" koupil, napsal prý i několik knih pro děti: *Dědeček automobil* (1955) odkazující na dobu prvních motoristických nadšenců a *Vandrovali vandrovníci* (1956), román pro mládež o dvou tovaryších, kteří se v druhé polovině 19. století vydali na dobrodružnou cestu do Vídně.[74] Pro jednu postavu z *Vandrovníků* Branald vybral jméno podle jednoho z albeřických chalupářů – generál Pitzmaus z Pitzmausburgu.[75] „No Branalda jsem taky vozil, ten pak snad měl auto, byl tam nad Norem, ale on tam jezdil tak dva

72 Viz potvrzení syndikátu, že Jaroslav Andrejs je činným spisovatelem, psaním se výhradně živí a v rámci osídlovací akce mu byl jako členu syndikátu přidělen dům v Horních Albeřicích 29. 4. 1948 (LA PNP, SČS, nezpracovaný fond, osobní složka Jaroslava Andrejse).

73 NOVÁKOVÁ, s. 219.

74 ROŽEC II, s. 22, srovnej s heslem *Adolf Branald*, in: Lexikon české literatury, díl 1, Praha 1985, s. 290–291.

75 Jedná se o Františka Picmause, autodopravce, který se usídlil v Horních Albeřicích čp. 41, viz Picmausovu složku – žádost o příděl rodinného domku (SOkA T, ONV T, karton 250).

roky…“[76] I Adolfu Branaldovi sloužil Vilém Šafránek jako vozka.

Pro specifický a intenzivní vstup do dějin spisovatelské kolonie v Albeřicích je třeba napsat pár slov o Mindě, klisně, která s Vilémem Šafránkem často vozila spisovatele, spisovatelky a jejich rodiny od autobusu a na autobus v Horním Maršově; když autobus ujel, zajížděl pro ně Vilém s Mindou až do Svobody nad Úpou. „Mindu nám dohodil plk. Vondruška, ten tam začal jezdit s manželkou, v chalupě byl ještě hnůj po Němcích, no a on měl na starosti registraci vojenských koní v Hradeckým kraji, když jsme měli hospodu, tak ji tátovi doporučil, nejdřív jsme ji měli na revers, jednou za rok musela na svod vojenskejch koní, pak jí vypálili obrácené Č, jako vyřazené z vojenského chovu.“[77] Minda, zapřažená do vozu, saní nebo platoňáků, nevozila jen spisovatele, ale i další rekreanty, hosty albeřické hospody, pomáhala i orat a svážet seno při výpomocných akcích pro státní statek a mj. i vyklízet cihly z maršovské školy, kam Vilém Šafránek chodil denně pět kilometrů. Adolf Branald patřil také pravděpodobně mezi první spisovatele, kteří do Albeřic jezdili, doba jeho návštěv však byla kratší, v roce 1957 chalupu prodal.[78]

Klisna Minda s Vilémem Šafránkem v Horních Albeřicích před čp. 48, foto Gustav Šafránek 1955, archiv Viléma Šafránka.

Jiří Marek, vl. jménem Jiří Puchwein (1914–1994), prozaik, novinář a scénárista. V letech 1949–1963 byl členem Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů, z toho v období 1949–1953 vedoucím jeho filmové sekce. Nejznámější jsou jeho scénáře pro třináctidílný detektivní seriál *Hříšní lidé města pražského* (1968–1969, režie J. Sequens) a desetidílný detektivní seriál *Panoptikum Města pražského* (1986, režie A. Moskalyk).

76 NOVÁKOVÁ, s. 220.
77 *Tamtéž*, s. 220.
78 SOkA T, ONV T, karton 687, inv. č./4982, převody nemovitostí.

Na motivy povídek z *Panoptika* vznikly mj. Markovy scénáře k Sequensovým filmům *Smrt černého krále* (1971) a *Vražda v hotelu Excelsior* (1971). Stěžejním prozaickým dílem je román *Můj strýc Odysseus* (1974).[79]

Jiří Marek stejně jako A. C. Nor i Jaroslav Andrejs jezdil do Horních Albeřic, konkrétně do čp. 49, od počátku roku 1947[80] až do své smrti. „Jiří Marek svým synům napsal a četl za pobytu v Albeřicích indiánské pohádky a stvořil zde i některé části knihy – *Hříšní lidé* a knihu *Psí hvězda Sirius,* jako vzpomínku na svého věrného dobrmana, který s ním trávíval čas pracovního osamění."[81] Ani Jiří Marek neunikl specifickému pohledu Viléma Šafránka, který by asi nenalezl uplatnění v příručce Kdo byl kdo: „Albeřice byly mimo sezónu prázdný. No spisovatelé chodili k nám do hospody, tam by ráj pro ně, máma vyvářela, tam byl ráj. Starej Marek byl rypák, ten nikam moc nechodil. Ale zase se mě zastal, táta byl jednou vožralej a bral na mě řetěz a Marek mu řek: ‚Tak na to zapomeň.' Lumpárna je lumpárna, ale všichni věděli, jak dřu, na mě byl spoleh, ne na tátu, a to všichni věděli. Marek mi jednou dal jako dárek šípy s kovovejma hrotama a já pak byl u Peldů a vystřelil jsem na Mařku a minul jsem ji o metr a její otec to viděl, zavolal si mě a ten luk mi zlomil. A to jsem ho neměl ani hodinu!"[82]

Achille Gregor (1910–1998), prozaik, dramatik a publicista převážně humoristického a satirického zaměření, jezdil do Horních Albeřic čp. 36 jen několik let, ovšem jako jeden z mála včlenil Albeřice do krásné literatury. Během svých pobytů v albeřickém údolí napsal kouzelnou povídku s názvem *Amok*,[83] která vyšla v roce 1964 v povídkovém výboru *Rozhořčený mladý muž*. Gregor v ní zachycuje nesmyslnost některých společenských ustanovení a jevů. „Prázdniny trávím v Krkonoších – Korkontoi podle Ptolemaia – nejvyšším našem pohoří. Jednak pro bezprašné ovzduší a pak, pobyt tam nic nestojí. Mám chatu, zvanou ASTHA. Zove se tak proto, že do vyhnilé díry ve štítě jsem vsadil prkno, které zbytečně viselo nad opuštěnou hospodou. Prkno neslo nápis GASTHAUS, písmena ASTHA zakryla díru, což se špatně skloňuje, ale zato tam neprší. […] Když jsme přibyli

79 Heslo *Jiří Marek*, in: Lexikon české literatury, díl 3, sv. 1, Praha 2000, s. 102–105.

80 SOkA T, MNV Dolní Albeřice, Pokladní deník MNV Dolních Albeřic. Mezi prvními byli vedle Nora, Andrejse a Marka ještě spisovatelé a členové syndikátu Lehovec, Warausová, Vojíř, Parma, Kryštofek, Červený, Voříšek, Hořec a Čapek.

81 ROŽEC II, s. 22.

82 NOVÁKOVÁ, s. 222.

83 Heslo *Achille Gregor*, in: Lexikon české literatury, díl 1, Praha 1985, s. 812.

do ASTHY, odložil jsem hubertus a převlékl jsem se do listráku. Počínám si tak vždycky, neboť listrák se v Krkonoších uplatní. Stářím zezelenal, a když si lehnu na louku, nikdo mě nevidí. Jednou jsem usnul před ASTHOU a šlápla mi kráva na lopatku. Myslela, že jsem kámen. Když jsem se hnul, houkla dušeně a vzdálila se takovým kvapem, že se jí srazilo mléko. Od té doby, když spím v přírodě, obracím listrák naruby."[84] Na dalších stranách popisuje s jistou dávkou autorské licence absurditu nahlašovací a odhlašovací povinnosti, která se vztahovala i na rekreující se nové osídlence a jejich návštěvy. Aby bylo možné vychutnat absurditu autorem zpracované reality, je nutné si povídku přečíst celou, což autorka vřele doporučuje.

„Chalupáři platili odvody MNV v Maršově, jakousi daň z nemovitosti. Museli se taky do 24 hodin po příjezdu nahlásit na SNB, bez toho ani rána a pak se zase 24 hodin před odjezdem odhlásit. Sem tam se tam někdo na dva na tři dny ztratil, ale tak to prostě bylo."[85] Tolik na doplnění povídky Achille Gregora Vilém Šafránek.

Ladislav Stehlík (1908–1987), básník, prozaik, esejista a autor literatury pro děti. Stehlík bývá často spojován s jihočeským krajem, odkud pochází a kam se literárně stále vracel. Proslavil se trilogií *Země zamyšlená* (1947–1970), kterou psal během opakovaných pobytů na Šumavě.[86] Do dějin Horních Albeřic se ale ještě před svým spisovatelským debutem zapsal trochu jiným způsobem. Podle pamětníka Ivana Marka, syna Jiřího Marka, který trávil mnoho času na chalupě svého otce v Horních Albeřicích čp. 49, vybydlel Ladislav Stehlík dům čp. 46 až k úplnému zániku.

Anna Marie Úlehlová-Tilschová (1896–1978), průkopnice české vědy o výživě,[87] etnografka, překladatelka a spisovatelka. Byla dcerou spisovatelky Anny Tilschové. Marie Úlehlová-Tilschová jezdila do Horních Albeřic čp. 54 s celou rodinou pravděpodobně až do své smrti. Požádala o příděl „rodinného domku", který koupila se svým manželem RNDr. Milošem Úlehlou, státním úředníkem. V žádosti o příděl píše, že domek

84 Achille GREGOR, *Rozhořčený mladý muž*, Praha 1964, s. 59–60.

85 NOVÁKOVÁ, s. 223.

86 Heslo *Ladislav Stehlík*, in: Lexikon české literatury, díl 4, sv. 1, Praha 2008, s. 352–355.

87 Před pár lety vyšla odborná publikace, věnující se mj. i Marii Úlehlové-Tilschové, viz Martin FRANC *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*, Praha 2003.

obývá od 17. 12. 1946,[88] patří tudíž k nejstarším novým osídlencům obce. Jako svá zaměstnání uvádí spisovatelka odborná povolání (řádná expertka Státního zdravotnického ústavu a lektorka Pedagogické fakulty Karlovy Univerzity). Z její přídělové dokumentace jasně vyplývá, že o dům žádala jako členka syndikátu, na základě čehož jí byl dům svěřen do správy, a že Národnímu pozemkovému fondu zaplatila 19. 7. 1947 na pokyn syndikátu splátku 1000 Kčs.

Houbová sezóna roku 1948, která se tak výrazně ukotvila ve vzpomínkách A. C. Nora a Anny Novákové, rezonuje i v nepublikovaných vzpomínkách Pavla Peciny. Jeho vzpomínka na bohatou úrodu hub se vztahuje k albeřické hospodě, kam se cestou z hub na oběd stavil se svým otcem a matkou a houbami zaplnili celý rohový stůl. Přes houby se seznámili s několika místními, mezi jinými s paní Marií Tilschovou-Úlehlovou. „O hromadu hub ale jako první projevila nelíčený a nadšený zájem vysoká, mohutná paní s výrazně dopředu skosenými předními zuby. Bylo to paní Marie Úlehlová-Tilschová, známá autorka mnoha kuchařek a jiných kulinářsky zaměřených publikací. Její manžel Miloš Úlehla byl bratr známého ekologa (prof. Vladimír Úlehla), syn se stal později expertem v oboru nukleární fyziky. Paní Úlehlová byla velmi vzdělaná, srdečná a bezprostřední dáma a zuřivá houbařka, takže mezi výkřiky ‚ach' a ‚to je nádhera' pronášela přesné diagnózy jednotlivých druhů, za které by se nemusel stydět ani sám doktor Smotlacha. Tím jsme s rodinou Úlehlových navázali spojení na vlnové délce ‚houby', což byl zřejmě také další osudový krůček k výraznému ovlivnění mého dalšího osudu a vývoje mých zájmů, k čemuž došlo setkáním a posléze přátelstvím s jejich známým a hostem, o tom jsme ale zatím nikdo nic netušili."[89]

Zbyněk Havlíček (1922–1969), básník, teoretik surrealismu, klinický psycholog a psychoterapeut. Otcem Zbyňka Havlíčka byl slavný romanopisec Jaroslav Havlíček. Zbyněk Havlíček jezdil jako mnozí další do Horních Albeřic čp. 29 až do své smrti. Zbyněk Havlíček nebyl členem Syndikátu českých spisovatelů, přesto ho zde zmiňujeme, neboť spisovatelem beze sporu

88 Marie Úlehlová-Tilschová je v tomto výčtu první, u níž je v SOkA T uložena její složka žádosti o příděl, ve které žadatelé zapisovali, odkdy do nemovitosti jezdí. Norova, Branaldova, Andrejsova, Markova a Stehlíkova v SOkA T chybí (viz SOkA T, ONV T, karton 248).

89 Pavel PECINA, *Chrousti na zábradlí balkónu*, 2007, s. 157–158.

byl. Jako mnoho jiných spisovatelů, kteří se jezdili rekreovat do Albeřic, pocházel ze Spořilova, kde se pohyboval v okruhu spořilovských surrealistů společně s Robertem Kalivodou, Rudolfem Altschulem, Liborem Fárou a Františkem Jůzkem. Havlíčkovo dílo tvořila básnická tvorba a teoretické stati o surrealismu a poezii. Většina děl vyšla až po jeho smrti zásluhou významného surrealisty Vratislava Effenbergera. Do Havlíčkovy literární i teoretické tvorby se výrazně promítala jeho zkušenost z klinické praxe. V roce 1994 souborně vyšlo jeho básnické dílo pod názvem *Otevřít po mé smrti*.[90] Havlíčkova chalupa byla v nejzapadlejší částí údolí vysoko na stráni uprostřed lesa, možná i proto se o něm pamětníci skoro nezmiňují.

JUDr. Ing. dr. Otakar Čapek (1893–1967), osobnost české mystiky, spisovatel, autor několika odborných, dětských a duchovních knih, předseda spolku Psyche, následovník zakladatele spolku Karla Weinfurtera. Škála zájmů a aktivit Otakara Čapka byla široká, jak dokládají i jeho tituly před jménem. Věnoval se právům, zemědělství, např. *Náš domácí chov vepřového bravu a prostředky ku jeho zdokonalení* (1923), technickým vědám, mystice a okultismu. Navázal na dílo svého již zmíněného učitele Karla Weinfurtera. V tomto směru zcela jistě stojí za zmínku kniha *Ježíš Kristus ve světle mystiky* (1947). Otakar Čapek byl velmi činný i politicky, již od dvacátých let byl členem Národní obce fašistické a rodinným přítelem Radoly Gajdy. Na počátku války se snažil získat úřednické místo v protektorátní vládě. 24. května 1951 byl zatčen, vyslýchán a krátce nato vzat do vazby. 23. dubna 1952 začal proces s tzv. „Zelenou internacionálou" – „agenturou amerického imperialismu". Organizace tohoto druhu ve skutečnosti neexistovala. Podobně jako většina obviněných dostal za tuto vymyšlenou protistátní činnost doživotní trest. Propuštěn byl na začátku roku 1964, když soud zjistil, že „stupeň nebezpečnosti trestné činnosti by dnes hodnotil jiným stupněm, než se stalo v původním řízení". Ve vězeních v Leopoldově, ve Valdicích a v Ilavě strávil více než 12 let.[91] Zemřel tři roky po propuštění z vězení. Na chalupu do Horních Albeřic čp. 7 jezdil od roku 1947 do roku 1951.

90 Slovník české literatury po roce 1945 (http://www.slovnikceskeliteratury.cz). Srov. s Roman TELEROVSKÝ, *Zbyněk Havlíček*, Analogon 38/39, 2003, s. 26–29.

91 Josef SANITRÁK, *Dějiny české mystiky 2. Konec zlaté éry*, Praha 2007, s. 106–126.

Růžena Fikejzlová-Baumová (1900–1975), cestovatelka a spisovatelka, byla provdána za známého cestovatele Jiřího Bauma, se kterým procestovala svět. Například cesta napříč Afrikou speciálně upraveným vozem Tatra 12 (1934–1935). Jiří Baum byl v roce 1943 zatčen a uvězněn, v roce 1944 zahynul ve varšavském ghettu. O příděl domu v čp. 11 v Horních Albeřicích žádala Růžena Fikejzlová Baumová již jako vdova s malým synem Petrem. Napsala několik cestopisů, mezi jinými *Austrálie očima ženy* (1941) a *Japonsko očima ženy* (1941).[92] Do Albeřic jezdila od května 1947, jak uvádí ve své žádosti o příděl.[93]

Jiřina Parmová-Štůlová (1892–1975), publicistka, činná zejména v ženských a rodinných ilustrovaných časopisech. Napsala i několik románů pro dívky. Za zmínku stojí *A neuveď nás v pokušení* (1942).[94] Na chalupu do Horních Albeřic čp. 59 jezdila se svým synem spisovatelem Janem Parmou maximálně do roku 1954, kdy dům prodala.[95]

Vilma Warausová (1889–1975), autorka autobiograficky laděných próz. Dominujícím námětem jejích děl je obraz duševního zrání dívek na přelomu 19. a 20. století, tedy v dobách počátku emancipačního hnutí. Mezi jinými napsala *Podemleté břehy* (1925), *Zářící stíny* (1941) a *Ranní mlhy* (1944).[96] Vilma Warausová jezdila do domku čp. 57, který byl na dohled i doslech od hospody, kterou provozovali Šafránkovi. K Vilmě Warausové se vztahuje již výše citovaná vzpomínka Adolfa Branalda, který v ní popisuje ťukot psacího stroje paní Warausové. Krátce se o Vilmě Warausové zmiňuje Vilém Šafránek. „Proměna krajiny […] hlavní estetická a vůbec zásadní změna je přesazování těch stromů, louky jsou dnes volný, ale baráky udušený ve stromech. Warausovi bydleli zleva, jak se jde k Medice, ona Warauska žila s tím starým chlapem, malířem Čermákem na hromádce, nutila ho, aby pořád maloval a vydělával tím peníze, namaloval i Mediku, tady dívej, pojmenovali to u Zvonu.“[97]

92 Heslo *Jiří Baum*, in: Lexikon české literatury, díl 1, Praha 1985, s. 160.
93 SOkA T, ONV T, karton 248.
94 Heslo *Jiřina Palmová Stůlová*, in: Lexikon české literatury, díl 4, sv. 1, Praha 2008, s. 790.
95 Převody nemovitostí, SOkA T, ONV T, karton 687, inv. č. 4982 a kupní smlouvy *tamtéž*, karton 572, inv. č. 4091.
96 Heslo *Vilma Warausová*, in: Lexikon české literatury, díl 4, svazek 2, Praha 2008, s. 1573–1574.
97 NOVÁKOVÁ, s. 236.

Pavel Pecina si v souvislosti s Vilmou Warausovou vybavil větu: „Čermák, namaluj mi Sněžku.“[98] Mohlo se jednat o malíře Augustina Čermáka.

Žofie Pohorecká (1877–1963), literární kritička, překladatelka z ruštiny, němčiny a angličtiny, spisovatelka, feministická publicistka, literárně feministická následovnice Elišky Krásnohorské.[99] Překládala mimo jiné díla Jacka Londona, Roberta Luise Stevensona a Antona Pavloviče Čechova. Žofie Pohorecká žila v Kouřimi, čímž tvoří „nepražskou“ výjimku mezi jinak skoro samými „pražskými“ spisovateli a spisovatelkami v albeřickém údolí. Do Albeřic jezdila od roku 1946 až do své smrti.

Ve fondu Žofie Pohorecké uloženém v Literárním archivu Památníku národního písemnictví se dochoval jeden zápisník z roku 1949/1950 týkající se výhradně pobytů v Horních Albeřicích, který obsahuje mj. i poznámky ze schůzí osadního výboru syndikátu (viz předchozí kapitolu), poznámky k přídělovému řízení, týkající se zejména byrokratických postupů, ceny nájemného a ceny nemovitostí. Poznámky jsou naneštěstí mnohdy velmi špatně čitelné, nesourodé a celkem pochopitelně i bez uvedení zdroje. Nicméně krásně doplňují zápisy ze schůzí osadního výboru a faktografické informace ze zmiňovaného věstníku *Osidlování*. Žofie Pohorecká si do zápisníků poznamenávala autobusové a vlakové spoje, kontakty na ostatní členy syndikátu i plánované rozpočty pro albeřickou chalupu.

Výdaje pro Albeřice 1950 (tabulka č. 2)			
semena	21,-	žlab	170,-
líh	80,-	správky	
petlice nová	30,-	kolo (obutí)	
petrolej	30,-	střecha	1811,-
sazenice	26,-	tesař	240,-
linoleum	547,-	tesař	450,-
papír	67,-	zedník	300,-
ručitel	500,-		

(LA PNP, fond Žofie Pohorecké, zápisníky a deníky)

98 Rozhovor s P. Pecinou, červenec 2010 v Horních Albeřicích, archiv autorky.
99 Heslo *Žofie Pohorecká*, in: Lexikon české literatury, díl 3, svazek 2, Praha 2000, s. 968.

Žofie Pohorecká, osobní fond, autor a datace neznámá, originál je uložen v Památníku národního písemnictví – Literární archiv.

Žofie Pohorecká patřila k té skupině členů syndikátu, která do Albeřic jezdila intenzivně, a to až do své smrti, což dokládají nejen vzpomínky pamětníka Pavla Peciny, ale i zmínky v korespondenci mezi Žofií Pohoreckou a přítelem z Kouřimi, spisovatelem, překladatelem a členem syndikátu Josefem Heydukem (1904–1994) a spisovatelem a taktéž členem syndikátu dr. Jaromírem Doležalem (pseudonym Jaromír Pojezdný /1883–1965/).[100] Heyduk i Pojezdný, jak vyplývá z obsáhlé korespondence, Žofii Pohoreckou v Horních Albeřicích čp. 58 několikrát navštívili a na pobyty v dopisech často vzpomínali.

„Bereme si příklad z Vaší životní statečnosti: kolik toho bylo naloženo na Vás, vidíme hlavně v Albeřicích, tam jsme s Vámi prožili nejvíce dnů: a jaké to byly krásné dny. Nevíme, jaký je osud Vaší dači, ptáme se mezi umělci kdekoho, kdo by byl vaším důstojným nástupcem, ale zatím bez úspěchu. Je to uzavřená kapitola, ta albeřická sonáta, stěží se tam kdy vrátíme, když tam nebudete Vy, ale znovu si ověřujeme, že ty dny patřily mezi nejkrásnější v našem životě…“[101]

Tato citace z dopisu Josefa Heyduka je zajímavá zejména proto, že vystihuje poměrně častý fenomén. Paní Žofie Pohorecká evidentně velmi tíhla ke své chalupě v Albeřicích, na přelomu 50. a 60. let byla však již velmi stará a často nemocná a neměla s kým do Albeřic jezdit. Zejména ji podle zmíněné citace trápilo, že neměla komu chalupu předat nejen ve smyslu

100 Členství obou spisovatelů v syndikátu dokládá seznam členů syndikátu, který formou přílohy uvádí M. Bauer (Michal BAUER, *Ideologie a paměť*, s. 275–290).

101 Citace z dopisu Josefa Heyduka Žofii Pohorecké ze dne 15. června 1960 (LA PNP, fond Žofie Pohorecké, korespondence přijatá).

majetkovém, ale zejména vztahovém. Proto žádala své známé, aby se pokusili vhodného následovníka najít. Ať už chalupu po smrti paní Pohorecké zdědil či jinak získal kdokoliv, byla nejpozději v osmdesátých letech stržena. Na parcele o několik desítek metrů výš byla v té době postavena zděná novostavba, která „zdědila" číslo popisné zbořeného dřevěného domu u potoka, kam často a ráda jezdila překladatelka Žofie Pohorecká.

„…nevím, jestli vás tento dopis zastihne v Kouřimi, z Albeřic se tak snadno nedostanete. Ty Albeřice! To je místo nezapomenutelné, a Vaše teskná zmínka o úplňku, o potoce, o celém tom kraji vyvolala v nás pocity podobné. Musím napsat tu Albeřickou sonátu, nějaký milostný příběh, který skončí ne snad tragicky, ale šťastně také ne. On nebo ona se zřeknou své veliké lásky kvůli dětem, ačkoliv vědí, že se už nikdy nesetkají s citem tak hlubokým. Ty krásné albeřické louky u hranic s výhledem do Polska, ty stráně nad Albeřicemi, kde jako by se násobil jas úplňku! Nikde člověka, leda pohraničník se samopalem, a ti dva v hlubokém okouzlení, o němž od začátku vědí, že musí jednoho dne skončit. Ten krásný kraj má v sobě zároveň něco strašidelného, co tu zůstalo po exodu Němců, něco co se ozývá v tažení větru, v neklidném plápolu petrolejových lamp, v neslyšných krocích, které jako by patřily těm mrtvým na pustých hřbitovech zarostlých kopřivami, jak jsme je viděli v Orlických horách. To by v té sonátě nesmělo chybět, tenhle kontrapunkt, a po jejich rozchodu by byla účinnou kulisou ta přízračná prázdnota, jaká na nás v pohraničí zírá z každé chalupy, stodoly, seníku. Ale už dost o tom, tohle všecko jsou jen třesky plesky, dokud to nebude mít umělecký tvar."[102]

Nastíněná sonáta vyznívá relativně kýčovitě, nicméně Doležalův pohled na vysídlené československé pohraničí je na svou dobu velmi zajímavý a rozhodně dodnes platný a ve společnosti silně rezonující. Zmiňovaný samopal patřil ke koloritu pohraničních Albeřic až do poloviny 90. let! Žofie Pohorecká původně chalupu čp. 58 sdílela s rodinou své neteře PhMr. Miroslavy Čadové. Vzhledem k tomu, že Čadovi (pan Čada byl kolega otce pamětníka Pavla Peciny) doporučili do Horních Albeřic Pecinovy jako slušné lidi, ač byla obec oficiálně přidělena k osídlování syndikátu, jsou k dispozici, vedle dopisových vzpomínek kolegů spisovatelů i velmi zajímavé vzpomínky Pavla Peciny, které pobyty paní Pohorecké a její osobnost jakožto spisovatelky a sousedky ukazují ve světle dětských vzpomínek:

102 Citace z dopisu Jaromíra Doležala (Pojezdného) Žofii Pohorecké ze dne 24. června 1961, LA PNP, fond Žofie Pohorecké, korespondence přijatá.

„Paní Pohorecká jezdila do Albeřic, dokud mohla, a to bylo hodně dlouho – počítám, že až do roku 1965 [Žofie Pohorecká zemřela 1963, pozn. aut.]. Už v tom prvním roce našeho chalupaření, v osmačtyřicátém, to byla křehká stará dáma s bohémskými sklony, které se projevovaly také absencí čistotnosti. […] trvale bydlela v domku v Kouřimi. Paní Pohorecká měla trvalý pocit, že jí musíme být neskonale vděčni, protože nám zprostředkovala koupi chalupy a umožnila nám vetřít se mezi spisovatelskou elitu, a že jsme povinni jí tuto vděčnost odvádět pravidelnými službami. Když s tím začala, byla ještě docela čiperná stará dáma, později, jak jí přibývalo let a ubývalo sil, se tyto její požadavky jaksi nedaly odmítnout. Pravidelně se ozývalo přes údolí: ‚Paní Pecinová, přijďte mi vymést kamna.' ‚Paní Pecinová, potřebuji naštípat dříví.' ‚Paní Pecinová, nemáte chleba?' a tak dále, a máti už začínala šílet. Vedle skutečnosti, že všechny tyto služby mámu dost zatěžovaly, jí vadil i určitý podtón těch proseb či spíše příkazů; obsahovaly totiž ‚mezi řádky' sdělení, že lidé z nižší kasty, jako jsme byli my, musí považovat za zcela přirozené být kdykoliv k dispozici intelektuální elitě. […] Máma nicméně později nějak zařídila, nevím už jakým způsobem, že se těchto lenních služebností zbavila, a paní Pohorecká začala zaměstnávat dorůstající chlapce Urbanovy, ale v prvních letech si připadala jako služebná paní Pohorecké. […] Paní Pohorecká ale měla pocit, že kočka má spát na polštáři a že je venku nebezpečno (což bohužel byla pravda), a tak ve zhruba půlhodinových intervalech vycházela před stavení a volala úpěnlivě ‚Mouro, Mouro!!' a ‚Mouro, pojď domů!' Mouře to bylo pochopitelně ukradené a stejně přišla domů, až sama uznala za vhodné, a moje máma byla ráda, že paní Pohorecká volá kočku, a ne ji; tak jako tak, akustické projevy paní Pohorecké byly vzhledem k její gracilitě a stáří nezvykle silné a vytrvalé (podobně jako zpěv střízlíka) a patřily neoddělitelně ke koloritu Albeřic mého dětství. […] Paní Pohorecká měla také velikou zálibu ve starožitných věcech. Světnici měla zařízenou starodávným nábytkem místní provenience. Bylo v ní několik skříní (vzpomínám na překrásnou, bleděmodrou, květy malovanou trojdílnou skříň), malované truhly, na stěnách poličky se soškami a nádobím a starodávný skleník. Když objížděla s mámou a paní Čadovou prázdné a většinou vyrabované ‚bouračky', z nichž jsme se se svolením národního výboru mohli zařídit, občas se tam našla porcelánová soška panenky Marie nebo památeční sklenice; to vše rychle stopila a doplnila tím své sbírky. Pokud něco takového získala moje máma a paní Pohorecká se to dozvěděla, chodila za matkou tak dlouho, až to z ní vykručela."[103]

103 Pavel PECINA, *Chrousti na zábradlí balkónu*, s. 153–155.

Vilém Šafránek vzpomíná, že pro ni jezdil až do Svobody k vlaku a že vždycky měla hromadu síťovek.[104]

Ladislav Urban (1906–1987), básník intimní lyriky, kreslíř rostlin a hub. Před válkou se profiloval výrazněji jako spisovatel, po válce jako kreslíř. Mezi jeho sbírky lyrické poezie patří *Pramen: verše* (1935) a *Opodál: básně* (1939). V sedmdesátých a osmdesátých letech ilustroval Příhodovy *Léčivé rostliny* (1973) a *Kapesní atlasy hub* (1986–1988).[105] Ladislav Urban nakreslil, pravděpodobně v sedmdesátých letech, portrét autorčina dědy Josefa Nováka, který získal do vlastnictví (zcela mimo syndikát) chalupu čp. 64. Je možné, že Jaroslav Urban portrétoval více chalupářů v údolí. Jaroslav Urban jezdil do Horních Albeřic čp. 61 až do své smrti.

Lily (Ludmila) Hodáčová (1910–1998), prozaička, dramatička, herečka, autorka knih pro děti a mládež. Za zmínku stojí, že se Lily Hodáčová od 60. let 20. století věnovala romské tematice, v kontextu literatury pro děti a mládež dosud opomíjené, například v próze *Ondřejka* (1966). Asi nejznámějším dílem jsou její memoáry *Zpěv Orfeův*, otevřeně zachycující peripetie autorčina vztahu s Vítězslavem Nezvalem od jejich seznámení až do básníkovy smrti v roce 1958; v období normalizace bylo jejich vydání pro nezveřejnitelná fakta odmítnuto, kniha vyšla až v roce 1995. Lily Hodáčová hrála například ve filmu Vladimíra Borského *Jan Roháč z Dubé* (1947).[106] Jak dlouho jezdila Lily Hodáčová do Horních Albeřic čp. 39, není známo. Oba pamětníci, Vilém Šafránek i Pavel Pecina, si ji pamatují, ale výrazné vzpomínky na ni nemají. Snad kromě toho, že i jí Vilém sloužil, tak jako většině ostatních. Ve fondu Syndikátu českých spisovatelů je k vidění roztomilý dokument, ve kterém Spedice a obchod s uhlím, Svoboda nad Úpou, píše stížnost syndikátu, že paní Lily Hodáčová dosud nezaplatila za uhlí, které bylo hromadně objednáno do „osady" Horní Albeřice, přičemž se A. C. Nor zaručil, že všichni částku uhradí.

104 NOVÁKOVÁ, s. 326.

105 Heslo *Lily Hodáčová*, in: Lexikon české literatury, díl 4, sv. 2, Praha 2008, s. 1129.

106 *Tamtéž*, srov. s: Československá filmová databáze, http://www.csfd.cz/herec/31301-lili (citace z 15. 9. 2010).

Rudolf Vojíř (1896–1968), prozaik, dramatik, ilustrátor, píšící převážně pro děti a mládež povídky, romány a pohádky. Rudolf Vojíř s manželkou Marií jezdili do Horních Albeřic čp. 62. Byli to nejbližší sousedé Pecinů, díky čemuž máme k dispozici další vzpomínky Pavla Peciny.[107] „Většinu chalupářů tvořili v té době ještě literáti a umělci či herci jim blízcí. Lidí s jiným pracovním zaměřením bylo pomálu. Našimi nejbližšími sousedy, obývajícími chalupu přímo pod námi, byli Vojířovi, a já byl velmi potěšen, že tak blízko žije autor mých oblíbených knížek o zvířátkách, rostlinách a větřících, R. F. Vojíř, jehož knížky, například *Svět na mezi*[108] a *Petrklíčova dobrodružství*[109] jsem znal téměř nazpaměť. Překvapilo mne trochu, že je to velmi milý, přátelský a skromný pán, který dodržoval pravidelné procházky po cestě nad naším pozemkem v ošuntělých pracovních šatech a s hlavou nachýlenou ke straně, jako by stále naslouchal, co povídají myšky Hrabalky a vítr Všudybyl. Jak jsem se později dozvěděl, byl ředitelem školy a celý život zasvětil výchově a vzdělávání dětí. Pokud to dělal tak mile, jako vystupoval a psal dětské knížky, musel být velmi oblíbený pedagog."

Rudolf Vojíř jezdil do Horních Albeřic, dle vzpomínek Pavla Peciny, až do své smrti v roce 1968.

Jaroslav Strniště (1917–2004), publicista, novinář, spisovatel, autor psychologických románů s dominantním tématem hledání životní cesty mladého člověka.[110] Do domu v Horních Albeřicích čp. 8 jezdil od března 1947, a to, jak uvádí v přihlášce o příděl, v rámci spisovatelské akce.[111] V době žádosti pracoval jako redaktor v ČTK. V roce 1945 mu vyšel román *Andělé také umírají*. Až v roce jeho úmrtí (2004) vyšla kniha *Tvé je království*, podle jejíž záložky se Strniště nechává v románu inspirovat osudem kněze, který se vrací po dlouhých letech vyhnanství do pohraniční obce. Na zmíněné záložce se dočteme, že Strniště byl politickým vězněm. To potvrdil i Pavel Pecina. Podle údajů Archivu bezpečnostních složek byl Jaroslav Strniště v roce 1957 evidován jako tajný spolupracovník s krycím jménem Novinář a v letech 1973–1982 evidován jako nepřátelská osoba, pravděpodobně

107 Heslo *Rudolf Vojíř* in: Lexikon české literatury, díl 4, svazek 2, Praha 2008, s. 1431.
108 Rudolf František VOJÍŘ, *Svět na mezi. Hrst pohádek pro nejmenší čtenáře*, Praha 1943.
109 TÝŽ, *Petrklíčkovo dobrodružství. Rozmarné příhody broučků, kytiček a zvířátek,* Praha 1944.
110 *Lexikon české literatury*, díl 4, svazek 1, Praha 2008, s. 385.
111 SOkA T, ONV T, karton 248.

taky s krycím jménem Novinář – nicméně oba tyto svazky byly skartovány. K dalším spisovatelům a spisovatelkám, kteří byli součástí „spisovatelské kolonie" patřili:

Josef Bečka (1894–1955), knihovník, literární historik slovanských literatur, překladatel z polštiny a ruštiny.

JUDr. Jiří Červený (1887–1962), český kabaretiér, humorista, spisovatel a hudební skladatel.

Marie Doutlíková-Říhová (?), autorka románů pro dívky, Horní Albeřice čp. 35.

Jaroslav Hájek (1911–1976), redaktor, nebyl členem syndikátu, Horní Albeřice čp. 4.

Jan Holub (?), redaktor a spisovatel, předseda osadního výboru kolonie spisovatelů, Horní Albeřice čp. 50.

Jaromír Hořec (1921–2009), básník, novinář a publicista.[112]

Krystián Hynek (?), nakladatel, nebyl členem syndikátu, Horní Albeřice čp. 38.

Anežka Klicperová (1920–?), spisovatelka, autorka pohádek, Horní Albeřice čp. 21.

Oldřich Kryštofek (1922–1985), básník, autor literatury pro děti.

Jaroslav Lehovec (1893–1966), spisovatel, Horní Albeřice čp. 44.

Jan Machálek (1906–1992), spisovatel literatury pro děti, Horní Albeřice čp. 9.

Miloš Malý (1908–?), spisovatel, autor pohádek a literatury pro děti, Horní Albeřice čp. 3.

Bohumil Mimra (?), výzkumný pracovník, Horní Albeřice čp. 51.

112 Velmi zajímavá studie o novináři Jaromíru Hořci viz: Tomáš LIBÁNEK, *Jaromír Hořec. Proměny novináře v realitě totalitního státu (1948–1950, 1965–1970)*, Marginalia historica, 1/2010, s. 51–85.

Jarmila Otradovicová (1908–1996), básnířka, prozaička, esejistka.

Antonín Pecelt (1910–?), spisovatel, básník, Horní Albeřice čp. 43.

Helena Ročňová-Michajlová (?), redaktorka, nebyla členkou syndikátu, Horní Albeřice čp. 37.

Otakar Růžička (?), scénárista, amatérský divadelník, Horní Albeřice čp. 60.

Dr. Ing. Jaroslav Voříšek (?), autor vědecké literatury, Horní Albeřice čp. 24.

A na závěr zopakujme slova Adolfa Branalda*:* „…bývalo v těch milých Albeřicích někdy pěkně veselo.“ Zkusme si představit obyčejný letní den, procházku po údolí a možnou „kulisu“, která se nám cestou mohla rozprostřít před očima: „zmrzlinová společnost“ pro děti z lepších rodin u A. C. Nora, trávu kosící sportovní Jaroslav Andrejs, luk a šípy předávající Jiří Marek, v trávě ležící, krávou málem ušlápnutý Achille Gregor, nad nadílkou hub obdivně vzdychající Marie Úlehlová-Tilschová, do stroje ťukající Vilma Warausová, sousedy a svou kočku sekýrující Žofie Pohorecká, na klisně Mindě klusající Vilém Šafránek a brouky pozorující Pavel Pecina. A to vše je jenom výsek jedné z možných „kulis“, výsek, který autorce odhalují dostupné prameny a vzpomínky pamětníků.

Závěr

Fenomén osídlování českého pohraničí je zatím relativně nezpracovaná kapitola poválečných českých dějin, i když se na tomto poli v posledních letech odehrává několik výzkumů a téma poválečného pohraničí se v celé své dramatické a politicky citlivé různorodosti dostává do centra pozornosti i laické veřejnosti. Koneckonců i Syndikát českých spisovatelů leží stále trochu stranou – fond této významné a zajímavé instituce je stále nezpracovaný, uložený v depozitáři Památníku národního písemnictví. Osobní fondy jeho jednotlivých členů a členek jsou z velké části stále nepřístupné, neboť u většiny sledovaných neuplynulo více než 30 let od úmrtí. Tato studie je pokusem o zmapování nového poválečného osídlení jedné ze stovek obcí českého pohraničí, a to ze specifického pohledu „kolonie spisovatelů“ v její každodennosti. V mapování osídlování a poválečných dějin českého pohraničí budu nadále pokračovat, nejen s ohledem na Horní Albeřice.

RECENZE A ANOTACE

1 KNIHY A KNIHOVNY

Kamil BOLDAN, *Záhada Kroniky trojánské. Počátek českého knihtisku.*

Praha, Národní knihovna ČR 2010, 66 s., ISBN 978-80-70-50-560-9.

Na počátku si neodpustím krátké osobní ohlédnutí. Při dokončování šestého dílu *Velkých dějin zemí Koruny české* jsem v horkém létě 2007 musel přerušit vražedné tempo a zastavit se alespoň načas u problematiky zrodu českého knihtisku. Vědecká produkce byla sice přehledná i zvládnutelná, leč názorově značně rozporná. Ačkoliv jsem přečetl všechny základní práce Emmy Urbánkové, která ve stopách Karla Rafaela Ungara a Josefa Dobrovského již od roku 1952 soustavně zpochybňovala prioritu *Kroniky trojánské*, tradičně pokládané za nejstarší český tisk z roku 1468, a za první v Čechách tištěnou knihu prohlásila *Statuta provincialia* Arnošta z Pardubic, datovaná 26. dubnem 1476, ponechal jsem celou záležitost v podstatě otevřenou. Moji zdrženlivost ovlivnila autorita Petra Voita, jenž v monumentální *Encyklopedii knihy* (Praha 2006) vyjádřil přesvědčení, že letitý spor o pořadí inkunábulí vyšlých z plzeňské oficíny definitivně rozhodne filigranologie, vědní disciplina zabývající se studiem vodoznaků. A nemýlil se.

V sličné knížečce, zveřejněné u příležitosti výstavy *Záhada Kroniky trojánské* v Galerii Klementinum, potvrdil Kamil Boldan oprávněnost stanoviska Emmy Urbánkové právě díky výsledkům filigranologického šetření. Moderní reprodukční metody (betaradiografie, kontaktní UV-fotografie, snímání pomocí digitálních technologií) a následná komparace vodoznaků na užitém papíru prokázaly, že prvenství skutečně náleží Arnoštovým *Statutům*, zatímco *Kronika trojánská* byla vytištěna až v letech 1485–1486.

Toto zásadní zjištění, podpořené staršími, ač nikoliv stoprocentně přesvědčivými poznatky (typy liter, charakter písma, porovnání vztahu oseckého rukopisu *Kroniky trojánské* a plzeňského prvotisku, analogie se zahraničím) má pochopitelně značný dosah kulturní i historický. Rovněž těmto aspektům věnuje Boldan (nejednou v návaznosti na své badatelské předchůdce) patřičnou pozornost. Především je zřejmé, že plzeňská tiskárna pracovala v prvním období své činnosti (léta 1476–1479) na zakázku pražské kapituly, působící

v západočeském katolickém městě od roku 1468 až do uzavření olomouckého míru. Katolická církev tak jako první v Čechách rozpoznala přednosti knihtisku a využila jej k šíření textů, které potřeboval doslova každý kněz. Nikoliv náhodou jsou nejstaršími plzeňskými inkunábulemi latinsky psané tituly: Arnoštova *Statuta*, *Missale Pragense* (misál je základní liturgická kniha) a *Agenda Pragensis* (příručka popisující obřady všech svátostí mimo mši). Jak je zřejmé, pečovala katolická správa o řádné vedení i poučení farního kléru, což bylo v tehdejším českém prostředí nanejvýš nutné. Obdobná situace panovala ve Slezsku, kde vratislavský tiskař Kašpar Elyan vydal *Statuta synodalia episcoporum Wratislaviensium* už roku 1475, a zvítězil tak v pomyslné soutěži o první knižní tisk na teritoriu zemí Koruny české.

V sledování širšího kulturního kontextu pokročil Boldan ještě dále a nadhodil nosnou domněnku, že iniciátorem vydání prvních plzeňských tisků mohl být administrátor pražského arcibiskupství a známý bibliofil Hanuš z Kolovrat (†1483), sídlící na hradě Zbirohu, tedy v blízkosti západočeského centra. Nepochybnou logiku má i postřeh, že po přesunu metropolitní kapituly zpět do Prahy postrádala plzeňská dílna zakázky, a v osmdesátých letech se proto orientovala na česky psané texty, z nichž nejstarší je *Nový zákon se signetem* (tj. impresorovým logem), zřejmě z let 1482–1484. Teprve poté následovaly *Kronika trojánská*, staročeský *Pasionál*, tj. volný překlad díla *Legenda aurea* Jakuba de Voragine, a tzv. *Dlabačův Nový zákon*.

Stanovením pořadí nejstarších českých inkunábulí se Boldanova práce nevyčerpává. Počátky českého knihtisku zasazuje do evropských souvislostí a charakterizuje i produkci impresorů činných po roce 1480 v Čechách a na Moravě (Vimperk, Brno, Staré Město pražské, Kutná Hora, Olomouc). O kulturní situaci ve vlastním Českém království na sklonku 15. století přesvědčivě vypovídá fakt, že 88 % inkunábulí bylo vydáno v národním jazyce. Důsledky náboženského reformního hnutí a husitství jsou v tomto směru nepochybné. Tiskařské oficíny se tak soustředily především na tituly, jež nebylo možné dovážet ze zahraničí.

Autor sdělné publikace nezapomněl ani na polemiku s národovci a marxisty, kteří nejen podle něho „zavinili", že česky psaná a světskému publiku adresovaná *Kronika trojánská* byla dlouho považována za nejstarší v Čechách tištěnou knihu. Ne vždy ale bývá vědecké přesvědčení přímočaře určováno politickými zřeteli. Spíše platí, že se málokterý badatel dovede vymanit z pout ideové struktury doby, v níž žije.

Petr ČORNEJ

Jenský kodex (sv. 1 Faksimile, sv. 2 Komentář).

Praha, Gallery 2009, 228 + 222 s. ISBN 978-80-86990-96-5.

Na vydání Jenského kodexu, uloženého od roku 1951 v Knihovně Národního muzea, se pomýšlelo již v osmém decenniu 20. věku, kdy byl jeho stav bez nadsázky katastrofální. Díky pečlivému restaurování v letech 1981–1985 se vzácnou knižní památku z přelomu 15.–16. století podařilo zachránit, její faksimile však z ekonomických i politických důvodů dlouho zůstávalo nenaplněným snem. Uskutečnit se jej podařilo až nedávno, paradoxně v situaci, kdy je pozoruhodné dílo husitské kultury už delší čas volně přístupné v elektronické podobě na známé adrese (www.manuscriptorium.com).

Samostatný svazek, obsahující faksimile kodexu, v němž husitologové (a jistě nejen oni) listují se zvláštním potěšením, doplňuje publikace s lapidárním označením *Komentář*. Toto pojmenování není zrovna přesné, protože kniha obsahuje nejen vydavatelské komentáře ve vlastním slova smyslu, nýbrž také pojednání, která se k Jenskému kodexu vztahují spíše volně. Na počátku stojí předmluva muže nad jiné povolaného, Miloslava Vlka (tehdy ještě pražského arcibiskupa), jenž v roce 1960 věnoval dílu zasvěcenou diplomovou práci a následně šest vědeckých studií. Po spíše přehledových a kontextově uchopených statích Františka Šmahela (*Husitské Čechy*) a Ivana Hlaváčka (*Knihy a knihovny v české společnosti husitské doby*) následuje text (*Historické předpoklady vzniku Jenského kodexu*), v němž Karel Stejskal shrnul a znovu zdůvodnil své známé názory na problematiku husitského ikonoklasmu i na vztah husitů k výtvarnému dílu.

Důležité a nejednou zásadní vědecké poznatky o Jenském kodexu přinášejí především další práce. Tato slova plně platí o Pavlu Brodském, který v hutné, leč obsažné zkratce podal dějiny dochování a restaurování výjimečné památky (převezené během 16. století za dosud nevyjasněných okolností z Prahy do durynské Jeny) a zároveň oprávněně vyzdvihl zásluhy Milana Kodejše a Jaromíra Laudy i pracovníků Knihovny Národního muzea o její záchranu. Známá badatelka o středověké knižní malbě Milada Studničková se zabývala iluminátory a výzdobou díla, korigujíc některé starší soudy. Podle jejího mínění se dá určit podíl čtyř hlavních iluminátorů, především (byť jen na základě stylové analýzy) ateliéru Janíčka Zmilelého a dvou vý-

tvarníků volně spjatých s touto dílnou, zatímco účast čtvrtého malíře byla dodatečná a okrajová. Znalce inkunábulí Kamila Boldana zaujal šestnáctistránkový český tisk (osm textů vztahujících se k Husovu a Jeronýmovu věznění a upálení), vevázaný do Jenského kodexu na přání pořizovatele Bohuslava z Čechtic. Existenci tisku, známého i z dodatku k českému *Pasionálu*, Boldan kvalifikovaně vysvětluje snahou odstranit deficit, který „měla dosavadní programová nabídka knihtisku v utrakvistické Praze vůči myšlenkovému dědictví husitské revoluce". Přehledný kodikologický rozbor Jenského kodexu nově podal Michal Dragoun.

Aniž bych chtěl snižovat význam a hodnotu předchozích studií, musím prohlásit, že jádro druhého svazku tkví nesporně v jeho závěrečné a nejobsáhlejší části, již vyplňuje přepis textu kodexu s ikonografickým komentářem. Edici českých textů v netranskribované podobě pořídila s erudicí sobě vlastní Milada Homolková, nepoměrně kratší pasáže latinské zpřístupnila ve shodě s běžně užívanými pravidly Petra Mutlová. Jakkoliv se může zdát počin obou editorek vzhledem k existenci faksimile i k digitální podobě kodexu, psaného navíc velmi čitelně, nadbytečným, představuje nepochybně cenné vodítko i oporu pro další studium. Velmi netradičně působí prokládání přepisu textu ikonografickými výklady Milady Studničkové. Vzhledem k charakteru díla, v němž jsou obrazy organicky propojeny s psaným slovem, si však jiný postup nedovedu představit. Ne vždy snadnou orientaci v této originální symbióze textové edice a uměleckohistorických interpretací alespoň poněkud usnadňují černobílé, leč ne zrovna kvalitní obrazové reprodukce. Lepší je proto pracovat s faksimile.

S chutí jsem po něm sáhl a poměrně pečlivě prostudoval všech deset částí, z nichž se proslulý codex mixtus skládá. Všechny jsou důležité, byť badatelskou pozornost dosud nejvíce poutaly antitetické *Tabule veteris et novi coloris seu Cortina de Anticristo*, český a početnými iluminacemi doplněný překlad práce mistra Mikuláše z Drážďan, a *Časové obrazy*, hypoteticky připisované Martinu Lupáčovi. Obě tato díla se zachovala též v Göttingenském rukopisu, zhruba o čtyřicet let starším. V každém případě tu máme doklad o síle a kontinuitě husitských názorů od krystalizace hnutí kolem roku 1412 přes dobu poděbradskou až na počátek 16. století. Společným jmenovatelem této linie byla permanentní obava reformních kruhů, že zesvětštělá římská církev, konfrontovaná na obrazech s ideály i praxí církve apoštolské a prvotní, není schopna zajistit skutečným křesťanům spasení.

Důraz na úzkou cestu, vedoucí k věčnému životu ve vítězném Jeruzalé-

mu, vyvstává hned z prvních iluminací i z vyobrazení říše boží s proslulým zpodobením Jana Žižky v roli klíčníka či vrátného u nebeské brány. Přesvědčení, že jedině radikální utrakvismus, považující přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou (a to i dětmi v nerozumných letech a nemluvňaty) za podmínku spasení, skýtá záruku dodržování Kristova zákona, promlouvá též z textů (oblíbená kališnická „hymna" *Věrní křesťané, silně doufajme*, *Hádání Chytrosti s Upřímností*, kritizující kompaktátní zrovnoprávnění eucharistie podobojí a podjednou) a obrazů, proklamativně se hlásících k revolučnímu husitství, z nichž obecné známosti dosáhl (i díky komunistické dvacetikoruně) Žižka v čele vojska. Bylo by možné prodlévat u otázek, jak se v Jenském kodexu zračí postupná formulace čtyř pražských artikulů se zvláštním akcentem na zákaz světského panování kněžstva a stavení smrtelných hříchů, jak se zde frekventuje heslo o vítězné pravdě boží i téměř již topický odpor proti Římu a jak teze o Bohu, který si vyvolil chudé, neurozené a blázny, aby zahanbil silné a moudré, těsně souvisí s postavou bratra Palečka, údajného šaška (to jest blázna) krále Jiřího, i s Chelčického adorací „bláznů v Kristu". Ale to už by informativní recenze přerostla v esej.

Jeden postřeh nicméně nesmlčím. Jenský kodex vznikl v Praze. Jeho pořizovatel a hlavní písař Bohuslav z Čechtic byl spjat s kolejí sv. Apoštolů, kterou na Starém Městě pražském, v blízkosti Betlémské kaple, založil v roce 1451 Matyáš Lauda z Chlumčan, v té době spíše kališník umírněné orientace. Celá skladba díla však jednoznačně prozrazuje radikálně kališnické ladění, jež nevyjadřovalo pouze Bohuslavovy názory, nýbrž reflektovalo atmosféru vládnoucí v pražském souměstí v závěru 15. a na prahu 16. století. Toto zjištění znovu potvrzuje, že Praha i v tomto období, kdy stála v čele boje městského stavu proti zvýšenému politickému tlaku šlechty, neztrácela nic ze svého náboženského zápalu, jímž se proslavila v letech 1483–1485. Tehdy odmítla principy kutnohorského náboženského míru a prosadila si výjimku, spočívající v respektování radikálně husitské interpretace tzv. širších kompaktát, zahrnujících i brněnsko-jihlavské úmluvy sjednané po Lipanech s císařem Zikmundem, a zaručující hlavnímu městu trvale kališnický ráz. Programově navazovala též na tradici bojovného husitství, ztělesňovaného Janem Žižkou, což kromě Jenského kodexu dokládá např. *Napomenutí Pražanům*, jež na jaře 1513 sepsal utrakvistický humanista Řehoř Hrubý z Jelení.

Se světem humanismu (ani humanismu českého) však nemá Jenský kodex společného vůbec nic. Je dílem přesvědčení o závaznosti husitského

pojetí božího zákona pro celé křesťanstvo a v souladu s ním klade antické učence jako pohany do hříšného, k zatracení předurčeného Babylonu. Ačkoliv ve své výsledné podobě kodex obsáhl i poměrně rozsáhlé texty (*Satirický list Luciperův Lvovi z Rožmitálu*, již uvedené *Hádání Chytrosti s Upřímností*, *Zrcadlo o posledních věcech člověka*), v případě antitetických oddílů je hlavním nositelem sdělení obraz, určený k agitaci a k názornému poučení negramotných vrstev obyvatelstva. To bylo zřejmě schopno pochopit záměrný barevný kontrast jako výrazový i významový prostředek, obsahující moralizující poselství. Světlé odstíny symbolizují církev Kristovu, syté barvy (latinské slovo *color* značilo i *klamné zdání*, eventuálně *lest*) pokonstantinovskou zkaženou církev. Na foliích Jenského kodexu se tak projevuje v zásadě didaktická, edukativní a formativní funkce husitského umění, umocněná jednoduchostí, ba místy až primitivností výtvarného zpracování, možná souvisejícího se zadáním, estetickým vkusem, popřípadě limitovanými finančními možnostmi pořizovatele.

Nepochybuji, že faksimile stěžejní české památky pozdního středověku vzbudí badatelský zájem. I když se do komentáře vloudilo několik chyb a nevykorigovaných překlepů (Matyáš Korvín nebyl zvolen českým králem roku 1468, Oldřich Kalenice neadresoval satirický list Zdeňku Lvovi z Rožmitálu), zaslouží dvojsvazková publikace uznání. A to i jako programové navázání na aktivity předchozích vědeckých generací, jejichž přínos eviduje na závěr připojená výběrová bibliografie.

Petr ČORNEJ

Josef VÁLKA, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. Studie, eseje, reflexe…* Jiří Kroupa – Tomáš Knoz (eds).

Brno, Matice moravská 2009, 368 s., ISBN 978-80-86488-56-1.

V mimořádně sličné grafické úpravě a na mimořádně kvalitním papíře obdrželi čtenáři u příležitosti osmdesátých narozenin vynikajícího historika výbor z jeho studií, úvah, recenzí, reportáží i črt, jejichž společným jmenovatelem je kulturně historické zaměření, konkrétně vztah mezi uměním a společností. Ve Válkově pojetí kulturních dějin zaujímá tato vazba klíčovou pozici, neboť podle jeho názoru umění vyjadřuje mentalitu, politiku, sociální problémy a myšlení každé historické epochy. Nemůže tomu být jinak, protože v umění se koncentrují „samotné dějiny ve své pravdě".

Promyšleně koncipovaná publikace demonstruje tyto základní teze na raně novověké, moderní i postmoderní problematice, jedinou výjimku tvoří skvostné úvodní pojednání o společnosti, politice a kultuře doby Karla IV. Válku jako temperamentního badatele ale vždy lákala především období dějinných zlomů, dynamické procesy, přinášející zásadní změny společenských struktur, ať již to byla husitská revoluce a její dlouhodobé důsledky (studie k tomuto tématu obsáhla v roce 2005 kniha *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*), nebo formování moderních států v 17. století, spojené s hlubokou transformací vědeckého myšlení i umělecké tvorby. Stranou jeho zájmů nezůstala ani Velká francouzská revoluce či prudký nástup postindustriální epochy, která nalezla svůj výraz v postmoderní filozofii. Válka ovšem postmodernista není, už volba témat prozrazuje, jak hluboko a organicky je generační souputník Milana Kundery a přítel Roberta Kalivody i Jana Skácela zakotven v šedesátých letech, dnes tolik dezinterpretovaných povrchní, ba neváhám říci lajdáckou publicistikou.

První a nejrozměrnější oddíl knihy sice nese název *Studie a eseje*, přesnější by však bylo označení *koncepční zamyšlení*. Klasické vědecké studie s rozsáhlým poznámkovým aparátem bychom tu marně hledali. Válkovi očividně nejvíce vyhovuje žánr rozměrnější úvahy, jejímž cílem zpravidla

bývá podívat se na zkoumaný problém netradiční optikou, rozrušit tradovaná schémata a otevřít prostor pro nové otázky, interpretace a hodnocení. Sám přiznává, že k hlubšímu poznání dějin vedou v zásadě dvě cesty, buď detailnější studium pramenů, nebo pokus změnit existující paradigma. Ačkoliv výborně ovládá i první způsob (stačí zde odkázat na práce o husitství na Moravě či o šlechtickém velkostatku), jeho badatelskému naturelu je nepochybně bližší druhá linie.

Ilustrativně to dokládá pět statí věnovaných kultuře a společnosti 16.–18. století. Na první pohled se v nich opakuje několik základních myšlenek a pojmů. Autor znovu a znovu hovoří o *manýrismu* (chápe jej nejen jako svébytný umělecký sloh, vyplňující období od druhé třetiny 16. do sklonku třetí čtvrtiny 17. věku, ale i jako stav mysli politicky a konfesijně destabilizované společnosti), o *barokním absolutismu* i o *barokní masové kultuře*, projevující se v poutích, v slavnostech i v produkci laciných knížek a devocionálií určených širokým vrstvám. V této souvislosti kategoricky odmítá termín *lidové*, resp. *pololidové baroko*. Se zvláštním zalíbením prodlévá u fenoménu karteziánství, v jehož nástupu shledává stěžejní zvrat, zasadivší úder analogickému a symbolickému myšlení, typickému pro starověk i středověk. Ovšem toto opakování je zcela záměrné a ukazuje, jak systematicky a programově (téměř plná tři desetiletí) usiloval Válka prosadit své pojetí a změnit tradiční, leč přežilý diskurs, který česká historiografie vedla o raně novověké problematice v letech 1850–1965. Nezastírá přitom, že jeho koncepty nejsou vždy originální, nýbrž mnohdy inspirované podněty a postřehy zahraničních vědců. V případě manýrismu se odvolává na Gustava René Hockeho, v pojetí kulturní historie a dějin umění na Ernsta Gombricha a Erwina Panofského, především však těží z prací francouzských badatelů (historikové Robert Mandrou, Georges Duby, François Furet). Na prvním místě nicméně uvádí Michela Foucaulta, jehož přínos pro společenské vědy byl (nejen) podle Války epochální.

Následující samostatné oddíly (pojmenované *Úvahy, Recenze a reflexe* a *Cesty kulturní historie*) by mohly být klidně zařazeny pod společné záhlaví. Mezi Válkovými úvahami a recenzemi totiž neexistují podstatné diference. Recenze mu bývá zpravidla záminkou jak pro prezentaci nosného nápadu, tak pro obzíravé postižení širšího kulturního (v tom i vědeckého) kontextu. Všimněme si dobře, jaké autory Válka recenzoval. Kromě již zmíněných koryfejů zde defilují Marc Bloch a Edward Hallet Carr s texty přeloženými svého času pro edici *Otázky dějin*, druhá i třetí generace školy *Annales*,

Robert J. W. Evans s nepřehlédnutelnými díly o světě Rudolfa II. a o vzniku habsburské podunajské velmoci, francouzská bohemistka Marie-Elizabeth Ducreux, kunsthistorik Petr Wittlich, Jiří Mucha s biografií svého otce Alfonse a další a další. Co kniha, to událost. Doklad o Válkově impozantním záběru se zároveň proměňuje i v cenné svědectví o době i o historikovi samotném. Výčet časopisů, v nichž se jeho zamyšlení a recenze objevovaly (*Host do domu*, *Dějiny a současnost*, *Studia Comeniana et historica*, *Opus musicum*), napovídá, která periodika představovala v končících šedesátých letech a v období normalizace, kdy se Válka ocitl v nemilosti komunistického režimu, opravdovou špičku. Pro dnešní historiky, především mladé, by pak měla být četba publikace poučením, že skutečná recenze je založena na kritickém postřehu a originální úvaze, nikoliv na pouhé enumeraci či papouškování obsahu posuzovaného textu.

Závěrečnou část publikace tvoří reportáže z milované Paříže, do níž Válka po dvacetileté pauze zavítal v roce 1989. Je zajímavé pozorovat, jak se okouzlení z velkoměsta, oslavujícího dvě stě let Velké francouzské revoluce, prolíná se sledováním postmoderny jako uhrančivého jevu i s vcelku optimistickou dějinnou vizí, tolik příznačnou pro přelomový rok evropských i světových dějin. Tím, že soubor Válkových statí končí na prahu nové epochy, nezachytil již autorovy pozdější spíše skeptické názory, ale ani energii, s níž neustále sleduje (a to i prostřednictvím internetu) kulturní a politické dění. Jedno pojednání se však z charakteru knihy přece jen vymyká. Je to studie – esej o hradu Pernštejnu, symbolu historie Válkova rodného kraje.

Publikaci otvírají a uzavírají stati předních Válkových žáků, Jiřího Kroupy a Tomáše Knoze, mapujících učitelův vědecký přínos. Ani sebelepší text však nedokáže plně postihnout Válkovu osobnost, jeho hlas, způsob argumentace a temperament. Pro ty, kdo neměli štěstí, aby ho osobně poznali, zde zůstává zdařilý výbor, který jej představuje jako svrchovaného vědce. Válka neudivuje rozsahem poznámkového aparátu či úplným zvládnutím všech dostupných pramenů a nepřehledné odborné produkce. Přesto téměř vždy dokáže definovat klíčové otázky, vyhmátnout znakovou situaci, proniknout k podstatě problému a provokovat k diskusi. To bývá výsadou historiků od pána boha.

Petr ČORNEJ

Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí – 20. století.*

Brno, Matice moravská – Historický ústav AV ČR, 2010, 396 s., ISBN 978-80-7286-154-5.

Již v sedmém svazku řady Země a kultura ve střední Evropě věnovaném profesi historika v devatenáctém století[1] bylo zřejmé, že cílem editorů není poskytnout komplexní a vyčerpávající pohled na historiografii 19. století, ale umožnit publikování konferenčních příspěvků a „podat některé odpovědi, položit otázky, vyslovit určité teze k ověření, povzbudit k dalšímu bádání".[2] Záměr je to chvályhodný, avšak poněkud v rozporu s oxymorním pojmem kolektivní monografie. Bylo by proto záhodno jej reflektovat i v názvu výsledné mozaiky, což se bohužel nestalo – a není tomu tak ani v recenzované knize.

Soubor esejů a portrétů je tak nutně plodem osobních preferencí přispěvatelů. Nejedná se však o zcela nesourodý konferenční rhizom. Stejně jako v předchozí publikaci je i zde znatelná snaha nabídnout komparaci západoevropského prostoru s klimatem historiografie v Rusku a USA. Odvažuji se tvrdit, že zmíněné postuláty se tentokrát podařilo naplnit lépe než v případě mozaiky dlouhého 19. století, kde citelně postrádám například Ranka, Burckhardta, Tocquevilla a především Micheleta (český překlad micheletovské monografie Rolanda Barthese by měl smysl, přestože jde o Barthesovo rané dílo /1954/). Je myslím na místě tázat se, zda by nebylo bývalo vhodné doplnit obě knihy o některé zdařilé medailony roztroušené v doslovech překladů klíčových historiografických titulů, jichž se na domácím trhu během uplynulých dvou dekád objevilo vskutku požehnaně. Jistě – kladlo by to na editory nesporně větší nároky a poněkud by to zkomplikovalo vykazování práce jako publikačního výstupu konkrétního pracoviště. Výsledkem by však mohla být mozaika sice těžko vyčerpávající, ale co do pestrosti faset přece jen více hodná sumarizujícího titulu.

Co do vnitřního členění působí soubor statí na první pohled dosti záhadně. Za nešťastné považuji rozhodnutí zařadit ihned po zdařilé úvod-

1 Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.) *Historik v proměnách doby a prostředí. 19. století*, Brno 2007.

2 *Tamtéž*, s. 14.

ní poznámce filosofa Petra Horáka neúměrně rozsáhlý a téměř výhradně teoretizující medailon Jana Horského a Daniely Tinkové věnovaný Rogeru Chartierovi. Z posedlosti metodologií, jež dominuje domácí vnitrooborové diskusi, zde vyplývá na povrch nejsmutnější aspekt věci – totiž marná, ale neustálá snaha o vřazení individuálního tvůrčího aktu do abstrahovaného metodologického chlívku: „Jednoznačnému připsání Chartiera k mentalistickému či k lingvistickému paradigmatu zbraňuje, že není zcela jasné, v jakém smyslu míní onen, od Ginzburga přebíraný, důraz na plausibilitu, koherenci a explikativnost historického porozumění. Jde o plausibilitu vůči povaze pramenných stop a indicií, nebo vůči diskurzu či naraci; o koherenci logickou nebo dějovou; o vysvětlitelnost nadkulturní, nebo vždy jen v rámci paradigmatu či diskurzivní formace?“ (s. 36) Naznačená výtka nemá za cíl zpochybňovat relevanci Horského (a Tinkové?) tázání, zaostření na polemické střety (diskuse Chartier – Darnton) a pojmoslovné nuance (zde si dovolím zpochybnit smysluplnost překladu pojmu *bricolage* jako kutilství /s. 54/). Přenesení důrazu na teoretizující část Chartierova díla však způsobuje, že z portrétu tohoto u nás doposud málo známého historika mizí právě to, co jej činí historikem: totiž jeho historické knihy. Bylo by jistě zajímavé zapátrat po možných paralelách Chartierových knih o dějinách četby kupříkladu s pracemi Dominicka LaCapry. Především zde však (opět) nezazní odpověď na klíčový problém podstatné části francouzských teoretizujících historiků, Foucaulta nevyjímaje: Do jaké míry se jim daří či nedaří vlastní postuláty realizovat při práci s konkrétním materiálem?

V porovnání s chartierovskou statí se medailony Marca Blocha (Milan Řepa) a Philipa Ariès (Tomáš Malý) nesou v tradičnějším duchu oproštěném od metodologického fundamentalismu a umožňují, aby byly čteny jako specificky realizované potenciality při práci s prameny a nalézání úhlu pohledu. Jmenovaní autoři v souladu s titulem knihy zasazují obě mezní individuality francouzské historiografie do dobového kontextu a zdůrazňují, jak se individuální zkušenost a hodnotové postoje promítly do jejich díla. V podobné rovině kombinující deskripci s metaforou se nese i důkladný portrét Erica J. Hobsbawma z pera Jana Randáka, byť zde nelze souznít s autorovým přiřazením britského komunisty k okruhu „erasmiánů“, jak jej s poněkud lehkovážnou grácií načrtl Ralf Dahrendorf. Stejně tak není možné přijmout tvrzení, že Hobsbawmova zkušenost s nacismem ho jednoznačně determinovala k příklonu k levici, stranické disciplíně a idolatrizaci SSSR. Důkazem ošidnosti těchto soudů je ostatně způsob vyrovnávání

se s Marxem, jak jej po válce podstoupil právě Dahrendorf, případně Richard Pipes. Za podstatný přínos naopak pokládám Randákovo zdůraznění Hobsbawmova zájmu o jazz včetně jeho kulturního kontextu, jenž se plodně snoubí s historikovou erudicí, výsledkem čehož je mj. pod pseudonymem publikovaná kniha *The Jazz scene*.

K plošším textům (i kvůli absenci poznámkového aparátu) náleží paján Václava Vebera na syntetické schopnosti Normana Daviese motivovaný zjevně skepsí, jíž vůči některým Daviesovým pracím trpí někteří domácí polonisté. Autor shodně s Daviesem obhajuje smysluplnost jednotné evropské učebnice dějepisu a jaksi mimochodem vznáší zásadní otázku, jak je možné, že si čeští historikové nevypěstovali kontakt s podobně sympatizující osobností, jakou mají Poláci v Daviesovi. Jako odpověď nabízí tezi, že „čeští historikové nemají ve střední Evropě patřičnou vážnost" (s. 148).

Deskripce převažuje také v portrétu polského syntetika Oskara Haleckého z pera varšavského badatele Marka Kornata. Lze se tázat po důvodech, proč se editoři rozhodli ponechat text v originále, podstatné však je, že se Kornatovi v rámci životopisné črty zdařilo zachytit jak specifická dilemata polské meziválečné historiografie, tak i dílčí epizody, jako byl spor s Jaroslavem Bidlem o Haleckého vymezení středovýchodní Evropy.

Radomír Vlček na obrazu života a díla Nikolaje Ivanoviče Karajeva ukázal ošidnost volby historických témat v carském Rusku (Karejevova vyvzdorovaná dizertace o Francouzské revoluci) i specifický efekt „ruského perlustračního paradoxu" (s. 298). Vedle výhradně svých textů by snad býval měl odkázat i na studie Dagmar Blümlové, která též, byť v jiné rovině, upozornila na Karejevův odklon od politických dějin. Lze možná namítnout, že svým životem i metodologií tkví Karejev spíše v dlouhém nežli krátkém století. Snad by bylo záhodno porovnat Karejevovu činnost v době ruských převratů s osudy těch historiků, kterým dal Lenin lístek na „parník filozofů". Proč svou kajutu vedle Kizevettera neobdržel i Karejev (†1931), Vlček nevysvětluje.

Josef Šaur se s obrovitou materií a proměnou diskurzu v díle „sovětského Karamsina" M. I. Pokrovského nevyrovnal. Nepodařilo se mu přes zjevnou extenzivní obeznámenost s materiálem proniknout za dobově podmíněné pojmosloví, ba stal se doslova jeho obětí. Šaurův příspěvek se bohužel jeví jako nejslabší z celé knihy. V textu se věci dějí „řízením dějin", je pronášena „zdrcující kritika", historik „reaguje na potřebu", „aktivně se zapojuje do revoluční činnosti", účastní se „likvidace negramotnosti", ba

dokonce „svými statěmi připravil vědeckou (sic! – pozn. MD) argumentaci pro odvolání nepohodlných badatelů z akademických postů" (s. 286). Šaur s vážnou tváří tvrdí, že odmítnutí děl Ključevského a Vinogradova marxistickými historiky by „znamenalo vrátit se ve vývoji historické vědy o řadu let nazpět. Na druhou stranu jejich díla byla ne-marxistická, tudíž ideově pochybená a jako taková více či méně mylná a někdy dokonce nebezpečná. U Pokrovského nenajdeme zcela konzistentní vidění ruského dějepisectví, protože někdy u něho spíše převažovala smírnost, daná vědomím řemeslné a materiálové excelence řady ‚buržoazních' historiků" (s. 281). Šaur v citované pasáži ani jinde neuvádí, z jaké pozice taková tvrzení pronáší, kde cituje, případně parafrázuje. Ani stylisticky text není příliš zdařilý, obsahuje např. četná zeugmata, zkrátka zasloužil by (přinejmenším) pečlivější pozornost editora.

Dva texty se z dosud zmiňovaných rámců vymykají: Martin Kučera se (nepřekvapivě) pokusil o svojský přístup, navázal na svou teoretizující stať z knihy *Rakouský občan Josef Pekař*[3] a deklarovanou náklonnost k hermeneutickým postupům zde rozvedl v gratulaci adresované Jiřímu Malířovi. Kučerova esej *Čas dění subjektu, čas vyprávění, čas historický* je osobní konfesí mapující přes bergsonovské východisko a prostřednictvím ricoeurovské inspirace cestu k vlastnímu pojetí. Čtenáře starší stati možná překvapí změna oproti autorově někdejší explicitní příchylnosti k britské tradici. Kučerův pokus o formální vymezení různých časových rovin lze přijmout s výhradami, text však nemá charakter metodologického manifestu a deklaruje svou otevřenost. Nesouhlas je však třeba vyslovit s tvrzením, že „historik má odpovědnost za to, co řekl, i za to, co neřekl" (s. 115).

Druhý převážně teoretizující text představuje rozbor tezí Franka Ankersmita v podání slovenského filosofa Juraje Šucha. Ústřední problém zde spočívá v tom, že Ankersmit jakožto fundamentální obhájce výsostně narativní povahy historiografických textů nikdy nikde nepracuje s tím, co je tradičně chápáno jako primární prameny, a zřejmě právě proto nevnímá různorodou povahu textů, které historikové vytvářejí. Nepřekvapí, že k textům svého pokračovatele a reinterpretátora zaujal vstřícný, avšak rezervovaný postoj i Hayden White. Ankersmitův „narativní idealismus" vykazuje po četných diskusích tendenci k polovičatým kompromisům a posunům od narativní logiky ke zkoumání historické zkušenosti jako fenoménu rodícího se nikoli

3 Martin KUČERA, *Téma Pekařova občanství jako výzva k hermeneutické interpretaci*, in: TÝŽ, *Rakouský občan Josef Pekař*, Praha 2005, s. 439–453.

z traumatu (jak nabídl Dominick LaCapra,[4] s nímž Ankersmit polemizuje), nýbrž z nostalgie. Tento prožitek Ankersmit označuje jako „sublime historical experience". Přes veškerou sofistikovanost však vzniká dojem, že jeho texty jsou neseny především fixní ideou a potřebou oživovat polemiku provokativními tezemi. Juraj Šuch proto v hodnocení užívá opatrných výrazů, když uzavírá, že Ankersmitovy pohledy a jeho koncepce „mohou i nadále vzbuzovat polemické reakce, není možné přehlédnout jejich originalitu při řešení aktuálních výzev, které nastolila praxe historiků v průběhu posledních desetiletí 20. století"[5] (s. 249). Pouhá diskutabilní originalita však sama o sobě těžko může představovat zásadní hodnotu.

Pomyslné klenoty celé mozaiky představuje kvarteto následujících textů: Svatava Raková nabídla živý vhled do příběhu kontroverzní dizertace a promarněného talentu provokatéra Jesseho Lemische, v němž odhalila jak rigidnost a zároveň generační toleranci amerického univerzitního života, tak limity a prokletí revolty šedesátých let. Upoutá též přemýšlivá výzva Martina Wihody k novému čtení Františka Grause, skrze něž by bylo možné znovu nahlédnout dilemata domácí poválečné historiografie. K „soustavnému dialogu s vlastní minulostí" je však třeba změnit situaci, v níž se „domácí medievistika s Františkem Grausem až na výjimky míjí" (s. 261). Wihodova skepse vůči dosavadním opatrným pokusům o zametení hřiště je zde stejně namístě, jako pochybnosti Martina Kučery o smysluplnosti formalistní aplikace floskulí T. S. Kuhna v gollovské „dekonstrukci" z pera Bohumila Jirouška (s. 111, pozn. č. 70).

Stylisticky vybroušená a mimořádně kultivovaná esej Jiřího Hanuše o cambridgeském gentlemanovi Williamu Owenu Chadwickovi je příkladem souznění v inspiraci. Vedle rozboru Chadwickova badatelského potýkání se s antiklerikalismem a sekularizačními procesy stať ukazuje, jak podnětné může být pro církevního historika a křesťana čtení „jak marxismu jeho zakladatele, tak marxismus postmarxovský" (s. 175). Hanušův rozbor zaslouží pozornost i přesto, že jeho podstatnou část tvoří interpretace Chadwickovy studie *Historie a sekulárno* vydané nedávno v Církevních dějinách.[6]

Dovolím si na závěr tvrdit, že nejhodnotnějším příspěvkem celého svazku je medailon Václava Petrboka pojednávající o „kritickém outsiderovi"

4 Dominick LACAPRA (ed.), *Writing history, writing trauma*, Baltimore 2001.

5 Originál je pochopitelně ve slovenštině, uvádím zde vlastní překlad – pozn. MD.

6 William Owen CHADWICK, *Historie a sekulárno.* Církevní dějiny 1, 2/2008.

Georgi L. Mossem, německém historikovi židovského původu působícím po druhé světové válce v USA. Petrbokovi se podařilo v tradičně vystavěném textu vykreslit portrét komplikované osobnosti formované vědomím ztráty bohatého rodinného zázemí i dilematem židovství a menšinové sexuální orientace. Autor zde mohl těžit z očividně velmi barvitých pamětí, což mu pomohlo zasadit osobnost plnou vnitřních zábran do mnohovrstvého kontextu a vylíčit Mosseho etablování se v klimatu amerického Středozápadu, v němž inspirativní učitel tendující k osobitému konceptu kulturních dějin jen pozvolna nacházel své místo. Tento příběh nemůže čtenáře neupoutat, a to i přesto, že svůj metodologický přístup George L. Mosse nikdy explicitně nezformuloval.

Milan DUCHÁČEK

3 MEMOÁRY

Peter DEMETZ, *Praha ohrožená 1939–1945: politika, kultura, vzpomínky.*

Praha, Mladá fronta 2010, 410 s., ISBN 978-80-204-1798-5.

Poměrně nenápadný název, který by se mohl snadno ztratit mezi podobnými tituly, skrývá žánrově těžko definovatelný text z pera pražského pamětníka, germanisty, překladatele a emeritního profesora Yaleovy univerzity. V dosud existující literatuře o protektorátním období nalezneme řadu memoárů, málokterý pamětník se však rozhodl zakomponovat svůj osud do obecnějších souvislostí s takovou odborností, jako to učinil Peter Demetz.

Autor (narozený 1922) postupuje paralelně ve dvou liniích. Chronologicky sleduje různé události z časů protektorátu a zároveň čtenáře postupně zasvěcuje do historie své rodiny a vlastního mládí. Po letmém pohledu do obsahu knihy by se mohlo zdát, že v kapitolách věnovaných obecně protektorátním dějinám nezjistí poučený čtenář mnoho nového (autor své líčení začíná Háchovou cestou do Berlína). Počáteční dojem však naštěstí klame. Běžně známé události obohacuje Demetz svým pamětnickým komentářem a samotným výběrem témat vytváří souvislosti, v jakých některé skutečnosti zatím nikdo nenahlédl. Autor se zabývá hlavně životy a postoji známých osobností, které, ať už přímo či nepřímo, ovlivnily jeho vlastní život. Uvádím např. Emila Háchu, Reinharda Heydricha, Emanuela Moravce, ale i Milenu Jesenskou, Jiřího Ortena či W. H. Kolbena a další. V řadě kapitol tak vzniká série osobitých drobných kreseb, které nejsou založeny jen na autorově postřehu a vzpomínce, ale především na studiu aktuální historické literatury, jejíž seznam nalezneme v závěru knihy.

Životopisné ministudie doplňuje Demetz i pasážemi o všednodenním životě protektorátního občana, přičemž neopomíjí různé skupiny obyvatelstva. Jeho střízlivý a věcný přístup (u pamětníka neobvyklý) vystihuje nejlépe následující věta: „Ačkoliv to není snadné přiznat, je pravda, že i když se represálie okupačního režimu stále stupňovaly, běžný život šel dál jako normálně." (s. 167) Autor se také věnuje v literatuře opomíjeným tématům,

mezi něž můžeme zahrnout např. kapitolu o pražských německých liberálních institucích těsně před okupací nebo zachycení plodné atmosféry česko-německého uměleckého prostředí (Němců ať už původem pražských či emigrantů z Německa a Rakouska). Díky svému původu a otcově uměleckému povolání se Demetz jako mladík-pozorovatel v této společnosti před okupací pohyboval a vnímá česko-německou uměleckou spolupráci konce třicátých let oprávněně jako opomíjenou a nedoceněnou. Mimo jiné zdůrazňuje neblahý vliv okupace na samotné německé liberální instituce (divadla, noviny apod.), které buď zanikly, nebo byly zglajchšaltovány.

Tím se dostáváme k druhé linii, k vlastním autorovým vzpomínkám (v textu jsou tyto biografické pasáže odlišeny kurzívou). Do osudů své rodiny nás zasvěcuje podrobně, začíná už u svých prarodičů. Sonda je to poutavá a nezbytná, neboť přibližuje Demetzův složitý česko-německo-židovský původ, kvůli kterému stál v době protektorátu na okraji několika nacionálně vypjatých společenství. Jeho původ a z něj plynoucí postavení mu poskytlo nejen odstup a nadhled, ale i docela jiné, neobvyklé zážitky. Právě tyto pamětnické pasáže jsou v dosavadní memoárové protektorátní literatuře jedinečné. Autorovy dobové postřehy i sebehodnocení jsou osvobozující, lidská, tudíž i skutečná, protože leckdy přiznává s určitou dávkou sebeironie svá různá klopýtnutí. Tak například líčí příhodu s náhle se objevivší zbraní v rodině (po polském nájemci u jedné z tetiček), které bylo třeba se zbavit. O této vlastními slovy „politické maturitě" se vyjadřuje zodpovědně jako o totálním fiasku, protože zbraň neukryl ani nepředal odboji, nýbrž ji ze strachu hodil do řeky, jak mu bylo rodinnými příslušníky uloženo. Jindy zase líčí své pracovní nasazení v Německu s docela odlišnými pocity, než jak jsme zvyklí u českých pamětníků. Jeho pracovní nasazení v cizině mu nebylo proti mysli právě proto, že v místě daleko od domova nehrozilo, že by se někdo blíže zabýval jeho komplikovaným původem.

Demetzových šest let okupace bylo skutečně nabito rozmanitými událostmi. Kromě pracovního nasazení v Německu se musel vyrovnávat s odsunem maminky a babičky do Terezína a jejich smrtí, na konci války se ocitl v táboře pro „míšence". S humorem sobě vlastním líčí také svou protektorátní lásku: „Musím říct, že k tomu, abych se zamiloval do Němky, jsem si nevybral zrovna nejpříhodnější dobu…" (s. 277) Věnuje se i svým stykům s odbojem prostřednictvím kamarádky Elizabeth, která byla gestapem zastřelena v posledních dnech války.

Demetz nestaví své emoce nijak do popředí, nepropadá patosu ani sebe-

lítosti, jak jsme u některých pamětníků dosud zvyklí. Vlastní osudy nahlíží s jemnou ironií starého muže, který vzpomíná na mládí s velkým časovým odstupem. Je zajímavé, jak dobře funguje propojení komentovaného výkladu a pamětí. Zatímco první linie tím získává na osobitosti, memoáry zase přijímají z výkladové části nadhled a věcnost. Čtenáře možná jen trochu zamrzí, že vlastní rozpomínání zabírá v knize pouze třetinu textu. Díky netradiční formě postihuje kniha obdivuhodnou šíři témat, od ryze politických, přes literární, divadelní a hudební až k všednodenním aspektům protektorátu. Neměla by proto rozhodně uniknout pozornosti odborné ani laické veřejnosti.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

Jiří TRÁVNÍČEK (ed.), *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém.*

Brno, Host 2009, 400 s., ISBN 978-80-7294-323-4.

Pokud přijmeme tvrzení, že smyslem komentovaného výboru textů byla rekapitulace metamorfóz problému zvaného střední Evropa, pak nelze než konstatovat, že kniha svému určení jistě dostála. A snad mi hlavní editor Jiří Trávníček nebude mít za zlé, užiji-li zde jako východisko pasáž z jeho závěrečné sumarizace: „Střední Evropa jako symbolický a hodnotový svět se tedy několikrát rodí z dobových pohnutek. Proto není jedna, ale je jich mnoho. Nerodí se ani tak z ducha, jako spíše z duchů doby. Ostatně smysl pro *Mischung* a pluralitu se v souvislosti se střední Evropou velmi často připomíná. V návaznosti na to, co psali jiní (např. E. J. Hobsbawm), je možno najít tři základní, dobově ukotvené koncepty: (1) koncept německého expanzionismu, kulturního i politického, což platí pro období vilémovské i pro léta 1933–1945; (2) koncept nostalgie za rakousko-uherskou monarchií, což platí pro meziválečnou dobu, jakož i pro šedesátá léta dvacátého století, a týká se Rakouska, respektive intelektuálů, kteří jsou spjati s rakouskou kulturou; (3) koncept protestu proti Jaltě, ten platí zejména pro osmdesátá léta dvacátého století a týká se středoevropských disidentů a exulantů, respektive těch představitelů západních demokracií, kteří disidentům a exulantům stáli nablízku. A je tu ještě jedna věc. Střední Evropu se podařilo uvést ve známost tím, že byla převedena do prostředí kultury, zejména literatury. V této podobě udělala kariéru a v této podobě k sobě přivábila i pozornost intelektuálů (a posléze politiků) z celého světa. Ukázalo se, že její hlavní modus je příběh či metafora, nikoli geopolitická úvaha nad mapou.“ (s. 303)

Těžko být v pokusu o parafrázi uvedených slov konciznější. Z citované pasáže zároveň vyplývá, že se jedná o „pojem a problém“ z podstaty historizující. K tomu Trávníček dodává (a deklaruje tím zároveň svůj odstup od polemiky samé): „Dějiny jsou pro Středoevropany stejně tak *tíživé*, jako

fragmentární, a ke všemu ještě *nesamozřejmé*. Dějiny se drží střední Evropy, řečeno za pomoci lakonické moudrosti moravského lidu, jako hovno košule." (s. 302)

Tím se samozřejmě nic neřeší. Cílem recenzované antologie však nebylo uzavření někdejšího živě diskutovaného problému, neřkuli jeho znovuoživování. Bude-li čtenář v nabízené antologii hledat ukončení kdysi živé polemiky, odnese si pouze pachuť zmarněného úsilí. Nikoli proto, že by prozkoumávání jejího obsahu nebylo zajímavým, mnohdy bolestným a často důvěrně známým výletem do „ztraceného času", ale z toho důvodu, že (slovy editora) „jedna odpověď, jediná, tedy nadčasová a triumfující, zkrátka neexistuje" (s. 302). Je snad legitimní tázat se, zda lze po všech proměnách diskuse o Mitteleuropě říci něco smysluplnějšího. Soudím, že pokud si člověk nemá připadat, že tančí v kruhu a případně přitom ještě kope do mrtvoly, pak nikoli. Podstatné je, že pojem sám přežil veškeré pokusy o vlastní klasifikaci, definici, politizaci či asasinaci a v názvech institucí i na stránkách odborných, publicistických a všemožných jiných textů vegetuje nerušeně dál, byť oproštěn od někdejších kontroverzí.

Kniha je rozdělena na tři části, z nichž dvě obsahují výbor z textů. První oddíl je uvozován pojmy „geopolitika, historie", druhý pak „kultura, politika, román". Dovolím si hned zkraje říci, že toto dělení shledávám v rozporu s výše uvedenými citáty. Odtrhnout geopolitickou motivaci od její reprezentace v rovině literární zkrátka nelze. Zřetelně je to vidět na obsahu dvou panelových diskusí, jež tvoří jádro obou oddílů: v prvním případě jde o budapešťský kulatý stůl, ve druhém o lisabonskou konferenci o literatuře – obojí z roku 1989. Pravda – antologie se obvykle nečítávají jako celek a rozlišit vybrané texty z rozmezí let 1946-2002 pouze po chronologické linii by bylo poněkud banální. Skutečnost, že budapešťská diskuse se konala až po setkání v Lisabonu, není tak podstatná jako fakt, že lisabonský panel zařazený v druhém oddílu se v důsledku účasti sovětských delegátů zvrhl v prostor mnohem více „zpolitizovaný", než tomu bylo v Budapešti. Dělení na dva oddíly je zde čistě formální a – jak myslím – nakonec vyplývá i z úvodních pěti argumentů, jimiž editor obhajuje zvolenou strukturu antologie – vcelku zbytečné.

Vzhledem k Trávníčkovu v úvodu obsaženému výčtu „jiných editorských přístupů, které měly právo být realizovány", je recenzentovi upřena možnost vznést jakékoli argumenty a výhrady vůči volbě konkrétních textů. Antologie jich vedle zmíněných panelových diskusí obsahuje celkem pat-

náct. Jejich autory jsou István Bibó, Erhard Busek, Karl Schlögel, Jacques Rupnik, Vladimír Macura, Ernest Gellner, Peter Bugge, Norman Davies, George Steiner, Karel Kosík, István Fried, Claudio Magris, Eric J. Hobsbawm, Drago Jančar a Ewald Osers. Tento výčet je na první pohled stejně barvitý jako neúplný. Lze jistě sáhodlouze uvažovat o všemožných pro a proti, výtky z pozice „absolutního čtenáře" jsou však jak známo nesmyslné. Osobně si nemyslím, že bylo nutné zařadit dvě celkem běžně dostupné kapitoly z Magrisova *Dunaje*, a naopak bych zde uvítal například balkánský pohled Danila Kiše. Jeho klíčová a vůči středoevropanství skeptická esej z Cross Currents sice již česky vyšla, avšak v poněkud obskurně vydané čítance textů *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy.*[1] Její znovuotištění by dle mého soudu výboru slušelo více než „jaksi povinný", ačkoli dojmologický Magris.

Třetí (slovy editora „servisní") oddíl tvoří Trávníčkova padesátistránková sumarizující studie, pokus o pojmovou mapu střední Evropy a medailonky autorů a diskutérů. Z uživatelského hlediska se ale jako nejpodstatnější část celé publikace bude zřejmě jevit anotovaná bibliografie k tématu, a to i přesto, že si nečiní nárok na úplnost (beztak těžko dosažitelnou) a soustředí se především na monografie, sborníky, případně tematická čísla časopisů. Dílčí studie se zde vyskytují pouze v případě, že představují podstatné momenty v dobových polemikách. Z četných slovenských překladů zde mj. vyplývá na povrch oživený zájem Slováků o maďarský pohled na věc.[2]

Trávníčkovo shrnutí mapuje fasety problému sice přehledově, ale přesvědčivě. Chronologický exkurz bezesporu přesahuje deklarovanou snahu poskytnout rámcující komentář, přestože „tak úplně nespoléhá na metodu dějin idejí" (s. 242). V rámci shrnující stati by však bylo vhodné zmínit se o proměně hodnocení důsledků jaltské konference a upozornit např. na studie Víta Smetany. K drobným omylům náleží dvojí záměna historika Jaroslava Bidla za Františka či V. Bidla (s. 264 a 308). Označit Grassův *Plechový bubínek* za obraz Gdaňsku „těsně před rokem 1945" (s. 287) není nejtrefnější, i zde však jde o marginálii.

Výtek k překladu a redakci v antologii zařazených textů též nelze vznést

1 Danilo KIŠ, *Variations on the Theme of Central Europe*, Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 6/1987. Česky TÝŽ, *Variace na středoevropská témata*, in: Miloš HAVELKA – Ladislav CABADA (eds.), Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy, Plzeň 2000, s. 138–147.

2 Za pozornost stojí zejména Jenö SZÜCZ, *Tri historické regióny Európy*, Bratislava 2001.

mnoho. Je možné poukázat na místy poněkud benevolentní přístup k editaci již dříve vydaných textů (např. osobitý překlad eseje Drago Jančara). Zmínku zaslouží lapsus v Rupnikově eseji *Dědictví Jalty*: v korektuře (či překladu?) došlo k nešťastné záměně plurálu za singulár: „(…) veřejné mínění, mobilizované ve své podpoře spojenectví (Západu se SSSR – pozn. MD) novým a pozitivním obrazem Sovětského svazu, který **šířil** do světa příznivé články a filmy jako Mise do Moskvy." (s. 67). Tuto propagandu měli pochopitelně na svědomí nikoli Sověti, ale sami západní spojenci; zmíněný film vznikl v USA a byl natočen podle knihy druhého amerického vyslance v Moskvě a Rooseveltova důvěrníka Josepha E. Daviese. Jde ale o detail, podobně jako v případě zřejmě chybného překladu Hobsbawmovy věty „čtyřicet let se snažili někteří politici přesunout tuto východní hranici Evropy k Labi a **Moravě**" (s. 213). Pokud se jedná o autentický výrok, zasloužil by si editorský komentář.

A nakonec: knihou se na někdy nečekaných místech vine fotoseriál „středoevropská kultura nižších pater", zobrazující řízek, sachrtorte, půllitr piva, štrůdl, opečenou klobásu a bábovku. V kritice tohoto pokusu o (zřejmě?) odlehčení mi nejde ani tak o symboliku, jako o koncept „nižších pater." Aniž bych měl v úmyslu argumentovat něčím tak antikvovaným, jako jsou bourdieovské koncepty, neřkuli zpochybňovat rozdíl mezi Mahlerovou hudbou a produkcí (dejme tomu) maďarských rockerů Omega, domnívám se, že tento způsob rozlišování na vyšší a nižší kulturní statky je právě v biedermeierem fundované středoevropské kultuře hajitelný obtížněji než jinde.[3]

Uzavřít lze tedy banálně, avšak pozitivně: vznikl zdařilý výbor z textů, který společně s editorovou studií a bibliografií představuje základní pomůcku k orientaci ve vytyčeném problému.

Milan DUCHÁČEK

3 Srov. např. Pavel ZAHRÁDKA, *Vysoké versus populární umění*, Olomouc 2009. Též Jiří VANĚK, *Způsoby estetického prožívání,* Praha 2009.

Josef VOJVODÍK, *Povrch, ambivalence, skrytost. Manýrismus, baroko a (česká) avantgarda.*

Praha, Argo 2008, 404 s., ISBN 978-80-257-0020-4.

Formálního uznání se knize Josefa Vojvodíka dostalo nedlouho po jejím vydání. V roce 2009 získala prestižní ocenění Magnesia Litera v oblasti naučné literatury, když uspěla v soutěži s bohatě ilustrovaným encyklopedickým průvodcem Miloše Anděry *Národní parky Evropy* a objemnou monografií *Filosofie čísla* od Vojtěcha Kolmana. Stejně jako Kolmanova matematicko-filosofická studie klade také Vojvodíkova práce na čtenáře značné intelektuální nároky. Na rozdíl od ní však potenciální zájemce předem nevaruje, ale prostřednictvím lákavého grafického „povrchu", ambivalentní jazykové hry a skrytých významů poskytuje „nejzapeklitější textové dobrodružství". Soudě podle recenzí, které se na stránkách odborných i populárně naučných periodik objevily v posledním roce, neváhali takové dobrodružství podstoupit především bohemisté a literární historici (B. Činátlová, M. Langerová, L. Borovička, J. Lukavec, M. Topor), s nimiž je autor oborově spřízněn, a také historik umění Jindřich Vybíral a filosof Miroslav Petříček. Poněkud překvapivá je však absence posudků z oblasti estetiky a kulturních studií, v nichž je recenzenty vyzdvihovaný Vojvodíkův interdisciplinární přístup čerpající z filosofie, historie, dějin literatury i umění nezbytným předpokladem pro vznik kvalitní teoretické práce.

Právě v kontextu kulturních studií, alespoň jak jsem měla možnost seznat v anglosaském prostředí, by například zařazení finální analýzy filmu *Zkrocená hora* (2005) do „barokního rámu knihy" (tak J. Vybíral, *Dějiny a současnost* 2009/4) nebylo vnímáno jako cosi překvapivého, ne-li dokonce nepatřičného. Právě naopak, opomenutí filmového média jako prostředku pro uskutečnění „netušených estetických možností" promýšlených již v baroku (T. Murray, 1997) by znamenalo popření základního směřování celé studie, tj. nahlížet a interpretovat manýrismus, baroko a avantgardu jako „specifickou formu *epoché* ve smyslu skepse, zpochybnění a narušení jednotného a ‚jednohlasného statutu' světa" (s. 24).

V tomto ohledu je Vojvodíkova kniha přínosná pro každého, kdo si klade nejen otázku po tom, jak se měly věci v minulosti, ale zajímají ho rovněž souvislosti minulých dějů s žitou přítomností. V přísném slova smyslu se tak děje za cenu ahistoričnosti, neboť autora spíše než historická fakta zajímají historické paralely; umělecká a umělecko-teoretická díla nezkoumá pouze jako dobové výtvory, ale přihlíží také k jejich aktuálnímu působení; nenabízí ucelený historický přehled, ani jednoznačná kauzální vysvětlení, ale (subjektivně) vybírá a kriticky analyzuje reprezentanty manýrismu, baroka i (české) avantgardy podle předem definovaného klíče: ambivalentního obrazu „dvojího světa" mezi transparencí a opakností, povrchem a hloubkou, hmotou a nehmotností, vizualitou a taktilitou, viditelným a neviditelným, normalitou a anomalitou.

Jako by Josef Vojvodík společně s básníkem Otokarem Březinou, jemuž se věnoval ve své disertační práci (*Od estetismu k eschatonu. Modely světa a existence v lyrickém díle Otokara Březiny. Rekonstrukce symbolických paradigmat,* Praha 2004), uvěřil, že „nic se neztrácí v duchovním světě", a vydal se po stopách idejí, které nejpozději od 16. století ovlivňují nejen evropské myšlení, ale prostřednictvím uměleckých a architektonických děl utvářejí naše estetické a prostorové vnímání dodnes. Východiskem mu však není postmoderní reflexe manýrismu a baroka, ač její instrumentář zdatně využívá, ale související teoretické myšlení první poloviny 20. století (M. Dvořák, Z. Kalista, K. Teige, E. Panofsky), především Husserlova fenomenologie.

Právě Husserlovo pojetí obrazu jakožto média, „jímž a v němž se skutečnost sama specifickým způsobem ztvárňuje, i kdyby jen jako fikcionální možnost" (s. 19), představuje pomyslný pevný bod Vojvodíkovy srovnávací práce. Z této pozice autor vytyčuje pole svého uvažování. V první kapitole mapuje dobový teoretický kontext čerpající z „vydatných" vztahů mezi estetikou a fenomenologií a navrhuje chápat (v souladu s fenomenologickou metodou) „jiné vidění skutečnosti světa," které je pro umění manýrismu, baroka i avantgardy charakteristické, jako „uměleckou ‚praxi' transcendentální redukce" (s. 19). V kapitole druhé zkoumá negativní vymezení základních pojmů z pozice antimodernistické kritiky a naznačuje důvody, proč bylo programové narušování klasického kánonu jejími stoupenci odmítáno, v prostředí totalitních režimů pak dokonce potlačováno. Ve třetí kapitole vymezuje autor klíčové pojmy v kontextu dosavadního bádání. Nejprve postuluje základní a společnou premisu umění manýrismu, baroka i avant-

gardy, jež rezonuje s Husserlovým stanoviskem: „Umělecké dílo musí být výsledkem tvůrčí ideje, nikoli nápodobou přírody.“ (s. 62) Následně odkrývá další srovnatelné aspekty zkoumaných uměleckých systémů: umění jako ars inveniendi, konstrukce a montáž jako základ umělecké metody, přepjatost uměleckých prostředků jako doklad uměl(eck)osti, periodický návrat baroka jako antiteze klasického kánonu (F. Nietzsche), metafora nekonečného řasení záhybů světa „o dvou poschodích“ (G. Deleuze).

Detailnímu zkoumání ambivalentních fenoménů, jež zakládají dvojitou strukturu (barokního) světa, se Vojvodík věnuje v obsáhlé čtvrté kapitole. Zabývá se zde otázkami „odhmotňování“ hmoty a „živého“ prostoru v barokní a funkcionalistické architektuře, duchovním prožíváním „tíže“ hmoty a fenoménem „trhliny“ jakožto poukazem k jinému (druhému, neznámému, cizímu) v manýristické, barokní a české avantgardní poezii. V páté a šesté kapitole pak rozvíjí témata (lidské) tělesnosti a konečnosti, která jsou s uměleckou i filosofickou reflexí hmoty neoddělitelně spjata. Zároveň se dotýká problému „zhroucení“ utopického konceptu historické avantgardy, ke kterému dochází na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století. Dva příklady dobově podmíněného rozchodu s vnějším/normálním světem, jež rezonují s fenomenologickým/barokním požadavkem zřeknutí se pozemského světa ve prospěch dosažení světa jiného, respektive jiného vidění světa, sleduje autor na příkladech Teigovy teorie „vnitřního modelu“ uměleckého díla (sedmá kapitola) a „fenomenologie alternovaného vnímání a subjektivních jevů optických“ psychiatra Svetozara Nevoleho.

V osmé kapitole si Vojvodík připravil půdu k závěrečným dvěma pojednáním, která zasvětil rozboru „barokní“ řeči filmových obrazů. Nelze se však zbavit dojmu, že přesun pozornosti od tvůrčího k vnímajícímu (pozorujícímu) subjektu zůstává ve skutečnosti na půli cesty. Ač již Svetozar Nevole upozorňoval, že „skutečnost je subjektem aktivně tvořena, nikoli pasivně přijímána“ (s. 247), divák je ve Vojvodíkově pojetí tematizován – v souladu s proklamovaným manýristickým/fenomenologickým „laterálním“ postojem (s. 29) – jako nezúčastněný pozorovatel, jenž nemůže do světa (filmu) aktivně zasahovat. Přestože slovy Richarda Alewyna „hranice mezi zdáním a skutečností [...] probíhá uprostřed každého [filmového] diváka“, reflektuje autor knihy v souladu s tímto autorem pouze zkušenost divácké rozpolcenosti na „snícího a bdícího, na toho, kdo podléhá klamu, a toho, který si ho zůstává vědom“ (s. 284).

Bravurní interpretaci filmu *Zkrocená hora* v desáté kapitole lze v této

souvislosti chápat jako pokus o prohloubení barokního pocitu emočního „uchvácení", jež poskytly filmové obrazy divákům, také v rovině čtenářské. Avšak nejen v poslední kapitole, nýbrž v celé knize používá Vojvodík ambivalentní stylistické a jazykové prostředky odrážející manýristické, barokní i avantgardní postupy, jejichž cílem je vytrhnout čtenáře z veškerých konvenčních mechanismů a prostřednictvím nečekaných obrazů/obratů je zároveň přiblížit i vzdálit sobě samým. Ptáte-li se proč, jste na nejlepší cestě k odhalení „zamlčených" aspektů recipientovy přítomnosti.

Hana HAVLŮJOVÁ

Dušan KOVÁČ – Michaela MAREK – Jiří PEŠEK – Roman PRAHL (eds.), ***Kultura jako nositel a oponent politických záměrů (Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti).***

Praha, Albis International 2009, 547 s., ISBN 978-80-86971-90-2.

Sborník byl vydán péčí Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků, zkoumajících a hodnotících společné dějiny Němců, Čechů a Slováků, včetně „pozitivních aspektů vzájemného soužití i tragických zkušeností, které získaly národy v souvislosti s vypuknutím, průběhem a výsledky druhé světové války". Obsahuje čtyřiatřicet příspěvků, jež ve formě referátů zazněly na dvou vědeckých konferencích. První z nich, konaná v Praze v roce 2004, se zaměřila na dlouhé období od druhé poloviny 19. století do roku 1945. O rok později se uskutečnila konference v Hamburku, věnovaná zejména poválečnému vývoji kulturních vztahů. Prodleva mezi daty konferencí a vydáním rozšířených referátů je tedy delší, než u nás bývá zvykem, což otištěným materiálům poněkud ubírá na vědecké aktuálnosti. Jako celek sborník sleduje především interakci mezi kulturou a politikou v soužití Čechů a Němců a zároveň si klade otázku, jak dalece se někdejší intenzivní kulturní vztahy promítly do dnešní situace.

Jak již bývá v případě obdobných publikací tradicí, vyznačují se příspěvky značnou tematickou šíří a liší se i svou kvalitou. Vedle obecně laděných statí vynikají původností i neotřelým pohledem například práce Vereny Washmuth (*České umělecké sklářství – vystavování a export v socialistické „kulturní diplomacii" od 50. do 70. let*) či Dagmar Košťálové (*O význame kaviarní a vinární v kultúrnom živote Bratislavy medzi dvoma vojnami*). Totéž konstatování platí o objevných zjištěních Milana Zemka (*Nemecká tlač v medzivojnovom multikultúrnom prostredí Bratislavy*) a o článku Ernsta Rohmera *Literatúra a národná identita na príklade sudetonemeckého časopisu Der Ackermann aus Böhmen (1933–1938)*.

Ačkoliv sborník přináší spíše třísť poznatků o kulturních a sociálních vztazích ve středoevropském prostoru, nemůže jej pominout nikdo, koho téma česko-německého a slovensko-německého soužití v 19. a 20. století opravdu zajímá.

Jiří TEJKAL

Jan ČERMÁK (ed.), *Jako když dvoranou proletí pták. Antologie nejstarší anglické poezie a prózy (700–1100).*

Praha, Triáda 2009, 671 s., ISBN 978-80-87256-11-4.

Výbor z nejstarší anglické poezie a prózy představuje úspěšný pokus o uchopení textů, jejichž interpretace je, jak podotýká v úvodu editor, složitá ve všech myslitelných kontextech, literárněhistorickém, žánrovém i rukopisném. Metaforický název nese zcela právem, stejně vzletné, nejasné a významově hutné jsou i texty samy. Ocenit a docenit obrovskou práci, která stojí za touto téměř sedmisetstránkovou antologií, je nesnadné, ne-li přímo nemožné, zvláště vezmeme-li v úvahu, že většinu textů, které kniha předkládá, dostává český čtenář k dispozici vůbec poprvé. Překladatelský tým Jana Čermáka se navíc mohl opřít o jejich moderní anglické verze pouze částečně, byť jsou si v rámci jednoho jazykového okruhu navzájem mnohem bližší.

Na rozdíl od střední angličtiny, nastupující v moderní periodizaci v období po normanském záboru Anglie a ovlivněné již románským literárním okruhem, vychází staroangličtina ještě plně z germánské ústní tradice. Zejména básnické texty charakterizuje výrazná sémantická a syntaktická otevřenost, která umožňuje množství následných interpretací. Básnické sdělení určené především k poslechu si našlo působivý prostředek v aliteračním verši.

Nejpalčivější problém při převodu staroanglické poezie do češtiny představuje právě princip aliterace. Čeština se vyznačuje jinou přízvučností a delšími slovy, což výrazně ztěžuje kontrolu nad přízvuky v půlverších, navíc nemá tolik synonym jako původní lexikum. Jako klíčové se tedy jevilo dodržet rovnoměrný rytmus skladeb tak, aby si zachovaly největší možnou autenticitu výrazu a aby byly zároveň sdělné a srozumitelné.

Antologie žánrově postihuje hlavní oblasti staroanglického písemnictví. Básnické i prozaické texty prezentuje v dochovaných zlomcích, plném znění a u pojednání většího rozsahu vybranými úryvky. Jejich společným jmenovatelem je specifická podoba jazyka, který se postupně vyděluje

z rámce starého anglosaského světa a reflektuje dle svého určení v různé míře křesťanskou zvěst, ovšem veršovou formou a lexikálním bohatstvím zůstává ještě pevně zakotven v půdě tradice. Kritériem pro výběr textů byla kromě reprezentativní hodnoty i míra jejich závislosti na jinojazyčných, zejména řeckých a latinských zdrojích. Přednost tak dostaly jazykově původnější skladby. Z tohoto důvodu editoři nezařadili do publikace nejznámější staroanglický epos *Béowulf* (přeložený do češtiny poměrně nedávno právě Janem Čermákem), slavné *Církevní dějiny anglického lidu* Bédy Ctihodného ani další známé texty tohoto období.

Rukopisným zdrojem většiny překladů je nejvýznamnější kodex staroanglické literatury, tzv. *Exeterská kniha* z druhé poloviny 10. století. Nalezneme zde překvapivě bohatou šíři žánrů, hrdinskou epiku, drobnější práce spíše lyrického zaměření i jiné slovesné útvary. Řazení skladeb až na výjimky postrádá jednotící princip, ale jako celek poskytují texty mozaikovitý obraz postupného přerodu starogermánského společenského řádu pod vlivem nastupujícího křesťanství.

Na pozadí hrdinské poezie nejlépe vyvstávají původní kontury pro nás dnes již těžko představitelného světa, jehož střed obývá pán a jeho nejvěrnější družina, stmelená štědrými dary i společným soužitím. Tento žánr reprezentují ve výboru básně *Boj na Finnově hradě* a *Bitva u Maldonu, Bitva u Brunnanburhu* a zlomky hrdinského eposu *Waldere*.

Skladby *Widsíd* a *Déor* osobitě reflektují roli nositele germánské ústní tradice, pěvce, který společenství v hodovní síni zpřítomňuje dávnou i nedávnou slávu, vítězství i prohry, hrdiny a zrádce. Verbalizuje hluboké prožitky jeho členů, vyjadřuje a vymítá úzkost ze smrti a nečekaných zvratů, z nepřízně přírody a ztráty blízkých. Jako jediné východisko staví kvalitní prožívání přítomného okamžiku s nadějí, že pověst jedince přežije jeho vlastní pomíjivou a křehkou schránku a dolehne i k sluchu jiných generací a na jiná místa. Zatímco *Widsíd* vyjadřuje jakožto fiktivní postava obecnou a prostor i čas překračující roli básníka, *Déor* reflektuje jeho životně důležitou závislost na společenství, jemuž své služby poskytuje.

Řadu textů spojuje elegický tón a vnitřní i vnější krajina v nich splývá v jeden obraz smutného srdce souženého nevyhnutelnostmi světa. V básni *Zříceniny* je čtenář konfrontován s ruinami kdysi mocných staveb z doby římského záboru a zakouší pocit pomíjivosti, který ostatně megalitickými torzy osázená krajina mohla přirozeně evokovat. Básně *Poutník* a *Námořník* zobrazují samotu lidského údělu, skladby *Ženin nářek* a *Manželův vzkaz*

tematizují tíhu odloučení i povinnosti vyplývající ze zákonem posvěceného vztahu. Enigmatická básnická skladba *Wulf a Éadwacer*, na níž lze snad nejlépe demonstrovat nesnadnost překladatelského úkolu, je pak temnou výpovědí o zapovězené touze.

Raná christianizace britských ostrovů přinesla do tvrdého světa staroanglické společnosti závažné změny. Člověk se v konfrontaci s nevyhnutelností smrti postupně uchýlil k důvěrné jistotě spolubytí se svým Stvořitelem. Optimistický ráz evangelijní zvěsti však nemusel být a také ještě dlouho nebyl pociťován jako absolutní. Raně středověká mentalita vystupuje na povrch v názorném líčení hrůz, jež mohou člověka postihnout, v pozornosti, jakou věnuje chrabrým činům válečníků, i v důrazu, který klade na poslední věci člověka.

U některých skladeb můžeme na základě vsuvek, porušujících základní rytmické schéma, usuzovat na redakci původního znění, jež pomáhá včlenit minulý věk do nového kontextu a prozrazuje záměr, kterým je naplnění starých slov novým obsahem. Zobrazovaní hrdinové jakoby předznamenávali příchod jiných bojovníků v Kristu, mnichů. Rétorické postupy germánských básníků zůstávají, ale vtěluje se do nich pravý obsah, jímž je Boží sdělení. Příkladem křesťanského básníka jako nástroje, jehož prostřednictvím se vyjevuje vyšší moudrost, je příběh prostého Ceadmona, zázračně obdařeného básnickou schopností, aby šířil Stvořitelovu slávu.

Výbor obsahuje i staroanglické básně prokazatelně vycházející z řeckých a latinských předloh. Tyto poetické texty zde představují jakýsi vývojový mezistupeň a jejich zařazení dobře reprezentuje prolínání obou tradic. V alegorické básni *Fénix* je mytický pták starověku předobrazem vzkříšeného Krista. Mystická skladba *Sen o kříži*, dochovaná v tzv. *Vercelliské knize* z konce 10. století, líčí snovou vizi neznámého vypravěče ze Spasitelova ukřižovaní. Obě básně pracují mimo jiné s tradičním starogermánským motivem stromu, jenž významově hladce splývá se dřevem Kristova kříže.

Starozákonní biblická vyprávění poskytovala také vhodná témata k přebásnění. Báseň *Řád světa* reflektuje knihu Genesis, tzv. *Juniův rukopis* obsahuje skladbu, později nazvanou *Exodus*, jež je vedle eposu Béowulf lexikálně nejbohatší, ale zároveň také obtížně srozumitelná. Další původní zpracování látky Starého zákona nalezneme ve skladbě *Júdit*, zapsané spolu s epickou básní *Béowulf* v tzv. *Nowellově kodexu*, posledním ze čtyř nejvýznamnějších zdrojových manuskriptů.

Sbírky *Mudrosloví* a soubor *Hádanek* snad nejlépe demonstrují proteov-

skou podstatu staroanglické literatury. *Mudrosloví* žánrově spadají do okruhu gnómické literatury s několika tisíci let živé tradice a obdobou v řadě jiných literatur. Ze všech staroanglických skladeb nejvíce porušují tradiční aliterační schéma, byť nesporně patří ke staré vrstvě jazykového úzu. Jejich kompilační ráz a stručná forma nabízí široký interpretační prostor. Obdobnou přitažlivost jeví rovněž žánrově archaické *Hádanky*. V nich je sice téměř vždy aliterační verš zachován, na rozdíl od většiny středověkých latinských sbírek však neuvádějí řešení, a podněcují tak silně představivost filologů. Také dochovaná *Runová báseň*, v níž se neznámý autor pokusil o básnický přepis významů anglosaského futharku, se díky širokému sémantickému kontextu runového písma může stát interpretačním a překladatelským oříškem. Zajímavým doplňkem k textům s křesťanskou tematikou jsou do antologie zařazené magické léčebné návody, využívající stará zaříkadla v klidné pospolitosti s formulemi křesťanské liturgie.

Staroanglickou prózu, která je historicky mladší než básnické skladby a odráží výrazné kulturní změny patrné zvláště na konci sledovaného období, zde reprezentují úryvky z *Anglosaské kroniky*, ale také dochované texty právní povahy, především výbor ze zákoníků anglosaských králů. Ukázky velmi konkrétním způsobem dokumentují povahu správní, politické a vojenské praxe špiček společenského žebříčku i každodenní život obyvatel. Nejhojněji zastoupený žánr homiletické literatury pak zastupují díla yorského arcibiskupa Wulfstána a opata Aenfríca z Eynshamu, jenž proslul i spisy didaktické povahy.

Výsledná tapiserie nabízí spolu s komentáři překladatelů nejen pronikavý náhled na podstatné rysy a vývojové tendence tehdejší slovesné kultury, ale v neposlední řadě i výjimečně hodnotný čtenářský zážitek, umocněný estetickou kvalitou použité knižní vazby. Na značném stránkovém rozsahu publikace zvláště vyniká její vysoký koncepční styl a pečlivá redakce. Výsledek boje třináctičlenného týmu za autentickou promluvu dobových textů k českému čtenáři tak svým záměrem, rozpětím i provedením nese sám rysy staroanglického hrdinského eposu.

Iva BORKOVCOVÁ

Zuzana URVÁLKOVÁ, *Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu.*

Praha, Nakladatelství Arsci 2009, 310 s., ISBN 978-80-86078-96-0.

Metaforicky pojmenovaná monografie Zuzany Urválkové tematizuje z hlediska literární historie doposud okrajové dílo českého Němce a pražského rodáka Karla Herloše–Herloßsohna. Prostor české literatury, převážně vymezované jazykovými a žánrovými hledisky, autorka rozšiřuje v receptivní rovině i o díla psaná německy, jež se navíc nacházejí mimo tzv. literární kánon. Z tohoto hlediska nelze její knize upřít významný vklad. Celková koncepce ovšem poněkud podléhá rychlému tempu dnešní doby a v kontextu autorčiny předchozí publikační činnosti spíše jen sumarizuje a precizuje dosažené poznatky.

Cílem práce je vymezit místo Herlošovy „spisovatelské osobnosti, ale především jeho textů v českém literárním a kulturním kontextu 19. století". Zuzana Urválková klade důraz důsledně na recepční stránku, o tom, čím žil a proč tvořil mladík, který se usmívá na portrétu z roku 1826 v obrazové příloze publikace, se proto z knihy příliš nedozvíme. Autor a jeho životní i pracovní boje jsou téměř zcela upozaděny ve prospěch čtenářské situace v individuálním i nadindividuálním kontextu. V rámci jistě programové a ve své nejlepší podstatě diskrétní snahy o přesunutí optiky směrem ke čtenáři je Herloš registrován pouze jakožto textový konstruktér, jehož intence odhaluje následný rozbor.

První oddíl věnovaný povaze recepce Karla Herloše v českých zemích během jeho lipského působení a po jeho smrti až po současnost se vyznačuje hutným zpracováním a vychází zejména z tištěných pramenů veřejné povahy. Ostatní části již patří důkladnému srovnávacímu rozboru Herlošových textů. Autorka pracovala s německými texty i s jejich českými překlady a ve svém výběru zohlednila především díla, která došla největší čtenářské pozornosti.

Právě Herlošovy romány s husitskou tematikou patřily v českých zemích z jeho prací k nejoblíbenějším, a proto i nejčastěji vydávaným. Lipský exil autorovi sice umožnil tvůrčí svobodu a uchránil jej před tvrdými cenzurními zásahy, ale zůstala nezbytnost vydělat si na denní chleba nebo alkoholové požitky. Redaktor provokativního časopisu *Der Komet* a autor politic-

ko-satirického almanachu *Mephistopheles* jakožto inteligentní člověk proto ve svých románech vycházel vstříc vkusu nejširších vrstev a dočkal se brzy komerčního úspěchu. Historická témata byla v kurzu a navíc poskytovala ideální prostor k uplatnění žánrového synkretismu, spojující hrůzostrašné prvky gotického románu se sentimentálními výjevy. Minulost zde většinou představovala romantické kulisy osudových setkání a brzkých loučení, dramatických střetů a urputného hledání, aby posléze bylo nalezené štěstí navždy ztraceno. Napětí čtenáři nepřinášela jen vypjatá doba, ale hlavně individuální motivace postav. Fakta potřebná k zařazení děje autor čerpal z knihy Františka Martina Pelcla *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten*, konkrétně z vydání datovaného rokem 1817. Pasáže zprostředkující základní historické povědomí pak tvořily pozadí vztahovým propletencům hlavních protagonistů.

Těmi ovšem u Herloše nejsou známé osobnosti, jež zde působí spíše jako orientační body, nýbrž obyčejní lidé, kteří většinou zůstávají v kronikářských líčeních stranou. Při strukturaci oddílu věnovaném rozboru těchto prací se ovšem autorka zaměřila na významné postavy husitské epochy, tedy Jana Husa, Václava IV., Jana Žižku a Jiřího z Poděbrad. Řazení podkapitol podřídila jejich chronologické posloupnosti, ačkoli např. právě román, respektive historicko-romantický obraz *Der Letzte Taborit*, v němž se objevuje Poděbrad, napsal autor, dějinám navzdory, jako první z analyzovaných spisů. Posloupnost, již Urválková zvolila, brání vymezení jemného posunu Herlošových vyprávěcích postupů a znesnadňuje i vhled do proměn jeho poetiky a komunikační strategie jednotlivých textů, jež si badatelka vytkla za cíl.

V pojetí známých aktérů husitské historie pomocí četných příkladů akcentuje zejména plánovaný účinek textu na čtenáře a snaží se postihnout Herlošův styl, který se však zcela v duchu dobové estetické normy a zvoleného žánru brání jednoduchému zařazení. Zatímco klasifikace jednotlivých odstínů romantismu u vybraných pasáží vyznívá poněkud naprázdno, autorka zde správně zdůrazňuje, že popisované scény konvenují čtenáři doby biedermeieru buď jako potvrzení jím vyznávaných hodnot, nebo tím, že rozechvívají romantickou strunu, jež byla v jeho každodenním životě potlačena. Láska společensky nesourodé dvojice tak většinou nedojde naplnění a dojemná scéna úmrtí slepého vojevůdce ve společenství věrných asociuje ideální odchod nejstaršího člena rodinné jednotky, upomínající ještě na barokní tradici dobré smrti.

Spolu s historickými postavami jsou v tomto oddílu zobrazeni i skuteční hrdinové románů představující konvenční literární typy a povaha vztahů, které je k velkým osobnostem pojí. Ve druhém z dílů *Böhmen von 1414 bis 1424* s příznačným názvem *Der blinde Held* se objevuje v okolí Jana Žižky např. postava Anežky, jež se ve jménu lásky rozhodne pro mužskou roli a účastní se bojů. Stejně oblíbeným typem postavy jako tato husitská amazonka je i tragický hrdina z románu *Der Letzte Taborit*, domnělý sirotek Vratislav, jehož životní pouť ústí přes nalézání a opětné ztrácení blízkých duší do života stráveného v ústraní.

Ve třetí části textu se autorka věnuje Herlošovu dílu v kontextu české historické prózy 30. a 40. let 19. století. České prostředí v důsledku omezeného rozsahu jazykového stylu tehdy ještě citelně postrádalo domácí historický román. Přitažlivě zpracovaná tematika s pozitivně konotovanými husity se proto navzdory jazykově německému původu autora ocitla v centru zájmu obrozenců a on sám se s přívlastkem „český Walter Scott" stal objektem určitého kultu, který ovšem zůstal pouze v rétorické rovině. Jeho chimérickou povahu výmluvně ilustruje fakt, že na Herlošův poměrně skromný náhrobek v Lipsku navzdory výzvám žádný z českých spolků finančně nepřispěl. Kladné hodnocení husitství se ve srovnávaných dílech zřejmě z cenzurních i dalších důvodů (přežívající osvícenská nechuť vůči náboženskému fanatismu, ohled na katolickou konfesi naprosté většiny obyvatel) objevuje zřídka, autorka však v závěru oddílu potvrzuje na základě podobných syžetových struktur kulturní spjatost českého a německého jazykového prostředí.

Právě zde se ovšem ukazuje hlavní koncepční nedostatek práce. V zápase za národní sebeurčení Čechů a Němců nebyla v rámci podunajské monarchie kulturní symbióza řešením. Navíc v podkapitole nazvané *Spřízněné stereotypy* autorce poněkud uniká mimorakouský rozměr Herlošovy publikační činnosti. Protestantské Sasko si mohlo dovolit vydávat díla zaměřená proti německým katolíkům a oslavovat husitské předchůdce svého vlastního zápasu. Netematizovaná recepce německé strany je proto u tohoto aspektu klíčová a obávám se, že její zahrnutí by změnilo obraz, který kniha podává.

Poslední část, kterou Urválková věnovala Herlošovu almanachu *Mefistopheles* a jeho vazbám k dílu Karla Hynka Máchy, je podle mého mínění asi nejproblematičtějším článkem publikace. Almanach se v době svého vzniku stal literární senzací, a přestože jeho pořízení nebylo v důsledku zásahu cenzurních úřadů nijak jednoduché, Mácha jej prokazatelně četl. Tím

ovšem veškerá přímá souvislost končí. Máchovy texty jsou s Herlošovými nepochybně provázané, ale zaměření na detail pravděpodobně způsobilo, že autorka vidí dobře patrné intertextové vazby i tam, kde lze jejich význam snadno relativizovat. Při komparaci samotné navíc dostatečně nezohlednila rozdílnou autorskou intenci.

V knize postrádám podrobnější srovnání Herlošových německých textů a jejich českých překladů. Věnovat soustředěnější pozornost vynechaným nebo upraveným pasážím by pro jazykově nepochybně fundovanou autorku jistě nebylo problémem a snad by podrobněji osvětlilo okolnosti recepce Herlošova díla v českém prostředí. Ze stejného důvodu bych přivítala i hlubší reflexi příbuznosti scottovské a herlošovské poetiky. Publikaci by v neposlední řadě prospělo několik drobných redakčních zásahů a také korekce epiteta „romanticky rozervaný", jež sice patří mezi běžná topoi, nicméně zejména závěrečná část textu by v tomto ohledu snesla mírné odlehčení.

U primárně komparatistického přístupu by bylo absurdní požadovat, aby překročil své vymezení a věnoval se vývojovým aspektům problému. Přesto mi právě toto hledisko v práci citelně chybělo. Na závěr si dovolím podotknout, že badatel stejně jako předmět jeho výzkumu vždy existuje v určitém společensko-politickém kontextu. Z tohoto úhlu pohledu nelze ignorovat fakt, že se obnovený zájem o nadnárodní hledisko frekventuje právě v posledních letech. Národní a nadnárodní tendence se přitom střídají právě v závislosti na stávajícím politickém klimatu.

Iva BORKOVCOVÁ

Barbora HANZOVÁ (ed.) za spolupráce Jakuba SICHÁLKA a Borise LEHEČKY, *Pokušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám*.

Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR a Univerzita Karlova v Praze-Filozofická fakulta, 2009, 320 s., ISBN 978-80-85778-65-6 (ÚČL AV ČR), 978-80-7308-278-9 (FF UK).

Jaroslav Kolár. Každému ze čtenářů zřejmě vytane na mysli jiný okamžik prvního setkání se jménem tohoto „českého literárního historika, editora a překladatele", jak jubilanta charakterizuje anotovaný sborník. Většina z nás se s osobností Jaroslava Kolára střetávala a střetává převážně prostřednictvím jeho četných odborných studií. Editoři sborníku naproti tomu vybírali jednotlivé přispěvatele mezi Kolárovými kolegy, žáky a blízkými přáteli, které významně profesně ovlivnil. Tato volba byla myslím velmi šťastná, neboť fascinace zkoumaným oborem, jasně patrná ze zúčastněných příspěvků, znovu potvrzuje význam výjimečných učitelských osobností.

V tomto duchu je laděn hned první příspěvek, obsažná stať Lenky Jiroušková (neztotožňuji se s autorčiným hodnocením, že její studie představuje jen „skromnou skicu", s. 29), která přináší analýzu a komparaci dochovaných záznamů staročeské *Legendy o Veronice*. Podobně Milada Homolková podbarvila svou studii *Ze lva želva?*, v níž velmi případně překračuje hranice jazykových stylů, citovým zaujetím tématem. Jak už jsme si u této autorky zvykli, dokazuje, že i „lexikograficky hnidopišské" (s. 53) pojetí problematiky transliterace, transkripce a interpretace staročeských textů, v tomto případě staročeské legendy o svaté Margaretě, může být čtenářsky velmi poutavé a atraktivní. Podobnou charakteristiku lze přisoudit i studii Anežky Vidmanové *Latinsko-česká miniatura*, v níž na pozadí zevrubné jazykové analýzy spisů mistra Pavla Žídka rozkrývá jemné významové rozdíly např. mezi lexémy truhlář-stolař v jejich různých jazykových variantách, ale také stati Petra Čorneje, evokující v čtenáři pocit tajemna, napětí a očekávání při hledání identity *Záhadného Jana Zvíkovce* ze Starých letopisů českých, nebo studii Tomáše Havelky, zpracovávající jazykově košatým stylem mimořádně atraktivní téma *Masopust pohledem raně novověkých kazatelů*.

Jubilantova osobnost a vědecké dílo se tak stávají hlavním pojítkem jednotlivých studií. Inspiraci Kolárovými úvahami o žánrovém statutu děl

starší české literatury přiznává i Jana Nechutová v zasvěcené drobnokresebné analýze latinské „veršované skladbičky" (s. 70) *Nunc horrorem paternalem*, dochované v rámci rukopisného souboru rétorik, uložených v pražské Národní knihovně. Z autorů dalších příspěvků zmiňme alespoň Václava Petrboka, jenž představil *Neznámý ediční projekt „pražské vlastenské společnosti" z roku 1786* a pátral v dobových dokumentech i po možných členech tohoto uskupení, či Mirka Čejku, který rozšířil proud současného zájmu o starší českou gramatografii (*Kořeny české gramatografie*). Slavnostní ráz sborníku podtrhují *Vzpomínky* na jubilanta z pera jeho přátel a kolegů (Zdeněk Pešat, Pavel Spunar, Jan Tydlitát) a fotokopie osobních vzkazů. Badatelsky užitečnou faktografickou pomůckou je bibliografie Jaroslava Kolára v samém závěru knihy.

Anotovaný sborník přináší jedenadvacet příspěvků. Jak se dočítáme v úvodním věnování, byly do něj zařazeny studie v širokém spektru od literárněteoretických až po jazykověanalytické. Zmínili jsme jen několik z nich. I zásluhou dalších autorů a jejich studií je *Pokušení Jaroslava Kolára* důstojnou zdravicí jubilantovi nejen z hlediska odborného, ale i čtenářského. Většina textů je ukázkou jazykové kreativity a slohové vytříbenosti (přitom se nebrání i těm nejprogresivnějším jazykovým prvkům, srov. např. dvě předložky vedle sebe: „setkávání s na první pohled záhadnými...", s. 69), jen výjimečně tu nalézáme typografické nedostatky či jazykové jevy, které by bylo možno hodnotit jako diskutabilní.

Na pedagogické fakultě učíme studenty, že motivace bývá jedním z rozhodujících faktorů pro dobrý výsledek učení. Byla to právě tato pozitivní motivace, která dala vzniknout sborníku nikoliv nahodilému, nikoliv nesourodému, jak se někdy v takových případech stává, nýbrž konzistentnímu zřetelně artikulovaným ideovým sepětím i odbornou úrovní.

Martina ŠMEJKALOVÁ

Jan GEBHART – Barbara KÖPPLOVÁ – Jitka KRYŠPÍNOVÁ a kol., *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava.*

Praha, Karolinum 2010, 146 s., 1 CD-ROM, ISBN 978-80-246-1632-2.

Útlá publikace kolektivu autorů si předsevzala splnit dva úkoly. Jednak přibližuje v několika statích tiskovou cenzuru v období protektorátu a dále seznamuje odbornou veřejnost s podobou tiskových konferencí, jejichž edici nalezneme na přiloženém CD.

V odborných článcích nahlíží autoři téma tiskové cenzury z různých úhlů, přičemž jejich hlavním pramenným východiskem byly právě editované tiskové konference. Ve studii *K problematice tiskových konferencí v období protektorátu* ukazuje Barbora Köpplová vliv těchto setkání na podobu domácího tisku. Ke skutečnému rozložení moci na konferencích prozrazuje více příspěvek Jiřího Krause *Od iluze kolegiality k realitě diktátu.* S tímto tématem úzce souvisel i za protektorátu nově vzniklý Národní svaz novinářů, o jehož činnosti se více dozvíme v práci Jana Cebeho. Autor přibližuje osud organizace a jejích členů i po válce, až do roku 1948.

O tom, do jaké míry se šéfredaktoři různých listů řídili pokyny konferencí, píše Vlastimil Nečas. Naráží ovšem na nutnost důkladného průzkumu dobových periodik, bez kterého prozatím nemůže proces zachytit do patřičné hloubky. Jakub Končelík mapuje v *Kvantitativní obsahové analýze protektorátních tiskových porad* četnost konferencí a v podrobných grafech a tabulkách i jejich obvyklou náplň, tj. nejčastěji probíraná témata, mluvčí hovořící na konferencích atd. Publikaci uzavírá zpráva o celém projektu a přehled nejvýznamnějších mediálních událostí z dob protektorátu.

Ačkoliv jsou studie nevyrovnané a leckdy se obsahově překrývají, je anotovaná publikace nezbytná pro každého, kdo se protektorátními dějinami zabývá. Interpretace protektorátního tisku a jeho využívání jako pramene byly dosud vždy rozporuplné. Díky studiím a především edici tiskových konferencí na přiloženém CD bude jejich rozbor a následná interpretace opět o něco snazší.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

7 FESTIVITY

Jiří HRBEK, *České barokní korunovace.*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2010, 231 s., ISBN 978-80–7422--011-1.

Nelze tvrdit, že by panovnické korunovace byly v naší historiografii neznámým tématem. Jen v roce 2009 vyšly dva tituly vztahující se k uvedenému námětu, konkrétně ke korunovacím Leopolda I. a Karla VI.[1] Přesto Hrbkova knížka, vznikající souběžně s oběma zmíněnými publikacemi (na konzultace s autory spisu o Karlu VI. upozorňuje sám autor), rozhodně není nadbytečná. Její záběr se vyznačuje poměrně značnou šíří, neboť se věnuje hned několika korunovacím: začíná Ferdinandem II. a končí vůbec poslední českou královskou korunovací Ferdinanda V. (Dobrotivého). Snad bych hned úvodem měla autorovi vytknout až nadužívání adjektiva „barokní" – čtenáři si už z názvu jistě zapamatovali, čím se hodlá zabývat. Možná, že by někdo mohl zapochybovat o „baroknosti" korunovace Ferdinanda V. v roce 1836. Ale pochyby rozhodně nejsou na místě. Jednak tehdy baroko doznívalo v architektuře selských stavení a jednak samotný korunovační ceremoniál epileptického Habsburka byl opravdu ve své podstatě barokním spektáklem. Barokními rysy se vyznačoval dokonce ještě televizí zpřístupněný pohřeb poslední rakouské císařovny Zity v roce 1989!

Hrbek seznamuje čtenáře postupně se čtyřmi základními aspekty korunovačních slavností. Všímá si roviny politické, obřadní, sleduje ekonomické zajištění nákladných festivit i jejich odraz ve vědomí soudobé společnosti. Svůj text buduje na znalosti původních pramenů, ale nechybí mu ani rozhled po odborné literatuře. Vysoce lze ocenit fakt, že se mu podařilo vytvořit skutečně původní práci a neulpěl, na rozdíl od mnoha jiných historiků, jen na zdánlivě atraktivním (a přitom veskrze nudném) popisu barvitých slavností. I toho nejpřísnějšího kritika potěší zjištění, že

1 Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658): volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku,* České Budějovice 2009; Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723,* Praha 2009. Jiří Kubeš není asi znalcem Haškova Švejka, jinak by svou práci ušetřil oné „trnité cesty".

autor skutečně ví, o čem píše. Evidentně zná duchovní klima českých zemí v průběhu dvou pobělohorských století a dobře chápe i vztah habsburských panovníků k českým světcům. To dokládají např. pasáže o svatováclavské a mariánské úctě spjaté s českým prostředím.

Při zkoumání politických aspektů korunovací autor mimo jiné výstižně vysvětluje sakrální a profánní složku obřadu a bystře rozebírá též nástupnické právo na základě zevrubné znalosti dobových pramenů, především Obnoveného zřízení zemského. Neobyčejně poutavé je také líčení korunovačních hostin, které byly naprosto specifickým ceremoniálem oplývajícím skrytými i zjevnými významy. V daném kontextu podává Hrbek zasvěcený výklad o raně novověkém stolování s odvoláním na tezi Norberta Eliase, že „civilizační proces začal právě u dvora a stolování byla jedna z prvních činností, která jím prošla". Je třeba zdůraznit, že se kniha nesoustředila pouze na korunovační akty samotné, ale přináší také řadu cenných poznatků o habsburských vládcích, jejich manželkách i o české šlechtě. V posledním případě na omezeném prostoru vydal Hrbek hodnotnější svědectví o aristokracii než jiní autoři v podstatně objemnějších dílech.

Hrbkova kniha se skvěle čte i přesto, že je text přímo nabitý informacemi správního a právně historického charakteru. V autorově případě se souběžné studium historie a politologie skutečně vyplatilo. Ač se mi práce opravdu velice líbí, uvedu spíše z povinnosti několik výtek. Postrádám v ní například odkaz na rozměrnou monografii o Ferdinandovi III.[2] Toto spíše okrajové konstatování nic nemění na pozitivním hodnocení Hrbkova textu.

Jiří Hrbek vydal svou knihu v necelých třiceti letech. I když má pochvala možná vyzní jako otřepané klišé, musím zdůraznit, že navzdory autorově věku jde o práci pozoruhodně vyzrálou. Přispěla k tomu nesporně i jeho pokora a neokázalost. V úvodu se sympaticky nezaštítil právě módními, ale pomíjivými historiografickými trendy (byť je samozřejmě zná), nýbrž přiznal inspiraci diltheyovsko–kalistovským „vciťováním" se do dějin.

Jednu vadu na kráse však zmínit musím. Vydavatelé *Knižnice Dějin a současnosti* (takzvané „ďasovky") sice, vzdor původnímu předsevzetí, zvyšují ceny knih, navenek však až okázale prezentují programovou šetrnost. I proto je tiráž tradičně umístěna na rubovou stranu obsahu a zřejmě ze stejného důvodu v publikaci absentuje seznam použité literatury. Nevěřím, že by jej pečlivý autor záměrně opominul.

Ivana ČORNEJOVÁ

2 Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*, Wien 2008.

KRONIKA

Výstava Roky ve dnech (České umění 1945–1957), 28. 5. – 19. 9. 2010, Galerie hlavního města Prahy.

Téměř osm stovek obrazů, kreseb, koláží, soch a fotografií shromáždila kurátorka Marie Klimešová, aby vytvořila ojedinělý soubor děl, která byla k vidění v prostorách Městské knihovny v Praze. Výstava nebyla výjimečná jen počtem exponátů, nýbrž i skutečností, že se podobný projekt v České republice dosud nerealizoval. *Roky ve dnech* sice navazovaly na expozici *Ohniska znovuzrození: České umění 1956–1963* (Galerie hlavního města Prahy, 1994), ta však mapovala etapu od uvolnění politických i kulturních poměrů až po červánky liberalizace v letech šedesátých. Není náhodou, že vyvstala potřeba zaobírat se obdobím, které politickému „tání" předcházelo a které upadlo v zapomnění, po dlouhá léta zapomnění vynucené…

Inspiraci mohli čeští kurátoři načerpat v zahraničí, neboť výstavy s podobným tematickým zaměřením se konaly v Lyonu, ve Vídni (koncem osmdesátých a v polovině devadesátých let 20. století) a roku 2007 v Barceloně. Pro všechny výše zmíněné projekty se stal jednoticím prvkem rok „zrodu" – 1945. *Roky ve dnech* mají svůj počátek také v posledním roce druhé světové války. Volba tohoto historického mezníku je zcela pochopitelná, svět se probouzel z hrůzného snu a nejen do oblasti umění začaly pronikat nové proudy. Klimešová podotýká, že rok 1945 je jakousi propustnou hranicí mezi filozofickými fenomény, zejména existencialismem a spiritualismem, v oblasti výtvarné formy dochází k redukci směrem ke znaku a k různým variantám experimentu.

Název výstavy odkazuje ke knize Jiřího Koláře *Dny v roce*, jejíž zamýšlený protějšek *Roky ve dnech* nemohl v roce 1948 publikovat; Klimešová chtěla dle svých slov upozornit i na různé sémantické aspekty básnické metafory. V souvislosti s rokem 1948 se objevily názory, které Klimešové vytýkaly, že na výstavě chybí zástupci socialistického realismu. Zde bych chtěla upozornit na fakt, že tomuto tématu byly věnovány již dva velké projekty, ať to byla pozoruhodná výstava *Československý socialistický realismus 1948–1958*, konaná 7. 11. 2002 – 9. 2. 2003 v Galerii Rudolfinum, nebo expozice *Moc obrazů – obrazy moci*; *politický plakát a propaganda* (Galerie u Křižovníků 26. 1. 2005 – 30. 3. 2005). Marie Klimešová sama považovala

za velice zajímavé uspořádat výstavu, na níž by byli zastoupeni nejen (dnes) uznávaní a oceňovaní umělci, ale i „kvazi" umělci. Kromě toho prezentací socialistického realismu si starší generace užily více než hojně.

Roky ve dnech si kladly za úkol komplexně prozkoumat období dvanácti let, jež neprávem patří k opomíjeným. Kurátorka rozdělila výstavu na dvě časové etapy, jejichž předělem je z pochopitelných důvodů rok 1948 (umělci zastoupení na výstavě ve valné většině nemohli, či nechtěli svobodně tvořit), počáteční rok 1945 otevřel prostor nové, nastupující generaci. Všechny výtvarníky spojovala snaha reflektovat válku a snažili se vyjádřit též prožitky a zkušenost s totalitním režimem. „Nešlo o vyčerpávající souhrn tvorby, ale o kvalitativní výběr autorů, o vyjádření ke společenskému diskurzu," říká Marie Klimešová. Osobitý autorský přístup se opravdu vydařil, neboť v různých tematických okruzích – *Přeludy doby a znak* (představitelé primitivismu, vyrovnání se s traumaty války), *Memento mori*, *Balady* a *Spiritualita* – byli prezentováni takoví umělci jako Alén Diviš, Toyen (upozorňuji zejména na její velmi zajímavý obraz *Sejfy*), Emil Filla, Vladimír Boudník (zde zejména fotografické koláže), Jiří John, Josef Sudek, Zdeněk Sklenář, Mikuláš Medek, Emila Medková či zástupce těch méně proslulých, ovšem neméně talentovaných, Stanislav Podhrázský (obraz *Imaginace strachu – Kočka*).

Výše zmínění výtvarníci tvořili jakousi provokativní hráz vůči socialistickému realismu, velkou roli zde hrála Bretonova teorie černého humoru, inspirace populární kulturou, experimenty, aranžované foto, manipulace s vlastním tělem a motiv tváře (zvláště Emila Medková).

Pro Marii Klimešovou končí *Roky ve dnech* rokem 1957, který bývá již tradičně pokládán za přelomový. Nastává relativně svobodnější etapa české kulturní politiky, vznikají první poválečné výtvarné skupiny, objevuje se sovětská kritika stalinismu. Zde Klimešová upozorňuje na umělce, kteří „měli pro budoucnost zásadní impulzy" (Jan Zrzavý, Jiří Kolář, Zdeněk Palcr či Jiří Balcar).

Ačkoliv se v některých kritikách objevily názory, že výstava byla chaotická, neuspořádaná a předimenzovaná, osobně s těmito argumenty nesouhlasím. Klimešové se podařilo naprosto ojedinělým způsobem sestavit produkci známých i méně známých autorů v období pro české dějiny ne zcela radostném. Za pozornost stojí i doprovodný, čtyři sta stran čítající stejnojmenný katalog, který ve fotografiích obsáhl všechna vystavovaná díla (autorkou textů je opět Marie Klimešová). Jeho včasným (!) vydáním si nakladatelství Arbor vitae opět připsalo na své konto nadstandardní publikaci.

Alžběta ČORNEJOVÁ

EGYPT AND AUSTRIA 2010

Ve dnech 21.–24. září 2010 hostila sluncem prozářená Vídeň v prostorách Kunsthistorisches Museum sedmou konferenci mezinárodního sdružení *Egypt and Austria*. Sdružení se zabývá studiem hospodářských, politických a kulturních vazeb, jež v dávné i blízké minulosti spojovaly země bývalé podunajské monarchie a Egypt. Původně dvoustranná spolupráce českých a rakouských egyptologických pracovišť se v roce 2005 rozrostla o partnerství se slovinským Ústavem pro studium středomořského dědictví a rostoucí počet zájemců umožnil v letošním roce založení vědecké společnosti se sídlem ve Vídni a pobočkami v Praze a Lublani.

Projekt byl od počátku koncipován jako mezioborový, a proto i škála příspěvků, které doposud zazněly na konferencích konaných střídavě v Rakousku, České republice a Slovinsku, se dotýkala nejen čistě egyptologických témat, ale také dějin tohoto oboru nebo historie cestování do Egypta, případně na Blízký východ. Studium tzv. egyptománie, jež tematizovalo mimo jiné egyptské motivy v moderním umění, rozšířilo záběr o uměnovědná a kulturní studia. Zkoumání středoevropských recepcí a reprezentací Egypta, včetně egyptského a egyptologického kulturního dědictví, pak přispívá ke zpochybňování stereotypních představ o dichotomii Západ – Východ a vede ke zpřesňování konceptu tzv. orientalismu.

Ač Edward Said publikoval svou převratnou studii o „západní koncepci Orientu" již v sedmdesátých letech 20. století, jedná se stále o velmi živý a diskutovaný koncept, který tvoří důležitou osu uvažování o moderních a soudobých (světových) dějinách. Významnou roli proto hraje na setkáních *Egypt and Austria* hostování badatelů ze zemí, kde jsou rozvíjena (post)koloniální studia (Velké Británie, Francie, USA, Egypt), jež jsou ve středoevropském prostředí poněkud opožděna (Saidova práce například vyšla česky až 2008), neřku-li přehlížena. Středoevropský úhel pohledu je naopak pravidelně prezentován například na fórech mezinárodního sdružení *ASTENE – Association for the Study of Travel in Egypt and the Near East*.

Čestný prezident ASTENE a ředitel jednoho z nejvýznamnějších egyptologických pracovišť na světě, Griffith Institute v Oxfordu, Jaromír Málek, shodou okolností letošní konferenci *Egypt and Austria* zahajoval. V průběhu jednání vystoupili také dva egyptští hosté, kulturní atašé v Rakousku Hazim Attiatalla a hudební skladatel Hossam Mahmoud. První stručně

přehlédl dějiny rakousko-egyptských kulturních styků, druhý se věnoval muzikologické konferenci, která byla v roce 1932 uspořádána v Káhiře. Arabskou hudbu přijeli tehdy do Egypta studovat také Franz Lehár (1870–1948) nebo Alois Hába (1893–1973).

Hudebním vlivům byly věnovány také příspěvky *Egyptské motivy ve vídeňské barokní opeře* (Konrad a Theophil Antonicek) a *Rakouští hudebníci a zpěváci v Egyptě v letech 1869–1914* (Johanna Holaubek). Z oblasti rakouských kulturních dějin stojí dále za zmínku příspěvky zkoumající osvětovou činnost vídeňských center tzv. lidové výchovy (Volksbildungseinrichtungen), mezi nimiž zaujímalo ústřední postavení známé vzdělávací středisko s kinosálem a astronomickou observatoří Urania. Christian Liebl sledoval organizaci a průběh dvou studijních výprav, které Urania připravila pro zájemce z celého Rakousko-Uherska v letech 1912–1914. Clemens Gütl se věnoval (re)prezentaci Egypta v přednáškách a programech nabízených vídeňské veřejnosti v letech 1919–1938.

Velkou pozornost sklidil příspěvek Ernsta Czerneho, který se zabýval slavnými schodištními malbami s námětem egyptského umění, vytvořenými v devadesátých letech 19. století pro Kunsthistorisches Museum ve Vídni Gustavem Klimtem. Autorovi se díky detektivní důslednosti podařilo identifikovat nejen sebemenší fragmenty aegyptik, které malíř vyobrazil, ale dohledal i jejich knižní předlohy. Ač byly totiž obrazy zamýšleny jako „inzerce" muzejní egyptologické sbírky, žádný z vyobrazených předmětů či nápisů bychom v ní, poněkud paradoxně, nenašli.

Přestože nelze referovat o všech příspěvcích, které na *Egypt and Austria 2010* zazněly, nemohu se nezmínit ještě alespoň o vystoupení českých kolegů a kolegyň. Libor Jůn se zabýval přednáškovou činností cestovatele Jiřího Bauma, Pavel Onderka představil revidovaný přehled egyptologických sbírek na českém území, Miroslav Šedivý zhodnotil dopad rakouských hospodářských zájmů na Metternichovu blízkovýchodní politiku ve druhé a třetí dekádě 19. století a Wolf B. Oerter nastínil osudy koptologa Viktora Stegemanna (1902–1948), jenž byl v roce 1940 jmenován docentem klasické filologie na německé univerzitě v Praze. Hana Navrátilová zvažovala, zda je možné i nadále považovat Václava Zelenku, autora prvního českého slovníku hovorové arabštiny, za amatérského orientalistu a Adéla Jůnová–Macková oživila vzpomínky na české světoběžníky dvacátých let 20. století – Viktora Mussika a manžele Karla a Otýlii Malé Tatranské.

Na závěr nezbývá než všem zájemcům o další informace doporučit konferenční sborníky, účast na některé z příštích konferencí *Egypt and Austria* nebo členství ve stejnojmenné vědecké společnosti. Obrátit se mohou také na webové stránky www.egyptandaustria.at.

Hana HAVLŮJOVÁ

DĚTI VE VELKOMĚSTECH OD STŘEDOVĚKU AŽ NA PRÁH INDUSTRIÁLNÍ DOBY

29. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy a Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Praha 12. a 13. 10 2010.

V důstojném prostředí Clam-Gallasova paláce se sešli badatelé z České republiky, Slovenska, Polska, Německa a Rakouska s cílem postihnout problematiku dětství očima archeologů, medievistů i historiků novověku. Nesporně atraktivní téma strhlo jednotlivé řečníky natolik, že si nemohli stěžovat na nezájem posluchačů.

V úvodním bloku měli účastníci konference možnost seznámit se s aktuálním stavem výzkumu, a to v mezinárodním srovnání. Po sérii obecně koncipovaných příspěvků následovaly vstupy zabývající se specifickými otázkami. K nejpozoruhodnějším náležel referát Leszka Zygnera (*Děti ve středověkých synodálních statutech v Polsku*). Autor své bádání nahlížel prismatem církevních předpisů uplatňovaných při svátosti křtu a biřmování. Bizarně zněla například formule v případě křtu siamských dvojčat („Ego vos babtiso"), neméně absurdní pak byl problém, zda má kněz křtít jednu, nebo obě hlavy. Díky bohatým pramenům německé provenience zaujal publikum příspěvek Klause Arnolda o tzv. Kinderlisten. Jeho mikrosondu do světa norimberské rodiny Christopha von Scheurla v časech renesance umožnila podrobná rodinná kronika s líčením života devíti dětí.

Ze středečního bloku referátů zaslouží zvláštní zmínku vystoupení Marcina Grulkowského věnované sociální péči o děti v Gdaňsku. Polský historik čerpal především z městských účetních knih vedených při speciální pokladně městských sirotků pocházejících ze střední a vyšší sociální vrstvy. Vztah rodičů k dětem v Brně 15. století přiblížila Michaela Malaníková, která se opřela zejména o dochované testamenty. Příspěvek Simony Slanicka o bastardech a nalezencích v italských městech 15. a 16. století vyzdvihl na příkladě několika italských rodů především dobovou preferenci početných levobočků před legitimními potomky a upozornil na finanční příjmy plynoucí papežské kurii za legitimizaci nemanželských dětí. Podle autorčina mínění mohlo chování nelegitimního potomstva, nesvázaného tradiční výchovou, dokonce ovlivnit i životní styl renesančního období.

Uznání si zaslouží rovněž celý organizační tým, který dokázal zajistit nejen podnětné spektrum příspěvků, ale i simultánní česko-německý překlad a celkový hladký průběh konference. Na závěr lze vyjádřit naději, že chystaný konferenční sborník bude dostupný co nejdříve, a prezentované příspěvky tak neztratí nic ze své aktuálnosti.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

VOLNÝ ČAS V KOMUNISTICKÉM ČESKOSLOVENSKU

Dokumentační výstava, 13. 9. – 7. 10. 2010, sál ICAVI, Akademie věd České republiky – Praha.

Přestože dějiny „krátkého" dvacátého století často rezonují i v naší současnosti, a to s různou intenzitou (nezřídka dle aktuálních mediálních a politických potřeb), poúnorové období je stále náchylné k černobílým interpretacím. Zrůdnost politických procesů, pitoresknost socialistického umění, blahodárný proces takzvaného pražského jara či ubíjející všednost normalizace se stávají součástí všeobecného historického povědomí a běžný život tehdejší společnosti se ocitá stranou, mimo hlavní linii zájmu. Proto lze jen přivítat projekty zabývající se dějinami každodennosti, o nichž sotva můžeme tvrdit, že neakcentují realitu doby. S tímto předsevzetím ke své práci přistupovali také autoři projektu, který měl své vyústění v podobě výstavy *Volný čas v komunistickém Československu*.

Společné téma volného času (resp. volnočasových aktivit) v období 1948–1989 svedlo dohromady řadu odborníků z různých institucí – kurátorem výstavy se stal David Kraft (Communicatio Humana – C. H. EXPO s.r.o.), organizací a autorskými texty přispěli Alžběta Čornejová (VOA ČMKOS), Markéta Devátá (Výzkumné centrum pro dějiny vědy ÚSD AV ČR), Martin Franc (Výzkumné centrum pro dějiny vědy ÚSD AV ČR), Jiří Pokorný (VOA ČMKOS), Petra Schindler (Centrum orální historie ÚSD AV ČR) a Oldřich Tůma (ÚSD AV ČR). Významným dílem participoval také Archiv hlavního města Prahy. Finální přípravy bohužel stihla smutná událost – i přes náhlé úmrtí kurátora krátce před vernisáží se nakonec podařilo celý projekt dotáhnout až do konce.

Prakticky bezbřehý by byl výčet všech způsobů trávení volného času, autoři se proto logicky zaměřili na několik tematických okruhů, které měly dohromady poskytnout soudržný obraz těchto aktivit v daném období. V barevně oddělených sekcích, vyplněných panely s autorskými texty a relevantními dobovými fotografiemi, mohli návštěvníci nahlédnout do sfér odborové rekreace (Čornejová), závodních klubů (Pokorný), mládeže (Devátá), výstavních projektů (Devátá), chatařství a chalupářství (Schindler),

sportu a tělovýchovy (Tůma), četby, rozhlasu, biografu a televize (Franc). To vše doplňovala filmová smyčka z dobových týdeníků. Jednotlivé panely byly beze zbytku reprodukovány v přehledném výstavním katalogu, jenž tak spolu s internetovou prezentací[1] zůstává trvalým dokumentem a užitečným pramenem.

Přes úctyhodné úsilí všech zúčastněných však musím konstatovat, že šlo pouze o dílčí zmapování oblasti, která byla zatím prozkoumána velmi nerovnoměrně (což v editorialu přiznává také Oldřich Tůma). Jako celek působila výstava poněkud ploše, v čemž spatřuji problém zejména vzhledem k osvětové a didaktické funkci výstavy. Chyběly pracovní listy, dobové artefakty, prapory, odznaky, diplomy, zvukové nahrávky atp. Pasivní expozice v podobě výstavních panelů dle mého názoru neumožnila výraznější zapojení návštěvníka do prezentace. Svůj díl jistě sehrály omezené rozpočtové a prostorové možnosti organizátorů, proto považujme tuto výstavu především za pionýrský počin hodný následování a precizování. Snad se jednou dočkáme komplexního projektu zpracovávajícího éru „budování socialismu" (např. ve stylu úspěšné expozice *Republika* v Národním muzeu), do něhož by bylo možné problematiku volného času organicky začlenit. Nezbytné základy pro takový postup už byly vytvořeny i díky této výstavě.

Jan ŠINDELÁŘ

1 Viz http://www.ahmp.cz/volnycas

UŽ JSTE TO SLYŠELI? PHONOGRAMMARCHIV

V roce 1899 byl pod ochranou Říšské akademie věd ve Vídni založen speciální archiv, který se dnes pyšní přízviskem „nejstarší mezioborový vědecký zvukový archiv na světě". Více než sto let schraňuje nahrávky, které vznikaly (a dodnes vznikají) v rámci vědeckých projektů rakouských badatelů po celém světě. Naleznete zde audio(vizuální) prameny dokumentující muzikologická, lingvistická, etnografická či sociálně historická bádání, ať už probíhala na území bývalé monarchie nebo v zemích Afriky, Latinské Ameriky, jižní Asie, Číny či na Blízkém východě. Díky sbírce *Hlasových portrétů* se vedle nahrávek „lidových" nářečí a „divošských" obřadů dochoval například záznam hlasu Františka Josefa I.

Právě *Historická sbírka z let 1899–1950*, která byla v roce 1999 zapsaná na seznam Světové paměti UNESCO, je velmi zajímavá také pro české badatele. Počínaje nahrávkami lidových nářečí a písní z různých koutů Českého království přes německé dialekty z téhož území až po Šebestovy nahrávky Pygmejů, poskytuje vídeňský Phonogrammarchiv nepřeberné množství jedinečných pramenů k moderním dějinám. Díky probíhající digitalizaci historického materiálu budou vybrané nahrávky v dohledné době přístupné i na internetu. Do té doby je možné alespoň prozkoumat on-line katalog archivu (www.phonogrammarchiv.at), případně si udělat studijní výlet do Vídně.

Hana HAVLŮJOVÁ